

MASTEROPPGAVE

Med to liv i bagasjen

En studie basert på beretninger fra tidsvitner som emigrerte fra DDR til Vest-Tyskland mellom 1975 og 1985

Mit zwei Leben im Gepäck

Eine Studie von Gesprächen mit Zeitzeugen, die zwischen 1975 und 1985 aus der DDR nach West-Deutschland übersiedelten

Charlotte Anna Lindemann Cyrus

Master i samfunnsfagdidaktikk
Avdeling for lærerutdanning
Meinrad Pohl og Christhard Hoffmann
17. september 2018

Sammendrag

Denne studien har undersøkt hvilke motiv ti emigranter hadde for å forlate Øst-Tyskland mellom 1975 og 1985, og hvordan de samme personene fikk «fotfeste» på vestsiden av den tyske grensen. Den tysk-tyske migrasjonen som utspilte seg under den kalde krigen var en konsekvens av at Tyskland ble delt etter andre verdenskrig. I takt med de politiske endringene innad i nasjonen endret også migrasjonsmønsteret seg. For å forstå helheten og dynamikken i migrasjonsprosessen på et *individnivå*, er det helt nødvendig å inkludere migrantenes egne perspektiv. Studien har derfor anvendt Oral History-metoden. De ti tidsvitnene er muntlige kilder undersøkt i lys av tidligere forskning og ved hjelp av en historie-kontekstualisering. De subjektive tidsvitneberetningene har gjort det mulig å kartlegge kompleksiteten som skjuler seg bak utvandringmotivene. For å kunne si noe om deres integrering har det vært nødvendig å se livet *før* migrasjonen og livet *etter* migrasjonen i et helhetlig perspektiv. Studien har vist at det er mulig å belyse faktorer som enten hjalp eller hindret integreringen, heller enn å kunne stemple den som «vellykket» eller «mislykket».

Zusammenfassung

Diese Studie untersucht welche Motive zehn Emigranten für das Verlassen Ost-Deutschlands zwischen 1975 und 1985 hatten, und wie diese Personen auf der Westseite der deutschen Grenze «Fuß gefasst» haben. Die deutsch-deutsche Migration, die während des kalten Krieges statt gefunden hat, war eine Konsequenz der Teilung Deutschlands nach dem zweiten Weltkrieg. Mit den politischen Änderungen innerhalb der Nation hat sich auch das Migrationsmuster geändert. Um die Gesamtheit der Migration auf einem *Individuum-Niveau* zu verstehen, ist es erforderlich die eigene Perspektive der Migrantinnen und Migranten einzubeziehen. Die Studie hat deshalb die Forschungsmethode Oral History angewendet. Die zehn Zeitzeugen sind mündliche Quellen, die im Lichte der früheren Forschung und an hand einer historischen Kontekstualisierung, untersucht wurden. Die subjektiven Zeitzeugenberichte haben es ermöglicht die Komplexität hinter den Auswanderungsmotiven festzustellen. Um etwas über die Integration sagen zu können, war es notwendig das Leben *vor* der Migration und das Leben *nach* der Migration in einer ganzheitlichen Perspektive zu sehen. Die Studie hat gezeigt, dass es möglich ist Faktoren zu beleuchten, die entweder die Integration gehindert oder ihr geholfen hat, statt sie als «gelungen» oder «misslungen» zu bezeichnen.

Forord

Masteroppgavens siste punktum er satt, og jeg ønsker herved å takke alle som har hjulpet meg på veien:

Min første takk rettes til mine to tålmodige og omtenkssomme veiledere, Meinrad Pohl og Christhard Hoffmann, for all tid, støtte og engasjement viet meg og arbeidet mitt.

Tusen takk til mine ti intervjupersoner i Tyskland. Høsten 2017 åpnet de hjemmene sine for meg, satte fram kaffe og kake og fortalte historier som jeg inntil da bare hadde lest i krimromaner og sett på film. Jeg har stor respekt for deres fortellinger og min rolle som videreformidler. Det har vært en helt spesiell reise å få dykke inn i andres liv og minner, og intervjuene i seg selv har gitt meg minner for livet.

Jeg ønsker å takke forfatterne Bettina Effner og Manfred Gehrmann, som begge har forsket på øst-vest-migrasjonen i Tyskland, og som sa seg villige til å møte meg i Berlin ved prosjektstart høsten 2017. Deres gode råd kom godt med i mitt videre arbeid.

En stor takk går til Ayla Sofie Vedå som ikke nølte da jeg helt på tampen trengte hjelp med å oversette de utvalgte sitatene fra tysk til norsk, og som klarte å bevare sjarmen i det som ble sagt.

Takk til mamma og mormor, som ofte har fortalt fra egne liv i DDR og slik gjort meg interessert i å finne ut mer om omstendighetene de selv levde under mens Tyskland var delt. Takk til pappa, som med sitt kritiske språkblikk korrekturleste oppgaven min. Tusen takk til alle tre for at de tok seg tid når jeg trengte å diskutere oppgavens tematikk eller funn. Og takk til bror Ansgar som lærte meg noen gode sjakktrekk i skrivepausene i sommer.

Takk til mine gode venninner Susanne og Oda, som har kommentert spørsmålsteget og smil i marginen underveis og vært mine viktigste støttespillere i året som har gått.

I disse dager er det ett år siden morfar gikk bort. Jeg skulle så gjerne diskutert den ferdige oppgaven med ham. *In dankbarer Erinnerung an Opa Gerhard.*

Bergen 17.09.2018

Charlotte Cyrus

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1 Innledning.....	6
1.1 Valg av tema og relevans	6
1.1.1 Problemstilling.....	7
1.2 Oppgavens struktur.....	8
1.3 Begrepsavklaring.....	8
1.4 Historisk kontekst	9
1.4.1 Delingen av Tyskland	9
1.4.2 Migrasjonen utløses	10
1.4.3 Berlinmuren.....	11
1.4.4 Avspenningspolitikk	12
1.4.5 Helsingfors-erklæringen (1975).....	13
1.4.6 Utreisebølgen (1984).....	15
1.4.7 Ankomsten i Vest-Tyskland	15
1.5 Oral History	16
1.5.1 Anvendt metode.....	16
1.5.2 Minneproblematikk.....	16
1.5.3 Et narrativ konstrueres	18
1.5.4 Tidsvitnekriterier.....	19
1.5.5 Forarbeid og gjennomføring.....	20
1.5.6 Etterarbeid: Fortolkning og kontekstualisering	21
Kapittel 2 Tidligere forskning.....	23
2.1 Utvalg av litteratur	23
2.2 Presentasjon av utvalgte forskningsbidrag.....	24
2.2.1 Volker Ronge (1991).....	24
2.2.2 Karl F. Schumann et. al. (1996).....	25
2.2.3 Manfred Gehrman (2009).....	26
2.2.4 Renate Hürtgen (2014).....	26
2.2.5 Laura Wehr (2015).....	27
2.3 Diskusjon av ulike aspekt fra litteraturen.....	28
2.3.1 Ulike samfunnsperspektiv	28
2.3.2 Utvandringsmotiv	29
2.3.3 Kjedemigrasjon utløst av sosiale nettverk.....	32
2.3.4 Integrering	35
2.3.5 Før og etter i sammenheng	40
2.3.6 Transnasjonalt aspekt.....	41
Tabell: Oversikt over intervjupersonene i denne studien.....	44
Kapittel 3 Kollektiv biografi	45
3.1 Livet i DDR.....	45

3.1.1 Barndom og oppvekst	45
3.1.2 Ungdomstid og ung voksen	47
3.2 Migrasjonstidspunkt.....	50
3.2.1 Flukt og utreise	50
3.2.2 Før flukt og utreise.....	53
3.2.3 Etter flukt og utreise.....	56
3.3 Livet i Vest-Tyskland.....	58
3.3.1 Mottakelse i Vest-Tyskland.....	58
3.3.2 Tilpassing og nyorientering.....	61
3.3.3 Utvikling.....	64
Kapittel 4 Øst-Tyskland.....	69
4.1 Før flukt og utreise	69
4.2 Rekonstruerte motiv	76
4.3 Dagens syn på DDR.....	78
Kapittel 5 Vest-Tyskland.....	81
5.1 Sosiale nettverk og kjedemigrasjon	81
5.2 Økonomisk integrering.....	85
5.3 Sosial integrering	87
5.4 Politisk integrering og konflikt.....	95
5.5 Dagens syn på Vest-Tyskland.....	97
5.6 Etter gjenforeningen	98
Kapittel 6 Konklusjoner.....	103
6.1 Hvordan presenteres minnene?	103
6.2. Hva fortelles?	104
6.2.1 Motivkompleks	104
6.2.2 Tiden før migrasjonen.....	105
6.2.3 Integrering	106
Kildehenvisninger.....	108
Intervjupersoner	108
Bibliografi.....	108
Vedlegg 1: Intervjuguide.....	112
Vedlegg 2: Kart	114

Kapittel 1 Innledning

1.1 Valg av tema og relevans

«Og jeg spør stadig meg selv: 'Hvordan kunne vi egentlig leve der?' [...] og de som fremdeles ikke vil innse hva DDR var ... vi har bevisene og dokumentasjonen og tidsvitnene. Litt etter litt dør de. Vi må holde fast ved alt.»¹

Annegret Suchland

«Vi må holde fast ved alt» sa *Annegret Suchland* under intervjuet i Berlin 20. november 2017. På det tidspunktet var hun 62 år gammel og minnes hva hun måtte gjennom, da hun som 28-åring pakket kofferten og krysset den tyske grensen med datteren i 1984. Hun er et av de ti tidsvitnene som forlot DDR til fordel for Vest-Tyskland under den kalde krigen, hvis beretninger utgjør kildematerialet for denne studien. Mer enn 30 respektive 40 år etter migrasjonen som foregikk mellom 1975 og 1985, ser tidsvitnene tilbake på en fortid levd i tre ulike samfunn, men innenfor samme nasjon. For i tillegg til å ha livserfaring fra begge sider av den tidligere tyske grensen, lever tidsvitnene i dag i et gjenforent Tyskland. Med denne livserfaringen i bagasjen er de unike og verdifulle kilder. Alle de ti som ble spurt sa ja til å bli intervjuet. Det vitner om at tidsvitnene forstår seg selv som relevante formidlere. Studiens anvendte Oral History-metode tar utgangspunkt i personenes subjektive erfaringer. Hvilke individer skjuler seg bak samfunnets kollektive minne? Hvordan forholder tidsvitnene seg til sin egen fortid og hvorfor presenterer de den slik de gjør? Deres opplevelser, men også deres egne refleksjoner og tolkninger av fortiden, er et hjelpemiddel for å bedre kunne forstå migrasjonen som utspilte seg i Tyskland under den kalde krigen.

Migrasjon er et tidløst fenomen. Selv om det dermed på et vis er normalitet, synliggjøres fenomenet som oftest i lys av problemer og konflikter.² Mer enn noen gang preges samtidens nyhetsbilde av det. Fenomenet skaper splid og splittelse blant politikere i store deler av verden og debattklimaet polariseres. I 2017 var antallet migranter verden over 258 millioner.³ Å synliggjøre perspektivet til faktiske migranter vil øke forståelsen for historiske sammenhenger.

¹ « ... und mich immer frage: 'Wie konnten wir eigentlich da leben?' [...] und auch noch denen, die immer noch nicht glauben wollen, was die DDR war ... dass wir hier die Beweise haben, und die Nachweise, und die Zeitzeugen. Nach und nach sterben sie. Wir müssen alles festhalten.»

² Dossier migration u.ä.

³ United Nations 2017

Den tysk-tyske migrasjonen er bare en liten del av verdens migrasjonshistorie. Fortellingene fra tidsvitnene i denne studien gir et innblikk i hva det vil si å bevege seg mellom to «verdener». Det kan bidra til økt forståelse for migrasjonstilfeller generelt. Det er derfor nødvendig å gripe tak i og holde fast ved kunnskapen og erfaringene disse tidsvitnene sitter på, mens de fortsatt lever.

1.1.1 Problemstilling

Hvilke motiv hadde DDR-borgere for å forlate Øst-Tyskland til fordel for Vest-Tyskland mellom 1975 og 1985, og hvordan fikk de fotfeste på «den andre siden»?

Gjennom de førti årene Tyskland var delt (1949-1989)⁴ pågikk det en migrasjon fra Øst- til Vest-Tyskland og i mye mindre grad også fra vest til øst. I løpet av hele tidsperioden igangsatte det østtyske politiske styret ulike tiltak for å hindre utvandringen. Tidvis og delvis klarte styresmaktene i DDR å kontrollere migrasjonsstrømmen, men staten lyktes aldri i å stoppe den helt. Byggingen av Berlinmuren i 1961 reduserte migrasjonen betraktelig. Med internasjonal og nasjonal avspenningspolitikk på 1970- og -80-tallet, samt DDRs undertegnelse av Helsingfors-erklæringen i 1975, endret migrasjonsstrukturen seg igjen. DDR-borgere hadde nå en avtale å vise til som gav dem «rett» til å forlate DDR. I 1984 kom det til en kortvarig endring i migrasjonsmønsteret da DDR godkjente usedvanlig mange søknader fra de som ønsket å forlate staten, noe som resulterte i en utreisebølge det året. Som konsekvens ble utvandringen igjen strengt regulert i 1985. I 1989, før Berlinmurens fall, tiltok flyktningstrømmen av unge mennesker som kom til Vest-Tyskland via Ungarn eller vesttyske ambassader i andre østblokkland. Etter gjenforeningen i 1990 oppstod en ny migrasjonsstrøm i form av arbeidsmigrasjon.

Med tanke på de store strukturvariasjonene i det tysk-tyske migrasjonsmønsteret som endret seg i takt med politiske endringer i og utenfor Tyskland gjennom førti år, var det hensiktsmessig å avgrense oppgavens fokuspunkt til en kortere tidsperiode. Året 1975, da Helsingfors-erklæringen ble undertegnet og året 1985, da utvandringen igjen ble innstrammet etter utreisebølgen året før, markerer en tiårsperiode som den foreliggende studien har tatt utgangspunkt i.

⁴ Se vedlegg 2: Kart s. 116: d-maps.com u.å.

1.2 Oppgavens struktur

Kapittel 1 er en kort innføring i den tyske etterkrigshistorien med vekt på migrasjonen fra Øst-til Vest-Tyskland. Videre tar kapittelet for seg forskningsmetoden Oral History og hvordan de muntlige kildene anvendes i masteroppgaven. *Kapittel 2* gir en oversikt over forskningsfeltet. Hovedmomenter fra den eksisterende litteraturen diskuteres og brukes senere for å sette de muntlige kildene i en større sammenheng. *Kapittel 3* plasserer tidsvitnene i en historisk kontekst gjennom en kollektiv biografi. Med utgangspunkt i statistikk og fakta om hvem, hva, hvor og når, danner den kollektive biografien et grunnlag for den mer detaljerte fortolkningen av tidsvitnenes utsagn og reproduserte minner i *kapittel 4 og 5*. *Kapittel 6* drøfter og sammenfatter resultatene.

1.3 Begrepsavklaring

- BRD:** BRD er forkortelsen på Bundesrepublik Deutschland, men ble hovedsakelig anvendt i DDR.⁵ I masteroppgaven anvendes BRD kun når det er snakk om Vest-Tyskland *ekskludert* Vest-Berlin. Mens Tyskland var delt hadde Berlin særstatus. Byen var delt i fire soner og seiersmaktene forvaltet hver sin del. Konstitusjonelt sett var den vestlige delen av byen ikke en del av BRD.⁶ I denne studien anvendes Vest-Tyskland som samlet betegnelse for BRD og Vest-Berlin.
- DDR:** DDR er forkortelsen for Deutsche Demokratische Republik. DDR utpekte Øst-Berlin som sin hovedstad. På tross av at Vest-Tyskland ikke anerkjente det, *inkluderer* DDR av praktiske årsaker Øst-Berlin i denne studien. **Øst-Tyskland** brukes synonymt med DDR.
- DDR-overflytter:** På tysk anvendes hovedsakelig *DDR-Übersiedler* for å betegne de som forlot DDR til fordel for Vest-Tyskland. I denne studien anvendes den direkte oversettelsen **DDR-overflytter**, men også begrep som **migrant** eller **utvandrer** brukes for de som emigrerte til Vest-Tyskland, det være seg de som krysset grensen via flukt, utreisesøknad eller på annet vis.
- Flyktning:** **Flyktning** brukes om de som ifølge lovverket i DDR emigrerte illegalt.

⁵ Stötzel, Wengeler & Böke 1995: 320

⁶ Deutschland-Chronik u.å.

Utreise: Mennesker som DDR-regimet regnet som en økonomisk byrde, eksempelvis pensjonister, fikk lov til å forlate staten.⁷ På 1970-tallet startet en ny legal utvandring gjennom utreisesøknader, der DDR-borgere fikk søke om å forlate DDR.⁸ Formuleringen **å reise ut** brukes om personer som søkte utreise.

1.4 Historisk kontekst

1.4.1 Delingen av Tyskland

Som en konsekvens av at Tyskland tapte 2. verdenskrig ble landet delt inn i fire okkupasjonssektorer etter krigsslutt i 1945, hvorav Sovjetunionen, USA, Storbritannia og Frankrike forvaltet hver sin del. Seiersmaktene tok kontroll over landet, men det viste seg raskt at de tre vestmaktene og Sovjetunionen ikke delte en felles visjon for Tysklands framtid, og motsetningsforholdene mellom den kapitalistiske Vesten og den kommunistiske Østen ble tydelige.⁹ Vestmaktene fryktet Stalins hegemoniske ekspansjonspolitik og ønsket å bygge et demokratisk versus sosialistisk Europa, som også inkluderte et gjenoppbygget og stabilt Tyskland. I 1949 ble derfor de tre vestlige sektorene slått sammen til én sektor (Trizone).¹⁰ Spenningen mellom øst og vest tiltok, og ble til den kalde krigen med Moskva og Washington som hovedsentre i en bipolar verden.

Kommunistiske politikere fra Tyskland, som var blitt tvunget i eksil i Sovjetunionen under 2. verdenskrig, vendte tilbake etter krigsslutt og tok makten i den sovjetiske okkupasjonssonen, under sterk styring fra Stalins sovjetrike. Øst-Tyskland ble til et sosialistisk diktatur styrt av det Sozialistische Einheitsparti Deutschland (SED) (sammenslått av de tidligere partiene SPD OG KPD) som ettpartisystem.¹¹ Vestmaktene sørget for at den vesttyske sonen utviklet seg til en liberal forbundsstat med parlamentariske og føderalistiske strukturer. Øst-vest-konflikten resulterte i at Tyskland i 1949 ble delt i to separate stater. Øst-Tyskland tok navnet Deutsche Demokratische Republik (DDR) og forvaltet fem av dagens delstater samt den østlige delen av Berlin, som ble DDRs hovedstad. Vest-Tyskland forvaltet ni av dagens delstater samt den vestlige delen av Berlin, som utgjorde en enklave i Øst-Tyskland, med Bonn

⁷ Gehrman 2009: 104-105

⁸ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 56

⁹ Schroeder 1998: 4-5

¹⁰ Farquharson 1998: 44-48

¹¹ Schroeder 1998: 7-24

som hovedstad. Som Tyskland var også Berlin delt i fire okkupasjonssoner. Sovjetunionen kjempet for å få kontroll over hele Berlin, men vestmaktene gav ikke slipp på sin del av byen, da «Vest-Berlin var vestmaktens frontby i øst»¹². Sovjetunionen forvaltet 45 % og vestmaktene 55 % av Berlin, som ble sentrum for øst-vest-konflikten innad i landet.¹³

Med undertegnelsen av *Generalvertrag* 26. mai 1952 i Bonn ble Vest-Tyskland integrert i etterkrigstidens europeiske fellesskap. Avtalen ble inngått mellom den vesttyske staten og vestmaktene, og inneholdt blant annet et felles ønske om et gjenforent Tyskland.¹⁴ Avtalen medførte at Sovjetunionen stengte den østtyske grensen mot Vest-Tyskland. Slik var Berlin den eneste gjenværende forbindelsesporten mellom de to tyske statene.¹⁵

1.4.2 Migrasjonen utløses

De ideologiske og politiske forskjellene som raskt vokste fram på hver side av den tyske grensen utløste en massiv utvandring fra DDR til Vest-Tyskland, via Berlin. Mellom 1949 og 1960 emigrerte omtrent 3,9 av 16 millioner DDR-borgere fra Øst- til Vest-Tyskland. Til sammenligning flyttet 400.000 av de 60 millionene vesttyskerne til DDR i samme tidsperiode.¹⁶ Politiske hendelser eller innstramminger fra SED-regimet skapte grunn til misnøyen og migrasjonen. Opprøret mot SED-regimet 17. juni 1953 ble møtt med voldelig motstand fra sovjetiske panserstyrker støttet av SED og Ministeriet for Statssikkerhet (MfS), som hadde blitt opprettet i 1950. 50 mennesker ble drept og flere hundretalls såret. Mange ble i etterkant dømt til fengselsstraffer.¹⁷ I 1953 nådde fluktstatistikken et høydepunkt med omtrent 331.000 flyktninger.¹⁸ Også med Sovjetunionens blodige svar på streiken i Polen og folkeopprøret i Ungarn i 1956 steg antallet flyktninger fra DDR til Vest-Tyskland. Omtrent 280.000 mennesker forlot DDR i 1956. Til tross for de høye flyktningtallene fortsatte SED sin harde og undertrykkende politikk. Mot slutten av 50-tallet innførte regimet tvangskollektivisering av landbruket. Det innebar at bøndene måtte gi fra seg eiendommen sin til staten. Også håndverkindustrien ble delvis tvangskollektivisert. Omtrent 200.000 mennesker forlot DDR i 1960.¹⁹

¹² Dypvik 2017: 25-35

¹³ Uhl 2009: 22-24

¹⁴ Vertrag über die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den drei Mächten vom 26. Mai 1952 : Deutschlandvertrag 2007

¹⁵ Laak 2013

¹⁶ Eisenfeld 1995: 192

¹⁷ Schnell & Wahl 2013

¹⁸ Eisenfeld 1995: 192

¹⁹ Ibid.

1.4.3 Berlinmuren

Migrasjonsstrømmen til Vest-Tyskland gjorde at DDR mistet store mengder arbeidskraft. Det preget den østtyske økonomien og slo sprekker på visjonen til generalsekretær i DDR siden 1960, Walter Ulbricht, om å forbigå Vest-Tysklands økonomiske og sosiale nivå. Økonomisk sett kunne ikke DDR måle seg med veksten i Vest-Tyskland, og med den stadig økende fluktstrømmen innså SED-regimet at det var fare for en økonomisk kollaps i DDR. Dermed igangsatte regimet, med Sovjetunionen i ryggen, byggingen av Berlinmuren 13. august 1961. Muren ble bygget rundt Vest-Berlin og tettet det siste gjenværende «smutthullet» fra Øst- til Vest-Tyskland.²⁰ Selv om det også før Berlinmuren hadde vært ulovlig å forlate DDR, var det først med muren at utvandringen gikk drastisk ned, og at det østtyske regimet til en viss grad klarte å kontrollere emigrasjonen. Masseutvandringen som hadde pågått gjorde at flesteparten av de gjenværende borgerne i DDR hadde slektninger som befant seg på den andre siden av grensen. Med Berlinmuren ble titusentalls familier adskilt.²¹

Fram til byggingen av Berlinmuren hadde hovedsakelig unge mennesker forlatt DDR. Mellom 1961 og 1975 tillot DDR kun pensjonister eller personer med funksjonshemninger, psykiske lidelser, alkohol- eller andre problemer å forlate DDR, da de ble regnet som en økonomisk byrde. På 1960-tallet var mellom 70-80 % av de som forlot DDR over 60 år. For å svekke kirkenes posisjon i Øst-Tyskland fikk også prester lov til å forlate DDR.²²

Å forlate DDR på illegalt vis etter byggingen av muren var å utsette seg selv for livsfare. I 1962 tok fortsatt 4/5 migranter seg over den tyske grensen på ulovlig vis. Men i takt med den stadige utbedringen og skjerpede grensesikringen og overvåkingen sank antallet flyktninger. I 1963 hadde antallet legale passert antallet illegale migranter.²³ Samtidig med blokkeringen av den siste mulige åpningen mellom Øst- og Vest-Tyskland ble også grensekontrollene i de øvrige østblokklandene skjerpet. Mange av de som forlot DDR etter 1961 gjorde det ved å krysse landegrenser utenfor Tyskland. SED-regimet forhandlet fram avtaler med de øvrige sosialistiske medlemsstatene i Warszawapakten om grensesikring. Forhandlingene resulterte i at flyplasser, vannveier og kystområder i østblokkland ble strengt kontrollert. Slik skulle DDR-borgere heller ikke kunne forlate DDR ved bruk av alternative fluktruter via andre land.²⁴ Grensesikringen utenfor Tyskland fikk navnet *Die verlängerte Mauer* (den forlengede Muren).

²⁰ Schroeder 1998: 83-200

²¹ Gehrman 2009: 104-105

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Tantzsch 1998: 3

I 1972 foregikk 80 % av alle fluktforsøk fra DDR til Vest-Tyskland via østblokkland utenfor Øst-Tyskland,²⁵ men gjennom det grundige spionasjearbeidet til Stasi ble omtrent halvparten av fluktforsøkene avverget allerede i DDR.²⁶

1.4.4 Avspenningspolitikk

Etter at Sovjetunionen, Storbritannia og USA inngikk en atomvåpenavtale i 1968 fulgte avspenningspolitikken på 70-tallet. Avspenningspolitikken mellom øst og vest bidro også til en viss «normalisering» mellom de to tyske statene.²⁷ Vest-Tysklands første forbundskansler, Konrad Adenauer, hadde på 50- og tidlig 60-tallet vendt blikket mot Vesten og skaffet Vest-Tyskland internasjonal anerkjennelse. På 70-tallet kom behovet for en ny østpolitikk. Willy Brandt, som ble forbundskansler i 1969, initierte en holdningsendring mot Øst-Tyskland og gikk bort fra Hallsteindoktrinen av 1955, som med lite hell hadde forsøkt å diplomatisk isolere andre stater som anerkjente DDR som en egen stat.²⁸ I Moskvaavtalen mellom Vest-Tyskland og Sovjetunionen, undertegnet 12. august 1970, forpliktet partene seg til å opprettholde fred og løse framtidige konflikter uten vold og militærmakt.²⁹

Grunnavtalen mellom Vest-Tyskland og Øst-Tyskland av 1972 skulle ivareta de to tyske statenes rettigheter og avklare deres forhold til hverandre. Traktaten la grunnlaget for at DDR skulle få internasjonal anerkjennelse. Før undertegnelsen av Grunnnavtalen hadde ikke Vest-Tyskland anerkjent DDR som stat i folkerettslig forstand. Vest-Tyskland hadde insistert på at Tyskland kun var midlertidig delt. Det endret seg til en viss grad med Brandt sin nye østpolitikk. Kontraktsigneringen som krevde at partene anerkjente hverandre som likeverdige forhandlingspartnere, førte til en slags vesttysk anerkjennelse av DDR som stat.³⁰ Anerkjennelsen fra Vest-Tyskland var viktig for DDR blant annet fordi det ville gjøre det vanskeligere for DDR-borgere å komme inn i Vest-Tyskland dersom det østtyske statsborgerskapet var anerkjent i vest.³¹ En full folkerettslig anerkjennelse var det imidlertid ikke, ettersom det også ville ha vært i strid med kravet om gjenforening i den vesttyske grunnloven. Derfor ble det som i praksis var ambassader i Bonn og Berlin kalt permanent representasjon (Ständige Vertretungen) fra vesttysk side. På tross av et mer normalisert forhold

²⁵ Ibid.: 73

²⁶ Ibid.: 15

²⁷ Bracher, Link & Jäger 1986: 8-12

²⁸ Ibid.

²⁹ 12. August 1970: Unterzeichnung des moskauer vertrags 2015

³⁰ Deutschland und die uno u.å.

³¹ DDR / Staatsbürgerschaft : Andere Deutsche 1967

til den østtyske staten, aksepterte ikke Vest-Tyskland DDR som utland.³² Mens avspenningspolitikken pågikk utviklet DDR en ny avgrensingsstrategi for å beskytte seg mot vestlig innflytelse. DDR plasserte seg enda nærmere Sovjetunionen politisk for å markere landets deling. Politikken innad i DDR ble dermed innstrammet av SED-regimet.³³

Innstrammingene SED-regimet foretok innebar blant annet utvidelsen av Ministeriet for Statssikkerhet (MfS). Uoffisielle medarbeidere spionerte på DDR-borgere og var Stasis viktigste kilder. Den statlige økonomiske støtten til overvåkingen og undertrykkingen som SED-regimet utsatte sin egen befolkning for, steg betraktelig.³⁴ Antallet uoffisielle medarbeidere steg fra omtrent 100.000 i 1968 til omtrent 180.000 i 1975. Antallet offisielle medarbeidere steg fra rundt 4000 ansatte på 50-tallet til 81 500 i 1982.³⁵ Med den politiske innstrammingen i DDR økte igjen misnøyen og motstanden i befolkningen.³⁶

1.4.5 Helsingfors-erklæringen (1975)

I 1975 signerte DDR Helsingfors-erklæringen. I denne avtalen, utarbeidet av Organisasjonen for Sikkerhet og Samarbeid i Europa, forpliktet de undertegnede statene seg til å følge menneskerettighetene. DDRs medlemskap i FN to år tidligere var ikke blitt propagert innad i DDR, men da Helsingfors-erklæringen ble offentliggjort i østtyske aviser førte det til at DDR-borgere ble kjent med egne rettigheter, som blant annet omfattet reisefrihet. Fram til Helsingfors-erklæringen hadde de som søkte om å forlate DDR blitt behandlet som kriminelle, men nå kunne de vise til et dokument der rettighetene deres om å forlate landet på legalt vis sto svart på hvitt. Helsingfors-erklæringen fikk store følger for den østtyske staten. Antallet fluktforsøk via land utenfor Øst-Tyskland avtok. I stedet ble det i 1975 registrert 13.000 utreiseseøknader, året etter 20.000.³⁷ De som forlot DDR legalt fram til 1975 var i all hovedsak pensjonister, men med Helsingfors-erklæringen ble familiegjenforening et offisielt lovliggjort konsept som førte til at også unge mennesker på legalt vis kunne søke seg til Vest-Tyskland. Dette endret den demografiske strukturen. På 80-tallet sank andelen eldre til en tiendedel av utreisene.³⁸

³² Gehrman 2009: 130-131

³³ Gross 1981: 8-12

³⁴ Görtemaker 2004: 338

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Gehrman 2009: 140-141

³⁸ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 56

På midten av 70-tallet var det utreisesøknadene som utgjorde den største andelen i migrasjonsstatistikken. De mange utreisesøknadene skapte nye problemer for SED-regimet. Helsingfors-avtalen hadde ført til et sterkere press fra folket mot myndighetene, som grep til straffetiltak mot de som søkte om utreise for å få bukt med problemene, ved å nekte folk å vende tilbake til den østtyske staten dersom de søkte om utreise.³⁹ Et annet tiltak myndighetene i DDR innførte mot utreisesøkere var å gjøre tiden mellom innsendt og godkjent utreisesøknad uforutsigbar og delvis uutholdelig lang for mange. Det var ikke sjeldent at utreisesøkere mistet jobben eller fikk en nedgradert stilling, at barn av utreisesøkere ble straffet på skolen og at Stasi satte spioner på disse personene. Det var ikke uvanlig at DDR-borgere ventet i mange år på å få utreisesøknaden sin godkjent og med de statlige represaliene var det en stor risiko å ta.⁴⁰ Samtidig gjennomførte DDR flere landsforvisninger enn tidligere for å bli kvitt regimekritiske mennesker som staten fryktet hadde dårlig innflytelse på andre DDR-borgere.⁴¹ Det mest kjente eksempelet er musikeren Wolf Biermann, som ble utvist fra DDR i 1976. Biermann hadde som overbevist sosialist selv flyttet fra Vest- til Øst-Tyskland i 1953, men engasjerte seg som en kritisk ånd. I kunstmiljøet fant han støtte for sine kritiske sangtekster og dikt. I 1965 påla DDR-myndighetene ham forbud mot å opptre. Etter elleve år ble forbudet opphevet og Biermann fikk mulighet til å holde en konsert i Köln i Vest-Tyskland. Som reaksjon på hans tekster og opptreden ble han nektet innreise da han skulle reise hjem igjen til Øst-Berlin. Dette førte til store opptøyer og protester i DDR, særlig blant unge mennesker. Mange av de som protesterte ble arrestert eller selv sendt ut av DDR.⁴² Ministeriet for Statssikkerhet ble utvidet. Mot slutten av 70-tallet hadde hindring av flukt vært Stasis hovedmål. På 80-tallet var det utreisesøknadene som stod i fokus.⁴³ For å forsøke å kutte forbindelsene mellom tidligere DDR-borgere i Vest-Tyskland og gjenværende og framtidige potensielle migranter i DDR, bestemte SED-regimet i 1977 at tidligere DDR-borgere fikk innreise- og besøksforbud i DDR.⁴⁴

Ofte ble de som fikk fengselsstraffer grunnet fluktforsøk eller andre årsaker, frikjøpt av Vest-Tyskland. Frikjøp innebar at DDR utleverte fanger til Vest-Tyskland mot en viss pengesum per fange. Frikjøpene var en viktig økonomisk inntektskilde for DDR. Blant fangene som ble kjøpt fri fantes også personer som hadde begått straffbare handlinger med overlegg for å bli arrestert, slik at de kunne komme til Vest-Tyskland på denne måten. Frikjøp bidro også til

³⁹ Gehrman 2009: 231-232

⁴⁰ Wehr 2015: 239-240

⁴¹ Tantzsch 1998: 13

⁴² Rose & Wenzel u.å.: 47

⁴³ Eisenfeld 1995: 3-17

⁴⁴ Gehrman 2009: 609-610

at tidligere opposisjonelle DDR-borgere fikk mulighet til å videreføre sitt politiske engasjement utenfor DDR, ved å for eksempel bistå framtidige DDR-utvandrere i Vest-Tyskland.⁴⁵ I 1982 ble 850 mennesker smuglet fra Øst- til Vest-Tyskland ved hjelp av flukthjelpere, enten via den tysk-tyske grensen eller via andre østblokkland. Stasi brukte store ressurser på å bekjempe denne virksomheten.⁴⁶

1.4.6 Utreisebølgen (1984)

I 1984 gjorde SED-regimet et nytt forsøk på å stoppe det stadig økende antallet utreisesøknader. Antallet godkjente utreisesøknader mellom 1980 og 1983 varierte mellom 7000-11.000 per år.⁴⁷ I løpet av 1984 ble omtrent 35.000 utreisesøknader godkjent, deriblant av mange unge mennesker.⁴⁸ Utreisebølgen i 1984 var et statlig forsøk på å kvitte seg med protestmiljøer som var vanskelig å styre. Utreisebølgen forårsaket imidlertid kjedereaksjoner, og i stedet for å avta steg antallet utreisesøknader kraftig etter 1984. Den strenge utvandringspolitikken ble gjeninnført, og førte til ny økning i antall illegale utvandring. Kjedereaksjonene var at fluktforsøk tiltok, og okkupering av vesttyske ambassader i østblokkland. I vesttyske ambassader var man under vesttysk beskyttelse. Etter 1984 ble ambassader derfor hyppig brukt som vei over grensen.⁴⁹ I tillegg forekom det oftere at personer som hadde fått besøks- eller reisetillatelse enten til Vest-Tyskland eller andre vestlige land, ikke vendte tilbake til DDR.⁵⁰

1.4.7 Ankomsten i Vest-Tyskland

Notaufnahmegesetz (akuttmottaksloven) fra 1950 gjaldt fram til 1990 og regulerte opptaksprosedyren av DDR-overflyttere i Vest-Tyskland. Flyktningmottakene i *Gießben* (Hessen) og i Marienfelde (Vest-Berlin) ble etablert på 50-tallet og var første oppholdssted for mange DDR-overflyttere på vesttysk jord. I Vest-Tyskland ble tidligere DDR-borgere automatisk anerkjent som tyske statsborgere, da de hadde status som tyskere i henhold til den tyske grunnloven.⁵¹ I mottakene kunne overflytterne oppgi bostedsønske, som ofte var knyttet til familie og slektninger i Vest-Tyskland og arbeidsmarkedet. I mottakene ble det også kartlagt hvilke motiv DDR-overflyttere hadde hatt til å forlate DDR. De som ble anerkjent som *politiske*

⁴⁵ Ibid.: 600-605

⁴⁶ Tantzsch 1998: 15

⁴⁷ Statistica 2018

⁴⁸ Hofbauer, Billmeier & Warnhagen 1985: 340

⁴⁹ Tantzsch 1998: 16

⁵⁰ Gehrmann 2009: 605

⁵¹ Ibid.: 232

flyktninger mottok «C-bevis», et bevis som gav rett på såkalt Lastenausgleich (krigsskadeutjevning), en lov som sikret erstatning til mennesker som hadde blitt skadet eller opplevd ulemper under 2. verdenskrig eller som følge av krigen. Dette omfattet også de som eksempelvis hadde blitt fengslet på grunn av et fluktforsøk fra DDR, og sidestilte flyktningene med de som ble fordrevet fra områder i Polen og Sovjetunionen etter krigen.⁵²

Den første tiden i Vest-Tyskland var preget av byråkratiske prosesser. Sosialkontor, arbeidsformidlingskontor og bolignemd måtte besøkes for å få barnepenger, dagpenger, eventuelle medisinske behandlinger eller bevis som gav rett på sosialbolig eller lignende. I tillegg hadde overflytterne krav på økonomisk starthjelp. Folk som kom til Vest-Tyskland fra et DDR-fengsel kunne bli sykemeldt og få sykepenger i flere måneder. Sykepenger var 12 % høyere enn dagpenger. Hvordan startfasen i Vest-Tyskland forløp varierte veldig, alt ettersom hvor overflytterne bodde umiddelbart etter ankomsten. Dersom de bodde i mottak fikk de tilgang på annen informasjon enn de som bodde hos vesttyske slektninger.⁵³

1.5 Oral History

1.5.1 Anvendt metode

Oral History-metoden (muntlige kilder) går ut på å gjennomføre intervjuer der framstilling av fortiden vurderes og tillegges mening.⁵⁴ Siden 1980-tallet har det å føre intervju vært en viktig del av samfunnsforskningen og hatt stor innflytelse på menneskers forståelse av sosiale fenomen.⁵⁵ De ti tidsvitneintervjuene i denne studien gir økt kunnskap og forståelse av migrasjonshistorikken mellom Øst- og Vest-Tyskland på 70- og 80-tallet.

1.5.2 Minneproblematikk

I Oral History-metoden utgjør minner kildegrunnet.⁵⁶ Masteroppgavens datagrunnlag er muntlig beretning fra tidsvitner hvis eldste hendelser som erindres ligger 60 år tilbake i tid. Metoden er omstridt blant historikere og kritiseres for å være subjektiv og upålitelig blant annet fordi minner er dynamiske. Et minne vil endre seg over tid. Mange historikere foretrekker

⁵² Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 56-57

⁵³ Schumann 1996: 56-57

⁵⁴ Ritchie 2014: 123-124

⁵⁵ Kvale & Brinkmann 2015: 29

⁵⁶ Ritchie 2014: 1

statiske kilder,⁵⁷ slik eksempelvis de skriftlige utreisesøknadene fra tidsvitnene som reiste ut er, med nedskrevne opplysninger om hvorfor han eller hun ønsket å forlate DDR.

Minner er ikke bevis på faktiske historiske forhold, men kan benyttes for å rekonstruere fortidige hendelser. De gir kunnskap om hvordan mennesker har skapt og skaper mening i deres opplevde fortid.⁵⁸ Gjennom tidsvitner kan fortiden belyses i nåtiden, og minnene tydeliggjør hvilken innvirkning historiske hendelser har hatt på tiden etterpå.⁵⁹ Historikeren Paul Thompson, som har arbeidet med muntlige kilder, skriver at menneskets forestilling av hva som har skjedd kan være like avgjørende for historien som det som faktisk skjedde. Videre skriver han at muntlige kilder er dokumentasjon av samtiden, fordi den finner sted i samtiden. Samtidig framstiller den et budskap fra fortiden, og verken nåtiden eller fortiden i den muntlige dokumentasjonen bør ignoreres. Thompson skriver at det er avgjørende å forstå muntlige kilder som refleksjoner av både fortid og nåtid.⁶⁰

I etterkant av en minneproduksjon lever minnet videre gjennom bæreren av minnet. Historiedidaktiker Waltraud Schreiber karakteriserer minnebæreren som minnets medium. I løpet av tiden vil minnebæreren kategorisere, tolke og tillegge minnene mening.⁶¹ En fluktsituasjon fra 70-tallet kan oppleves som mer traumatisk nå ved at individets minne har blitt påvirket av det kollektive samfunnsminnet. Dramatiske flukthistorier fra DDR til Vest-Tyskland har blitt viet mye medieoppmerksomhet etter Tysklands gjenforening, noe som kan ha bidratt i utformingen av det kollektive minnet rundt den tysk-tyske migrasjonen. Mennesker som kom til Vest-Tyskland på basis av utreisesøknader har fått langt mindre oppmerksomhet, selv om de kan ha opplevd like sterkt, eller sterkere politisk press og sjikane fra statens side.⁶² På den annen side kan en fluktsituasjon fra 70-tallet oppfattes som mindre dramatisk i dag, fordi minnebæreren har fortrenget traumatiske aspekt. I tillegg til å huske og minne, evner menneskets hukommelse å glemme og fortrenge.⁶³ Et minne er sterkt påvirket av konteksten det produseres i, men også av senere kontekster og eventuelle forventninger andre måtte ha til minnet.⁶⁴ Mennesker vil kontinuerlig anvende dagens kontekst for å revurdere og gjenforklare egne avgjørelser og handlinger fra fortiden. Dagens kontekst anvendes for å skape mening i selvlevd

⁵⁷ Ibid.: 9-10

⁵⁸ Ibid.: 33

⁵⁹ Schreiber 2009: 21-28

⁶⁰ Thompson 2000: 110-115

⁶¹ Schreiber 2009: 21-28

⁶² Wehr 2015: 250

⁶³ Schreiber 2009: 21-28

⁶⁴ Thompson 2000: 87

fortid.⁶⁵ Bevisstgjøringen av at ulike faktorer påvirker minnet og bidrar til at hendelsesforløp modifiseres over tid, understreker behovet for kildekritikk i anvendelsen av muntlige kilder som forskningsmetode.

Schreiber anvender konseptet ytre og indre kildekritikk på muntlige kilder. Ytre kildekritikk gjelder faktorer som tidsvitnets alder og rolle under de fortidige hendelsene det skal berettes om, og som må avklares for å kunne gjennomføre en mer detaljert analyse av minnene. Den kollektive biografien i kapittel 3 representerer her den ytre kildekritikken, der tidsvitnenes plassering i historien stadfestes. Den indre kildekritikken analyserer hva tidsvitnene forteller om de historiske fenomenene og hva som presenteres som viktig eller mindre viktig.⁶⁶

1.5.3 Et narrativ konstrueres

I den foreliggende studien analyseres minner som ble produsert langt tilbake i tid. Intervjupersonene forlot DDR i tidsrommet 1975-1985, men beretningene i studien strekker seg helt tilbake til intervjupersonenes barndom og liv før de kom til Vest-Tyskland. Minnene som analyseres kan være opptil 60 år gamle. Å hente fram minner vil alltid være en prosess.⁶⁷ Når minner ligger langt tilbake i tid dreier det seg om en gjenskapingsprosess, der fortiden gjenskapes gjennom historie. Det som gjenskapes utgjør et narrativ av fortiden, som baserer seg på, men ikke er identisk med de opprinnelige erfaringene. I arbeidet med tidsvitneintervju er det derfor nødvendig å ta hensyn også til hvordan minnene framstilles.⁶⁸ Tidsvitnene selv har ingen makt over hvordan livet etter opplevelsene har påvirket og påvirker minnet. Dermed har tidsvitnene ikke mulighet til å skille narrativet fra de faktiske erfaringene og opplevelsene vedkommende beretter om. Analytikeren kjenner kun narrativet, det vil si en konstruksjon av fortiden.⁶⁹ Gjennom minnene sine beskjeftiger minnebæreren seg med deler av fortiden, og i gjenskapingsprosessen foregår en meningsproduksjon, der tidsvitnet forsøker å skape mening i fortidige opplevelser. Visse aspekt ved minnet vektlegges, mens andre nedtones.⁷⁰ Selv om det ikke er faktisk fortid som gjenskapes, dreier det seg selvsagt ikke om «fiktive» fortidsberetninger, manipulasjon eller løgn, men heller om den subjektive tolkningen av fortiden. Å etterstrebe objektivitet er grunnleggende i historisk tenkning og forskning.⁷¹

⁶⁵ Ritchie 2014: 17

⁶⁶ Schreiber 2009: 21-28

⁶⁷ Thompson 2000: 91

⁶⁸ Schreiber 2009: 21-28

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

Objektiviteten blir utfordret gjennom narrativene i muntlige kilder, noe man som intervjuer og analytiker alltid må være klar over.⁷²

Muntlig dokumentasjon fra tidsvitner er ikke nok i seg selv for å skape ny kunnskap om et historisk fenomen. Schreiber skriver at det er nødvendig å kontekstualisere tidsvitnenes minner. Kunnskap om politiske, økonomiske og samfunnsstrukturelle forhold i DDR og Vest-Tyskland er viktige rammebetingelser for å kunne anvende minnene i den foreliggende studien.⁷³

1.5.4 Tidsvitnekriterier

I all hovedsak ble de ti tidsvitnene i den foreliggende studien rekruttert via ulike kontaktpersoner i Tyskland. Snøballmetoden ble kun delvis anvendt i rekrutteringsfasen.⁷⁴ Selv om utvalget ikke er representativt, ble visse kriterier for å oppnå en variert intervjugruppe fulgt. Med personer av ulik alder og sosiokulturell bakgrunn er sjansene store for å oppnå et mer signifikant resultat. Av de ti intervjupersonene er fem kvinner og fem menn. Kjønnbalansen var et viktig kriterium fordi kjønnsrollemønstre var ulike mellom DDR og Vest-Tyskland. Ifølge Paul Thompson gjengir menn og kvinner minner på ulik måte. Menn fokuserer mer på jobb, kvinner mer på familieliv. Kvinner har ofte lettere for å gjengi «huskede» følelser enn menn.⁷⁵ Tidsvitnenes alder fra da de forlot DDR varierer mellom 15 og 34 år. Thore, en femtenåring som flyktet med foreldrene sine i 1976 har andre perspektiv enn Brigitte, som forlot DDR med datteren sin som 34-åring i 1985. Blant de ti intervjupersonene finnes seks akademikere, deriblant to kunstnere og fire ikke-akademikere med yrkesutdanning. En blanding av akademikere og ikke-akademikere var ønskelig fordi utdanning og yrkesmuligheter spiller en viktig rolle i migrasjonssammenheng. Blant intervjupersonene finnes de som flyttet fra Øst- til Vest-Berlin, men også de som kom fra mindre byer eller landlige omgivelser til andre områder i Vest-Tyskland. Faktisk flyttet fem personer fra Øst-Berlin, mens fem personer kom fra andre områder i DDR. På vestsiden av grensen har noen av tidsvitnene blitt boende på samme sted siden flyttingen, mens andre har flyttet på seg. Kriteriet var viktig fordi by eller land kan ha ulik effekt på migrasjonsforløpet. Det siste kriteriet som ble fulgt var at tidsvitnene ikke skulle være «erfarne tidsvitner». Det var ønskelig å finne personer som ikke hadde øvelse i å besvare lignende spørsmål fra tidligere. Med dette kunne man mest mulig unngå ferdigproduserte svar.

⁷² Ritchie 2014: 124

⁷³ Schreiber 2009: 21-28

⁷⁴ Christoffersen & Johannessen 2012: 51

⁷⁵ Thompson 2000: 120

Tidsvitnene er gitt fiktive navn og anonymisert i tråd med forskriftene til Norsk senter for forskningsdata (NSD). Med mindre det gjelder navn på storbyer er også stedsnavn på småbyer og mindre plasser anonymisert i tidsvitneberetningene.

1.5.5 Forarbeid og gjennomføring

Tidsvitnene hadde ikke tilgang på intervjuguiden i forkant av intervjuene, men ble kort informert om masteroppgavens tematikk, enten via telefon eller e-post. Samtidig ble alle informert om bruken av båndopptaker. Tidsvitnene avgjorde selv hvor intervjuet skulle holdes, og i 9 av 10 tilfeller ble intervjuene gjennomført hjemme hos tidsvitnene. Intervjuene har en gjennomsnittlig varighet på 1 time og 22 minutter. Møtet med Brigitte, som kunne fortelle at hun nesten ikke hadde sovet natten før intervjuet fordi hun hentet fram minner og tenkte på opplevelser fra mange år tilbake, viser at også tidsvitner forbereder seg på intervjusituasjonen. Det samme gjelder Peter, som hadde hentet fram en gammel ringperm med oppsparte dokumenter fra tiden han satt fengslet for fluktforsøk, samt advokatpapirer og dokumenter fra registreringsprosedyren etter ankomsten i Vest-Tyskland.

Ifølge Thompson er nøkkelen til en god intervjusituasjon å presentere ferdigproduserte spørsmål og samtidig legge til rette for selvutfoldelse hos intervjupersonen.⁷⁶ Spørsmålene fra intervjuguiden ble brukt som en hjelpende ledetråd, men i de fleste tilfeller utviklet narrativene seg slik at tidsvitnene selv hentet frem de aspektene som var viktige for fortellingen. Intervjuguiden var bygget opp slik at den la til rette for en logisk og kronologisk narrativ struktur. Ved at tidsvitnene selv hentet frem informasjon og styrte intervjuet underveis, ble spørsmål ofte besvart uten at de ble stilt eksplisitt. Intervjupersonene fikk muligheten til å legge til ekstra informasjon mot slutten av intervjuet. Det er et kjent fenomen at slutfasen brukes til å formulere «budskapet».⁷⁷

Tidsvitneberetninger er en kommunikasjonsform som påvirkes både av tidsvitnet og intervjueren. Spørsmålene fra den semistrukturerte intervjuguiden⁷⁸ hadde innflytelse på hvordan minnene ble framstilt og narrativet fortalt. Hva et tidsvitne anser som viktig fortelles ikke nødvendigvis eksplisitt, men er momenter som kommer fram gjennom gjentakelse.⁷⁹ Empati og sympati/antipati fra begge parter vil påvirke kommunikasjonsformen og dermed

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Schreiber 2009: 21-28

⁷⁸ Se vedlegg 1: Intervjuguide s. 112-113

⁷⁹ Schreiber 2009: 21-28

også resultatet.⁸⁰ Avgjørelsen av hvilke erfaringer som skal vektlegges er det som påvirker kommunikasjonsformen aller mest.⁸¹ Det understreker viktigheten av en godt gjennomarbeidet intervjuguide. Den semistrukturerte intervjuguiden ble utarbeidet mellom april og intervjustart i oktober 2017. Etter de første intervjurundene ble noen spørsmål som viste seg å være lite relevante for oppgaven, utelatt i resten av innsamlingsfasen, som varte til desember 2017. Det ble benyttet båndopptaker slik at intervjuene kunne transkriberes. Selv om nonverbale gester faller bort i lydopptak, utgjør skriftlige transkriberinger av muntlig dokumentasjon et informativt empirigrunnlag,⁸² i det foreliggende arbeidet er dette de ti intervjuene som utgjør en samling på 218 sider. Intervjuene foregikk på tysk og all tolkning er gjort basert på originalspråket. For å bedre leseropplevelsen er de utvalgte sitatene i etterkant oversatt fra tysk til norsk. Hver oversettelse har originalsitatet i fotnote.

1.5.6 Etterarbeid: Fortolkning og kontekstualisering

I fortolkningsprosessen undersøkes holdbarheten i tidsvitnets fortelling. Det blir undersøkt om tidsvitnet svarer på spørsmålet eller flytter fokus til et annet tema. Et essensielt spørsmål er: Hva var særlig viktig for intervjupersonen å få fram under intervjuet? Schreiber mener at strukturen i tidsvitneberetninger bør undersøkes. Hvilke historier anser tidsvitnet som viktigst eller mindre viktige? Forstår andre tidsvitner det samme fenomenet på samme vis? Hvilke verb anvendes? Er tidsvitnet en aktør eller passiv i egen fortelling? Framstiller tidsvitnet seg selv som et offer?⁸³ For tolkningsfasen har Schreiber utviklet en modell som tar utgangspunkt i følgende tre fokuspunkter:

- 1) *Fortid*: I hvilke utsagn handler det om egne erfaringer?
- 2) *Tyding*: Når tolker tidsvitnet, det vil si når tillegger tidsvitnet minnene sine mening? Når gir tidsvitnet tilleggsforklaringer og ut ifra hvilket perspektiv gir han eller hun forklaringene?
- 3) *Nåtid og framtid*: Med hvilke utsagn formulerer tidsvitnet et budskap for framtiden?⁸⁴

Ved hjelp av disse fokuspunktene er det lettere å tolke tidsvitneintervjuene. Beretningene vil i fortolkningsfasen tillegges meninger som tidsvitnene ikke nødvendigvis ville vært enig i selv.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ritchie 2014: 104

⁸³ Schreiber 2009: 21-28

⁸⁴ Ibid.

Målet er å belyse historiske forhold og videreformidle funnene slik at leseren kan få ta del i den unike innsikten man har fått som intervjuer.

Kapittel 2 Tidligere forskning

2.1 Utvalg av litteratur

De få empiriske studiene som eksisterer vedrørende den tysk-tyske migrasjonen er i all hovedsak sosiologiske studier. Helt siden forskningsinteressen for DDR-overflyttere i Vest-Tyskland vokste fram blant sosiologer på 80-tallet, har den hovedsakelig fokusert på migrantenes motiv til å forlate DDR, samt integrerings- og tilpasningsproblematikk på vesttysk jord.

Siden 60-tallet har push- og pullfaktor-modellen utviklet av Lee Everett, stått sterkt innen migrasjonsforskning. Opprinnelig ble den brukt til å identifisere og forklare utvandringsskifte på et makronivå, der pushfaktorene utløser fordrivelsen i opprinnelseslandet og pullfaktorer representerer tiltrekningskrefter i tilflyttingslandet, eksempelvis forskjellen på økonomiske forhold mellom utflyttings- og tilflyttingslandet. På 70-tallet videreutviklet Everett modellen ved å overføre den til et mikronivå, som tok hensyn til personlige kjennetegn hos den enkelte migranten, eksempelvis alder, kjønn eller yrkeskvalifikasjoner. Individets negative oppfattelser i utflyttingslandet var da pushfaktorer, og deres forventninger til tilflyttingslandet pullfaktorer.⁸⁵ Også i det tysk-tyske migrasjonsbildet har push- og pullfaktor-modellen blitt anvendt for å forklare utvandringsskiftene blant tidligere DDR-borgere. Integreringsprosesser som assimilering og akkulturasjon, der assimilering betyr å tilpasse seg eller overta egenskapene til majoritetsbefolkningen i tilflyttingslandet, og akkulturasjon betyr kulturtilpasning gjennom innlæring av normer, roller og vaner i tilflyttingslandet,⁸⁶ har blitt benyttet til å forklare DDR-borgernes etablering og integrering i Vest-Tyskland. Et eksempel på akkulturasjon i den tysk-tyske migrasjonen er migrantenes tilpassing til markedsøkonomien i det vesttyske, kapitalistiske samfunnet.

Utreisebølgen fra DDR til Vest-Tyskland i 1984 medførte en oppblomstring i forskningsinteressen om østtysk integrering i Vest-Tyskland. Interessen avtok da Tysklands gjenforening havnet i forskernes fokus i 1990 og tiårene som fulgte. Den internasjonale flyktningkrisen som nådde et klimaks i Europa i 2015, har skapt ny interesse for det fortidige migrasjonsfenomenet i Tyskland. Litteraturen som er valgt ut for den foreliggende studien bygger til dels på empiri fra forskningsprosjekter som ble påbegynt mens Tyskland fortsatt var

⁸⁵ Kröhnert 2007: 1-3

⁸⁶ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 106-108

delt, samt studier som har kommet i senere tid. I kapittel 2, der sentrale forskere og deres respektive teorier presenteres og diskuteres, blir diverse forskningshull synlige.

2.2 Presentasjon av utvalgte forskningsbidrag

2.2.1 Volker Ronge (1991) *Die Einheit ist erst der Anfang* : Soziologische Lehren aus der Übersiedlerbewegung für die deutsch-deutsche Integration.

Sosiologen Volker Ronge startet i 1985 et forskningsprosjekt som undersøkte tidligere DDR-borgeres situasjon i Wuppertal-området i Nordrhein-Westfalen, etter at de hadde kommet til Vest-Tyskland med utreisebølgen i 1984. Mellom 1984 og 1989 ble det gjennomført semistrukturerte intervju og samtaler med tretti tidligere DDR-husholdninger, til sammen 120 personer. I et femårig perspektiv undersøker Ronge den sosiale og økonomiske integreringen av DDR-familiene. Ronge konkluderer med at den økonomiske integreringen var «vellykket», mens den sosiale integreringen var «mislykket», selv etter at overflytterne hadde tilbrakt fem år i Vest-Tyskland.⁸⁷ Intervjuspørsmålene fokuserte på situasjonen i Vest-Tyskland og ble i all hovedsak besvart skriftlig. For å kartlegge utvandringmotivene blant utreisene fra 1984 anvendte Ronge standardiserte spørreskjema med formulerte svaralternativer og fant slik at de fleste forlot DDR på grunn av politiske motiv, eksempelvis fravær av reisefrihet.

Med sin studie ønsket Ronge å fylle det han tidlig på 90-tallet mente var et hull i forskningslitteraturen, nemlig kunnskap om de sosiale og politiske forholdene som hadde eksistert i DDR. Etter gjenforeningen av Tyskland (1990) mente han at kunnskap om de to tyske systemene var avgjørende for å kunne oppnå et faktisk gjenforent Tyskland, og at studier av tidligere DDR-borgere i Vest-Tyskland kunne bidra i gjenforeningsprosessen.⁸⁸ Boken *Die Einheit ist erst der Anfang* fra 1991 er blant en rekke publikasjoner som baserer seg på forskningsprosjektet og belyser nettopp gjenforeningsprosessen.

Ronge er i dag kjent for sin såkalte isoleringsteori. Teorien tar utgangspunkt i at de tidligere DDR-borgerne levde parallelt med, men ikke *blant innfødte vesttyskere*. Ronge mener at de hadde med seg en «sosial bagasje» fra øst som kom i konflikt med de sosiale samfunnsforholdene i vest. «Sosial bagasje» omfatter ifølge Ronge verdsett, idealer, ønsker og livsstil overflytterne hadde med seg fra DDR.⁸⁹ Ronges premiss er at overflytterne hadde en

⁸⁷ Ronge 1991: 12-46

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

felles sosialiseringsbakgrunn fra DDR. Faktiske biografiske livsberetninger er nødvendige for å etterprøve Ronges isoleringsteori på et individnivå.

2.2.2 Karl F. Schumann et. al. (1996) *Private Wege der Wiedervereinigung : Die deutsche Ost-West-Migration vor der Wende.*

I 1988 startet et forskningsprosjekt i Bremen, ledet av sosiologen Karl F. Schumann. Tyngdepunktene i Schumann-studien er integrering i yrkeslivet og sosial integrering blant overflyttere som kom fra DDR mellom 1983 og 1986. Studien baserer seg på et 32-siders skriftlig spørreskjema med åpne og lukkede spørsmål, besvart av 937 personer. I tillegg ble det gjennomført 55 semistrukturerte dybdeintervju i 1989/90. Intervjupersonene hadde på det tidspunktet levd i Vest-Tyskland i mellom 3-6 år. Fordi studien fokuserte på integrering i yrkeslivet var alle deltakerne over 18 år gamle. Schumann-studien la også grunnlaget for en rekke nye forskningsprosjekter tilknyttet øst-vest-migrasjonen i tiden etter gjenforeningen av Tyskland.

Schumann et. al. etterlyser biografiske perspektiv i tidligere forskning, men også Schumann-studien fokuserer hovedsakelig på det kvantitative materialet. Med de kvalitative intervjuene forsøker Schumann et. al. å finne ut om overflytterne «lyktes» eller «mislyktes» med integreringen i Vest-Tyskland. For å finne svar tok forskerne utgangspunkt i deres subjektive beskrivelser av situasjonen i Vest-Tyskland, samt de statlige betingelsene som møtte migrantene der. Til forskjell fra Ronge konkluderte Schumann-studien med «vellykket» integrering, også sosialt sett. I Schumann-studien ble utvandringmotivene kartlagt gjennom spørsmålet: *Hvilke grunner var utslagsgivende for å forlate DDR?* Informantene fikk rom til å formulere egne skriftlige svar og slik fant Schumann et. al. at flertallet forlot staten av personlige årsaker, som eksempelvis familiejenforening.⁹⁰

⁹⁰ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 92

2.2.3 Manfred Gehrman (2009) *Die Überwindung des «Eisernen Vorhangs» : Die Abwanderung aus der DDR in die BRD und nach West-Berlin als innerdeutsches Migrantennetzwerk.*

Sosiologen Manfred Gehrman deltok i Schumann-studien tidlig på 90-tallet. I sin doktoravhandling fra 2009 tar han hovedsakelig utgangspunkt i det tidligere kvantitative og kvalitative empirigrunnlaget fra Schumann-studien for å undersøke i hvilken grad migrasjonen fra DDR til Vest-Tyskland utspilte seg som del av et migrasjonsnettverk.

Gehrman mener at den tysk-tyske migrasjonen var en kjedemigrasjon som foregikk innenfor sosiale nettverk. I tillegg til at det eksisterte sosiale nettverk på tvers av den tyske grensen, utviklet Gehrman en teori om at det eksisterte sosiale nettverk også blant potensielle utreiseseøkere og utreiseseøkere innad i DDR. Teorien forklarer Gehrman med det han mener var et gjensidig avhengighetsforhold, der utreiseseøkere i DDR måtte søke til andre i samme situasjon for å motstå det statlige presset og represalier fra SED-regimet. Gehrman mener at man ikke kan gjøre et rigid skille mellom politiske og personlige utvandringmotiv. På grunnlag av samme empiri som i Schumann-studien finner Gehrman at politiske og personlige motiv hyppig faller sammen i informantenes svar.⁹¹

2.2.4 Renate Hürtgen (2014) *Ausreise per Antrag: Der lange Weg nach drüben : Eine Studie über Herrschaft und Alltag in der DDR-Provinz.*

Historikeren Renate Hürtgen sin studie er del av et større forskningsprosjekt tilknyttet småbyen Halberstadt i distriktet Magdeburg. Hürtgens studie vektlegger utreiseseøkeres liv før migrasjonen. Hürtgen mener at tidligere forskning i for stor grad vektla målingen av «vellykket» eller «mislykket» integrering, samt Vest-Tysklands rolle i integreringsprosessen til overflytterne. Hun savner større fokus på den østtyske statens rolle og overflytternes tidligere DDR-liv. Studien er basert på dokumentmapper tilknyttet 860 utreiseseøkere fra Halberstadt og 65 personprotokoller fra Stasi. I tillegg gjennomførte Hürtgen dybdeintervju med 15 tidligere DDR-borgere fra Halberstadt.

Ved å fokusere på overflytternes biografi, deres sosiale opprinnelse og bakgrunn, kartlegger Hürtgen forskjellen mellom det å være en «vanlig borger» og en «gjennomsnittlig utreiseseøker» i DDR. I studien undersøker hun interaksjonen mellom staten og borgere, som

⁹¹ Gehrman 2009: 295

ved å søke om utreise tok avstand fra SED-regimet. Ved å undersøke utreiseseøkernes motiv til å forlate DDR, ønsker Hürtgen å finne hva som skilte de som faktisk reiste ut fra de som ble værende. For å finne svar utformet hun ikke bare spørsmål om motiv og årsakene til utreisen, men også åpne spørsmål som gav intervjupersonene mulighet til å beskrive livssituasjonen de befant seg i da de søkte om utreise. Slik fant Hürtgen at hendelser, holdninger og omstendigheter som summerte seg gjennom livet i DDR, senere påvirket beslutningen om å søke utreise.⁹²

Selv om Hürtgens studie vektlegger tiden *før* den faktiske utreisen fra Halberstadt, kommenterer hun også tiden *etter* migrasjonen. Kommentarene er basert på 22 intervju med overflyttere fra Halberstadt, gjennomført mellom 2009 og 2011. Hürtgen anvender intervjuene for å nyansere tidligere forskningsfunn hva gjelder den sosiale integreringen blant DDR-overflyttere i Vest-Tyskland. Som Ronge, Schumann et. al. og Gehrman finner også Hürtgen at flesteparten blant hennes intervjupersoner fikk en fot innenfor det vesttyske arbeidslivet relativt raskt etter ankomsten. For å bedømme «vellykketheten» som Schumann et. al. og Gehrman finner ved den sosiale integreringen må integreringsformen, ifølge Hürtgen sees i sammenheng med livet overflytterne hadde levd før de emigrerte.⁹³

2.2.5 Laura Wehr (2015) *Ihre Verbindung wird gehalten?! Die Ausreise aus der DDR als transnationales Familienprojekt.*

Etnologen og historikeren Laura Wehr tar i bruk aspekt fra den transnasjonale migrasjonsteorien og undersøker sammenhengen mellom sosial familiestruktur og migrasjon, en sammenheng hun mener har vært neglisjert i europeisk etnologisk forskning generelt. Wehr søker å finne hvilken innvirkning migrasjonen hadde på DDR-familier som kom til Vest-Tyskland og hvordan migrasjonen ble påvirket av familie-konseptet.

Hennes arbeid utgjør et kapittel i boken *Spektrum Migration*, utgitt av Matthias Klückmann og Felicia Sparacio og er en del av forskningsprosjektet *Geteiltes Land, geteilte Familien? Die Ausreise aus der DDR in die BRD im familialen Gedächtnis von Übersiedler/innen und Zurück-Geblienen*. Prosjektet hennes startet i 2012 og skal avsluttes i 2019.

⁹² Hürtgen 2014: 83-145

⁹³ Ibid.

Wehr tar utgangspunkt i utreisefamilier som kom til Vest-Tyskland på 80-tallet, og undersøker ved hjelp av kvalitative intervju og samtaler hvordan deres individuelle og kollektive erfaringer og opplevelser påvirket de biografiske strukturene, relasjonene og identitetene innad i familiene. Wehr anser migrasjonen som et brudd i familiebiografien, og mener at en utreise fra Øst- til Vest-Tyskland fremdeles preger familier den dag i dag og krever bearbeiding.⁹⁴

2.3 Diskusjon av ulike aspekt fra litteraturen

2.3.1 Ulike samfunnsperspektiv

Før Tyskland ble delt i 1949 hadde landet en felles kulturarv og historisk tradisjon. Delingen i 1949 som vedvarte i 40 år førte til store kulturelle og politiske forskjeller mellom det østtyske og vesttyske samfunnet. I hvor stor grad samfunnene vokste fra hverandre og i hvilken grad dette påvirket sameksistensen mellom tidligere DDR-borgere og innfødte vesttyskere, har blitt vurdert og vektlagt ulikt i forskningslitteraturen. Når det gjelder den tysk-tyske migrasjonen, så var menneskene på begge sider av grensen av samme nasjon. Samfunnsforskjellene må dog ikke ignoreres, men må belyses for å forstå den intratyske migrasjonen. Forskningens samfunnsperspektiv på statene som eksisterte fra 1949 til 1990, er i stor grad utviklet etter at disse statene hadde opphørt å eksistere som to separate stater.

Ronge mener at motsetningene som vokste fram mellom Øst- og Vest-Tyskland i etterkrigstiden var så store at den østtyske sosiale bagasjen ikke var forenelig med den vesttyske. I *Die Einheit ist erst der Anfang* tolker Ronge DDR som et «materialistisk samfunn» og Vest-Tyskland som et «postmaterialistisk samfunn». Han refererer Inglehart-teorien fra 1979, som beskriver en «stille revolusjon» i Europa, der verdifokuset endret seg fra det materielle, i form av streben etter penger, til «viktigere» verdier som medbestemmelsesrett på arbeidsplassen og i politikken.⁹⁵ Ronge mener å kunne fastslå at forskjellene mellom det «materialistiske» østtyske og det «postmaterialistiske» vesttyske samfunnet gjorde tidligere DDR-borgere til «andre» tyskere i Vest-Tyskland.⁹⁶

Schumann et. al. hevder at Ronge tegner et «tilbakestående» bilde av DDR og et for moderne bilde av Vest-Tyskland, og både Schumann et. al. og Gehrmann kritiserer ham for å

⁹⁴ Wehr 2015: 236-240

⁹⁵ Ronge 1991: 12-46

⁹⁶ Ibid.

overdrive mentalitetsforskjellene som eksisterte mellom østtyskere og vesttyskere. Schumann et. al. finner at postmaterialister var minoritetsgrupper både i DDR og i Vest-Tyskland.⁹⁷ Gehrman finner at overflyttere oppfattet en sterkere «jeg»-mentalitet blant innfødte vesttyskere, framfor en «vi»-mentalitet, slik overflytterne var vant til fra DDR. Gehrman skriver at det i så tilfelle kan tyde på at DDR-overflytterne var mindre materialistisk orienterte enn innfødte i Vest-Tyskland, da et postmaterialistisk samfunn, ifølge Gehrman, også innebærer en «vennligere» mentalitet.⁹⁸ Mens Ronge forstår DDR og Vest-Tyskland som henholdsvis materialistisk og postmaterialistisk forstår Schumann et. al. og Gehrman DDR som et kollektivistisk og Vest-Tyskland som et individualistisk samfunn. Hürtgen mener begge framstillingene er unyanserte og at de hemmer forskerne fra å oppdage ulikheter blant individer og miljøer i begge samfunn.⁹⁹

2.3.2 Utvandringsmotiv

Motivene bak migrasjonen belyser en del av historien i utflyttingslandet, i dette tilfellet DDR.¹⁰⁰ SED-regimet bestemte at de som søkte seg ut av DDR, ikke fikk lov til å vende tilbake. Denne bestemmelsen påvirket beslutningsprosessen, der motivene for og mot å forlate staten ble overveid.¹⁰¹ Like mye kan motivene også fortelle en del om tilflyttingslandet, i dette tilfellet Vest-Tyskland.

Den eldre forskningslitteraturen var preget av å definere DDR-overflyttere som enten politiske eller upolitiske migranter. De som mente at migrasjonen var politisk betinget, støtter seg blant annet på faktumet at Stasi anså de som søkte om utreise som politiske motstander av SED-regimet. Også utreiseseøkerne selv så seg som «politisk motiverte». De som mente at migrasjonen var upolitisk, vektlegger utreiseseøkeres ønske om et bedre materielt liv og tar utgangspunkt i at den økonomiske situasjonen i Vest-Tyskland fristet DDR-borgere til å forlate sin egen stat. Dette begrunnes også med at de færreste DDR-borgerne forlot staten fordi de var i eksistensiell nød, det vil si at de ikke måtte forlate staten i fare for eget liv. Kategoriseringen av flukt- og utreisemotiv viser en ulik vektlegging av push- og pullfaktorer, der pushfaktorer her kan forstås som politisk motstand mot DDR, og pullfaktorer som ønsket om et bedre liv i Vest-Tyskland. Hürtgen skriver at en slik inndeling er utilstrekkelig, og at motiv verken kan

⁹⁷ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 188-189

⁹⁸ Gehrman 2009: 298-300

⁹⁹ Hürtgen 2014: 143

¹⁰⁰ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 67

¹⁰¹ Gehrman 2009: 231-232

tolkes ut ifra Stasis vurdering av flukt- og utreisemotiv, eller av utreiseseøkeres egen forståelse av seg selv som politisk motiverte. Hürtgen aksepterer heller ikke at det kun var den økonomiske situasjonen som lå til grunn for at DDR-borgere ønsket seg ut av DDR.¹⁰²

Push- og pullfaktorer er ofte flettet sammen. Dietz og Kaspras skriver i Schumannstudien av 1996, at utvandringsmotivene blant DDR-borgere utviklet seg over tid, ofte preget av konflikter og forventninger til livet i Vest-Tyskland. Valget om å forlate staten var forbundet med en «biografisk rekonstruksjonsprosess». I det legger Dietz og Kaspras at de som valgte å forlate DDR gjorde en vurdering av livet de hadde levd til da, samt en vurdering av hvilke muligheter og forandringer de ønsket seg for framtiden.¹⁰³

For å kartlegge utvandringsmotivene blant DDR-borgere som kom til Vest-Tyskland med utreisebølgen i 1984, brukte Ronge (1991) spørreskjema med standardiserte svaralternativ. Basert på svarene rangerte Ronge «hovedmotiv» etter 1) manglende meningsfrihet (71 %), 2) politisk press (66 %), manglende reisefrihet (68 %) og 4) økonomiske årsaker (46 %).¹⁰⁴ Til forskjell fra Ronge, som finner at 46 % oppgav økonomiske årsaker som hovedgrunn til å forlate DDR, finner Schumann et. al. at kun 3 % oppgav materielle eller økonomiske motiv som eneste hovedgrunn og at 23 % oppgav økonomiske motiv som delmotiv i en sammensetting av flere årsaker.

Schumann et. al.¹⁰⁵ og Gehrman¹⁰⁶ mener at standardiserte spørreskjema ikke eger seg til å vise kompleksiteten i utvandringsmotivene til tidligere DDR-borgere. Schumann et. al. understreker riktignok kompleksiteten i utvandringsmotiv, men det står dog i kontrast til hans egen framgangsmåte, der han forsøker å identifisere og rangere motivene i «hovedmotiv» og «mindre viktige motiv». Schumann et. al. deler motivene i tre typer: 1) Politiske og økonomiske motiv (26 %), der politiske motiv eksempelvis gjelder manglende ytringsfrihet eller politisk press i arbeidslivet, mens økonomiske motiv eksempelvis forstås som manglende karrieremuligheter, 2) offer for statlige represalier (22 %), som eksempelvis omfatter nedgradering på arbeidsplassen og 3) muligheten til å utforme eget liv (15 %). Schumann et. al. deler også inn i «bærende» og «sekundære» motiv. Eksempelvis mener Schumann et. al. at kritikkverdige politiske og økonomiske forhold, samt manglende reisefrihet var universelle

¹⁰² Hürtgen 2014: 81-82

¹⁰³ Dietz & Kaspras 1995: 311-313

¹⁰⁴ Gehrman 2009: 265

¹⁰⁵ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 69-71

¹⁰⁶ Gehrman 2009: 265

grunner som angikk alle DDR-borgere, og som dermed ikke var grunner nok i seg selv til å forlate staten.¹⁰⁷

Gehrmann (2009) mener inndelingen i bærende og sekundære motiv ikke er hensiktsmessig, fordi to eller flere motiv som listes opp av intervjupersonene i Schumann-studien kan være bærende motiv hver for seg, eller at kun kombinasjonen av to eller flere motiv gav en sterk nok grunn til å forlate DDR.¹⁰⁸

Nyere forskning har søkt å heller forstå motivene ut ifra et helhetlig perspektiv. Gehrmann finner at 63,2 % oppgav to eller flere utvandringstiv. Han har utarbeidet en teori til vektleggingen av politiske motiv, nemlig at menneskene som forlot DDR ønsket større spillerom for livene sine. De ønsket retten til å bestemme over egen hverdag og livsutfoldelse, et ønske som stod i strid med DDRs lover og regler.¹⁰⁹ Hürtgen påpeker at et helhetlig motivperspektiv likevel ikke gir nok grunnlag til å forstå hva som skilte utreiseseøkere fra gjenværende DDR-borgere, som på tross av stor misnøye ikke forlot staten.¹¹⁰

På bakgrunn av sin empiri finner Hürtgen at utreiseseøkerne i Halberstadt kan deles i fem grupper. Den første gruppen inkluderer de som på et svært tidlig stadium i livet kom i konflikt med myndighetene i DDR og havnet i ungdomshjem eller fengsel, eksempelvis fordi de lyttet til vestlig musikk. Personer i denne gruppen hadde permanente tanker om å forlate staten. Det tilsa ikke nødvendigvis at de lot være å bygge hus eller gifte seg i DDR. Mange bygget opp en DDR-tilværelse selv om de ønsket seg ut av DDR. Hürtgen mener at disse personene levde sine liv «på utsiden» av DDR-samfunnet. Gruppe nummer to omfatter de som håpet at de kunne fjerne misnøye faktorer gjennom utreise. Misnøyen kunne gjelde boforholdene i DDR eller at det ikke var lov å besøke slekt eller venner i Vest-Tyskland. Den tredje gruppen, som ifølge Hürtgen også befant seg «på utsiden» av DDR-samfunnet, omfatter barn av prester eller personer som vokste opp i kristne miljøer og som opplevde å bli stigmatisert og trakassert av myndighetene. Til forskjell fra den første gruppen hadde personer som tilhørte gruppe 3 ikke utviklet et permanent og sterkt ønske om å forlate staten, men lenge forsøkt å finne seg til rette i samfunnet, noe de sjeldent lyktes med grunnet deres begrensede framtidsutsikter. Hürtgen finner at denne gruppen mye sjeldnere søkte utreise, for å unngå å provosere staten. Den fjerde gruppen omfatter de som søkte om familiegjenforening. Det kunne for eksempel være de som hadde en forlovede eller pleietrengende forelder på vestsiden av grensen. I den femte gruppen

¹⁰⁷ Schumann, Dietz, Gehrmann, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 69-71: 68

¹⁰⁸ Gehrmann 2009: 267-270

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Hürtgen 2014: 83-104

inngår de, hvis motiv Stasi ikke klarte å identifisere. Det var i hovedsak høyt utdannede. Deres barn var ofte medlem av de politiske barne- og ungdomsorganisasjonene, og de voksne var selv ofte partimedlemmer. Stasi anvendte store ressurser for å finne ut hvorfor så «veletablerte» DDR-borgere søkte utreise. Hürtgen forklarer det blant annet med at de ønsket å løsrive seg fra det økonomiske fellesskapet i DDR og skaffe seg et selvstendig eksistensgrunnlag.¹¹¹

Hürtgen påpeker at gruppene ikke kan skilles strengt fra hverandre, men at hver persongruppe allikevel har bestemte kjennetegn. Hun finner at «den minste fellesnevneren» for alle gruppene var håpet om en ny start på den andre siden av den tyske grensen. Håpet delte både de som var høyt utdannet i DDR, men som følte at de stagnerte utviklingsmessig, og de som hadde havnet utenfor samfunnet.¹¹²

2.3.3 Kjodemigrasjon utløst av sosiale nettverk

I migrasjonsforskningen er kjodemigrasjon betegnelsen på at tidligere migrasjonshendelser utløser ny migrasjon, et fenomen som også kan observeres i det tyske tilfellet. Grunnet de millionene som flyktet fra Øst- til Vest-Tyskland fram til byggingen av Berlinmuren i 1961, oppstod det et naturlig nettverk mellom personene i de to tyske statene fordi svært mange DDR-borgere nå hadde slektninger og venner i Vest-Tyskland.¹¹³ Dette har ført til en kjodemigrasjon der nye migranter følger etter de tidligere på grunn av positive tilbakemeldinger og et inntrykk av at det «lønner seg» å flytte til Vesten. Gehrman poengterer at negative opplevelser i startfasen i Vest-Tyskland sjeldent ble kommunisert tilbake til Øst-Tyskland. Positive opplevelser derimot, ble hyppig kommunisert til gjenværende venner og slektninger, noe som medførte høye forventninger til livet i Vest-Tyskland.¹¹⁴

Gehrman skriver at det i den internasjonale migrasjonen er mer vanlig med koloni- eller gruppedannelser i tilflyttingslandet, særlig i forbindelse med bestemmelse av bosted, men at det sjeldnere dannes kolonier ved kjodemigrasjon. Ved den øst-vest-tyske migrasjonen kan fraværet av enklaver være at kulturforskjellene ikke var så store at DDR-overflytterne ble en segregert del av den vesttyske befolkningen. Dessuten ble DDR-overflytternes bosted i Vest-Tyskland ofte bestemt ut ifra behov for arbeidskraft.¹¹⁵

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Gehrman 2009: 600-609

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.: 438

En særegenhet ved den tysk-tyske migrasjonen er at DDR-borgere ble forsøkt hindret i å forlate staten, og Gehrman mener at dette kan betraktes som et mislykket forsøk på å styre en utvandringsstrøm politisk.¹¹⁶ En kjedemigrasjon forutsetter sosiale nettverk mellom migrantene og det overrasker ikke at Gehrman finner at 85 % av informantene befant seg innenfor sosiale nettverk umiddelbart etter ankomsten i Vest-Tyskland. Han finner også at 26 % fulgte etter direkte familiemedlemmer som hadde utvandret før dem. I gjennomsnitt fulgte 1,8 personer (venner, bekjente, slektninger) etter hver migrant. Grunnen til at ikke flere enn 26 % hadde direkte familiemedlemmer som fulgte etter, var at familiegjenforening ofte fulgte av selve migrasjonen eller at mange familier migrerte sammen. Gehrman skriver at migrasjonsnettverk ikke nødvendigvis må inkludere et stort antall personer, at samholdet som oppstår blant migranter kan være varig eller forbigående, at det kan utvikle seg kolonier eller bare små persongrupper.¹¹⁷ Sammenlignet med flyttemønsteret til opprinnelige vesttyskere flyttet tidligere DDR-borgere mye innad i Vest-Tyskland. Grunnen var et ønske om å bosette seg nærmere slektninger eller venner eller arbeidsplass. I migrasjonsforskningen kalles dette for sekundær kjedemigrasjon, det vil si fortsettelsen av migrasjon på et mer lokalt plan.¹¹⁸

I løpet av ventetiden til utreiseseøkere ble kontakten til slektninger og venner på vestsiden av grensen forsterket. Det skriver Hürtgen (tre fjerdedeler av informantkretsen hennes hadde slektninger i Vest-Tyskland) og bekrefter tidligere forskning som påviser kjedemigrasjon i den tysk-tyske migrasjonen. Kontakten mellom tidligere utreisere bosatt i Vest-Tyskland og potensielle utreiseseøkere i DDR fikk stor oppmerksomhet hos Stasi, som forsøkte å hindre denne kjedemigrasjonen. Hürtgen kunne peke på enkelte tilfeller der personer fra Halberstadt ikke fikk utreiseseknaden sin godkjent fordi Stasi fryktet at dette ville føre til flere utreiser.¹¹⁹

Gehrman finner at vest-østtyske forbindelser som utløste nye utreiser, også forårsaket etableringen av sosiale nettverk innad i DDR.¹²⁰ Hürtgen er enig med Gehrman i at det eksisterte et øst-vest-migrasjonsnettverk, men mener han tar feil i at utreisesekerne var del av et sosialt nettverk allerede i DDR. Ifølge Hürtgen fungerte forbindelsene som moralsk støtte, men de kunne ikke fjerne utreisesekernes isolerte situasjon i DDR.¹²¹

Med tanke på at utreise ikke var et sosialt akseptert fenomen i DDR, var det i tillegg til represalier fra statens side, heller ikke uvanlig at slektninger eller venner brøt kontakten med

¹¹⁶ Ibid.: 13

¹¹⁷ Ibid.: 525-526

¹¹⁸ Ibid.: 439-440

¹¹⁹ Hürtgen 2014: 130-133

¹²⁰ Gehrman 2009: 19

¹²¹ Hürtgen 2014: 130-133

personer eller familier som søkte om utreise. Ofte brøt de kontakten fordi de selv fryktet å bli møtt med represalier eller mistanker fra Stasi dersom de hadde tett kontakt med utreiseseøkere.¹²² Stasi brukte store ressurser på å overvåke utreiseseøkere og for å motarbeide eventuelle gruppedannelser og organiseringer i frykt for at flere andre også skulle søke utreise.¹²³ På bakgrunn av Stasis tiltak mot politiske forsamlinger, samt fraværet av muligheten til å møte andre i samme situasjon, mener Gehrman at utreiseseøkere var «tvunget» til solidarisk atferd. Han beskriver at det siden 70-tallet eksisterte fellesskap der utreiseseøkere utvekslet informasjon og fant støtte hos hverandre, det vil si at sosiale nettverk eksisterte blant utreiseseøkere i DDR.¹²⁴

Hürtgen kritiserer at Gehrmanns sosiale nettverksteori ikke er basert på et representativt utvalg og kan ikke bekrefte den på basis av erfaringene fra Halberstadt. Der eksisterte det ifølge Hürtgen verken sosiale nettverk eller subkulturer blant utreiseseøkere. I motsetning til Gehrman, mener Hürtgen at fraværet av offentlige møteplasser, overvåkningsomstendighetene og det strenge forbudet mot å organisere seg var årsaken til at sosiale nettverk blant utreiseseøkere neppe eksisterte. Hürtgen slår fast at flesteparten av hennes informanter holdt utreiseplanen hemmelig og at kun den aller nærmeste familiekretsen var informert.¹²⁵ Både Gehrman og Hürtgen finner at familiemedlemmer som reiste ut sammen ble tettere sveiset sammen i løpet av ventetiden, særlig fordi de ble motarbeidet av Stasi.¹²⁶ Hürtgen mener at samholdet oppstod som en konsekvens av risikoen de måtte gjennom og at sosiale utreisenettverk ikke fantes.¹²⁷

Videre kritiserer Hürtgen Gehrman for å anvende for generelle migrasjonsteorier på den tysk-tyske migrasjonen, det vil si overfører dannelser av sosiale nettverk i internasjonal migrasjon til den øst-vest-tyske situasjonen. Hürtgen avviser Gehrmanns påstand om at sosiale nettverk var nødvendige på samme måte som i internasjonal migrasjon, der migranter ofte er avhengige av sosiale nettverk i tilflyttingslandet for å i det hele tatt komme inn i landet.¹²⁸ Hürtgens informantutvalg består kun av DDR-overflyttere fra Halberstadt, en småby i Sachsen-Anhalt. Gehrman sin studie har et informantutvalg fra hele DDR. Det kan derfor ikke utelukkes at hans teori om etableringen av sosiale nettverk innad i DDR er et fenomen i storbyer som Øst-Berlin.

¹²² Wehr 2015: 250

¹²³ Gehrman 2009: 21

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Hürtgen 2014: 123-125

¹²⁶ Gehrman 2009: 417

¹²⁷ Hürtgen 2014: 123

¹²⁸ Ibid.: 143

Det er klare motsetningsforhold mellom Gehrmanns og Hürtgens teorier om utreiseseøkeres siste tid i DDR. Mens Gehrmannt mener at de var «fanget opp» av et sosialt nettverk, mener Hürtgen at utreiseseøkere ble isolert på østsiden av den tyske grensen.

Basert på Schumann et. al.s empiri knyttes sosial integrering og assimilering til sosiale nettverk. Det betyr at DDR-overflytternes allerede etablerte kontakter i startfasen av migrasjonen, var til hjelp da de kom til Vest-Tyskland og måtte tilpasse seg et fremmed samfunn og nytt politisk system.¹²⁹

2.3.4 Integrering

«Integrasjon» er et begrep som anvendes og defineres ulikt. Migrasjonsforsker Kirsten Hoesch kaller det et «diffust begrep».¹³⁰ Hun refererer til den nederlandske migrasjonsforskeren Rinix Penninx som definerer det slik: «... a basic and at the same time comprehensive heuristic definition of integration: the process of becoming an accepted part of society.»¹³¹ Målet med integrering varierer. I noen tilfeller er målet at minoritetsbefolkningen (målgruppen) i størst mulig grad skal «ligne på» majoritetsbefolkningen i tilflyttingslandet. Det kalles assimilering. I andre tilfeller er målet heller at hele samfunnet, det vil si både majoritets- og minoritetsbefolkningen skal bidra for å oppnå integrering.¹³² Med ordets variable betydning og mål i tankene, skal det nå belyses hvordan den brukte litteraturen anvender og diskuterer begrepet og integreringsteorier.

Habermas (1988) skiller mellom *systemintegrering* og *integrering i livsverden*. Han peker med dette tilbake på ideen om å skille mellom system- og sosialintegrering, utviklet av Lockwood på 60-tallet.¹³³ Ronge sidestiller integrering i livsverden hos Habermas med sosial integrering. Mens når det gjelder systemintegreringen er individets interaktivitet en del av noe større og komplekst. Systemintegrering er for eksempel individets påvirkning på samfunnets politikk ved bruk av stemmeretten, eller individets påvirkning på samfunnets økonomiske situasjon gjennom rollen som konsument eller yrkesdeltaker. I den sosiale integreringen dreier det seg om interaksjon på individnivå, som eksempelvis sosial kontaktetablering i tilflyttingslandet. Ronge skiller mellom sosial integrering og systemintegrering som to ulike prosesser, der den sosiale integreringen ifølge han krevde mer tid blant DDR-overflytterne.¹³⁴

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Hoesch 2018: 80-82

¹³¹ Penninx 2004: 12 referert i ibid.

¹³² Ibid.

¹³³ Ronge 1991: 13

¹³⁴ Ibid.: 13-18

Schumann-studien fokuserer på sosial og strukturell assimilering blant DDR-overflyttere i Vest-Tyskland. Med strukturell assimilering mener Schumann et. al. hvordan overflytterne ble del av samfunnssystemet i Vest-Tyskland, der faktorer som inntekt og yrkesprestasjoner vektlegges. Med sosial assimilering menes interaksjonen med mennesker.¹³⁵ Mens sosial integrering hos Schumann et. al. generelt betyr å bygge opp et personlig nettverk, gjelder sosial assimilering kun relasjoner til innfødte vesttyskere. Basert på komparative studier av DDR-overflyttere og internasjonale migranter i Vest-Tyskland, finner Schumann et. al. at den sosiale assimileringen av DDR-overflyttere heller minner om intern enn en transnasjonal migrasjon.¹³⁶

Gehrmann tematiserer kognitiv og identifikativ assimilering. Kognitiv assimilering er her tilpasning av kunnskap og ferdigheter. Normalt måles kognitiv assimilering ut ifra migranters språkbeherskelse i tilflyttingslandet, et aspekt som er irrelevant i den tysk-tyske migrasjonen. Men selv om språket ikke var noe hinder, mener Gehrmann likevel at de store samfunnsforskjellene kunne sette DDR-overflyttere i en marginal posisjon. Gehrmann anvender begrepet «marginal man» til Park (1967), som beskriver en personlighetstype, der vedkommende befinner seg i to verdener, men er fremmed i begge.¹³⁷ Gehrmann mener at mange DDR-overflyttere kan ha vært marginalisert allerede mens de fortsatt bodde i DDR, fordi de ikke hadde selvbestemmelsesrett over hvor de skulle leve livene sine, og allerede orientert mot den vesttyske kulturen.¹³⁸ Blant dem som i større grad identifiserte seg med Vest-Tyskland enn realsozialismen i DDR, kunne en godkjent utreisesøknad i så fall bety slutten på en marginalitetsfase, mens for andre kunne marginalitetsfasen starte etter ankomsten i Vest-Tyskland.¹³⁹ Den identifikative assimileringen regnes som siste assimileringsstadiet i internasjonal migrasjon, men oppnås ikke dersom marginaliteten vedvarer i tilflyttingslandet. Gehrmann undersøkte den identifikative assimileringen blant tilflytterne fra DDR ved å kartlegge tilhørighetsfølelser eller ønsker om å flytte tilbake.¹⁴⁰ Han konkluderer at marginalitet i denne gruppen i Vest-Tyskland er hyppigere blant intellektuelle, særlig kunstnere og forfattere, enn «gjennomsnittsborgeren». Han forklarer dette med at kunstnere ofte måtte forlate DDR mot sin vilje, og nærmest havnet i en slags eksil-situasjon i Vest-Tyskland.¹⁴¹ For å

¹³⁵ Schumann, Dietz, Gehrmann, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 46-47

¹³⁶ Ibid.: 232-233

¹³⁷ Gehrmann 2009: 235

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid.

kartlegge DDR-overflytternes assimilering, det vil si i hvilken grad de tilpasset seg vesttyskerne, stilte Gehrman spørsmålet: *Er du av den oppfattelse at mennesker i Vest-Tyskland har andre typiske egenskaper eller atferdsmønster enn mennesker i DDR?* Gehrman mener at jo flere som svarte nei på spørsmålet, desto større grad av assimilering kunne konstateres.¹⁴²

Hürtgen drøfter spørsmålet om overassimilering var tilfelle blant DDR-overflyttere. Under overassimilering forstår hun å «brenne alle broer etter seg», det vil si å bryte helt med egen fortid. I tidligere forskning har assimilering blant DDR-overflyttere i Vest-Tyskland blitt målt blant annet ved kontaktetablering til innfødte vesttyskere. Jo tettere kontakt og jo flere relasjoner til innfødte, desto raskere og mer vellykket mente man at assimileringen var.¹⁴³ Ifølge Ronge var overassimilering i form av fornektelse av bakgrunn og identitet vanlig blant DDR-overflyttere i Vest-Tyskland, fordi de der utgjorde en minoritet.¹⁴⁴ Hürtgen er ikke enig med tidligere forskning som sier at DDR-overflyttere var overassimilert og dermed etterstrebet å bli den beste vesttyske utgaven av seg selv. I motsetning til å bryte totalt med egen fortid, finner Hürtgen at de fleste blant informantene hennes fortsatt hadde en sterk tilhørighetsfølelse til sin hjemby Halberstadt. Hürtgen ser det som et fellestrekk i migrasjonsproblematikken, der migranten har tilbrakt store deler av livet sitt i ulike land eller samfunn. Den todelte tilhørighetsfølelsen er ifølge henne ikke noe som kan verken bekrefte eller avkrefte at integreringen var «vellykket», slik tidligere forskning ofte har tolket det.¹⁴⁵ Generelt i migrasjonsforskningen viser det seg som et vanlig fenomen at mennesker som flytter fra et land til et annet møter en del av kravene i tilflyttingslandet, mens andre deler av det «nye» samfunnet forblir fremmed.¹⁴⁶

Integrering i arbeidslivet

Wehr skriver at DDR-overflyttere i Vest-Tyskland hadde relativt «gode» integreringsvilkår. Språket var det samme, overflytterne fikk umiddelbart oppholds- og arbeidstillatelse, de fikk tilbud om økonomisk støtte og mange hadde allerede etablerte kontakter i Vest-Tyskland før de bosatte seg der. På tross av dette finner Wehr, slik også andre forskere før henne, at DDR-overflyttere måtte håndtere fremmed- og tapsfølelser. Erfaringene førte ikke til at det dannet seg enklaver blant DDR-overflytterne, som heller er typisk for internasjonal migrasjon. Heller

¹⁴² Gehrman 1995: 298-299

¹⁴³ Hürtgen 2014: 150-153

¹⁴⁴ Ronge 1991: 86

¹⁴⁵ Hürtgen 2014: 150-153

¹⁴⁶ Ibid.

ble DDR-overflytterne en «usynlig» migrantgruppe fordi arbeidsbetingelsene i Vest-Tyskland kombinert med høye kvalifikasjoner motivasjon for å finne jobb, gjorde at de raskt fikk en fot innenfor arbeidslivet.¹⁴⁷

I utreisebølgen av 1984 var de fleste utreiserne under 40 år og arbeidsføre. Ronge finner at 60 % av alle arbeidsføre i målgruppen var i arbeid etter ett år i Vest-Tyskland. På bakgrunn av det konkluderer han at den «materielle integreringen» forløp relativt raskt og problemfritt. Ifølge Ronge er forklaringen at størstedelen av DDR-overflytterne var høyt kvalifiserte og ønsket å komme raskt ut i arbeid. I tillegg forklarer han prosessen med at arbeidsmoralen både i det kapitalistiske Vest-Tyskland og det kommunistiske Øst-Tyskland var høy, det vil si at forskjellen mellom arbeidssituasjonen i Øst- og Vest-Tyskland ikke var like stor som den på det sosiale feltet. Ronge mener at DDR-overflytteres arbeidsmoral til dels var høyere enn den til vesttyskere, og dermed til hjelp i den økonomiske integreringen.¹⁴⁸

Som Ronge søker Schumann et. al. å finne svar på i hvilken grad DDR-overflytterne lyktes å integrere seg på arbeidsmarkedet i BRD. Kriteriene for en vellykket integrering var her i hvilken grad overflytterne tilpasset seg de vesttyske arbeidsbetingelsene, i hvilken grad de hadde arbeid som svarte til deres kvalifikasjoner og hvordan overflytterne selv vurderte sin arbeidssituasjon. For å kunne sammenligne arbeidsforhold i Vest-Tyskland og DDR, så studien på arbeidssituasjonen *før* eventuelle sanksjoner som følge av en utreisesøknad.¹⁴⁹

Sosial integrering

Ronge mener at statene som vokste fram i etterkrigs-Tyskland var antagonistiske og gjorde DDR-overflyttere til «andre» tyskere i Vest-Tyskland. Samtidig regnet Vest-Tyskland overflytterne som «vanlige» vesttyskere umiddelbart etter ankomsten, noe som ifølge Ronge ignorerte «annerledesheten».¹⁵⁰ Ronge påstår at overflyttere fra DDR var omtrent «like fremmede» som internasjonale migranter i Vest-Tyskland var.¹⁵¹ Han mente at en resosialiseringsprosess var nødvendig for å oppnå sosial integrering. Ifølge Ronge trengtes politisk dannelse for at overflytterne, som var preget av den sosialistiske tankegangen siden barnehagealder, kunne integreres i det kapitalistiske Vest-Tyskland.¹⁵² I motsetning til Ronge

¹⁴⁷ Wehr 2015: 240-241

¹⁴⁸ Ronge 1991: 37-47

¹⁴⁹ Schumann, Dietz, Gehrmann, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 108

¹⁵⁰ Ronge 1991: 37-47

¹⁵¹ Ibid.: 90-100

¹⁵² Ibid.

mener Schumann et. al. at den tysk-tyske migrasjonen heller minner om intern enn transnasjonal migrasjon.¹⁵³

Sosial integrering foregår på arenaer som arbeidsplassen, bosted og offentlige institusjoner, samt gjennom hverdagslig sosial kontakt.¹⁵⁴ Ronge fant at mange DDR-overflyttere valgte bosted ut fra lave boligpriser, noe som førte til at de ofte havnet i strøk med sosialboliger. Det mente han bidro til sosial isolering i nabolaget.¹⁵⁵ Den immaterielle integreringsprosessen gjenspeiler ifølge Ronge de ideologiske og kulturelle ulikhetene og førte til sosial isolasjon med mangel på tilhørighetsfølelse.¹⁵⁶

I Schumann-studien søker Gehrman å finne svar på om tidligere DDR-borgere var en integrert eller segregert del av befolkningen i Vest-Tyskland. Med spørsmålet *Er dine nære bekjentskap/venner hovedsakelig tidligere DDR-borgere eller innfødte vesttyskere?* spiller Gehrman på det at enklavedannelser er et utbredt fenomen blant migrantpopulasjoner. Men han finner at dette ikke var tilfellet ved den tyske øst-vest-migrasjonen. De av informantene som følte seg «ensomme» (7,5 %) skilte seg ikke fra gruppen «ensomme» innfødte, og kun en fjerdedel hadde overveiende kontakt med tidligere DDR-borgere.¹⁵⁷ I motsetning til Ronge, mener Schumann et. al. og Gehrman at DDR-overflyttere ikke var en isolert gruppe i Vest-Tyskland.

Schumann et. al. mener at de av DDR-overflytterne som avstod fra statlig integreringshjelp ikke var nok motivert til å integrere seg selv.¹⁵⁸ Gehrman finner at mange kviet seg for å motta økonomisk støtte i Vest-Tyskland fordi de assosierte støtten med sosialhjelpen i DDR.¹⁵⁹ Gehrman finner at 15 % av informantene forsøkte å finne seg til rette uten å motta privat hjelp i Vest-Tyskland. For de fleste av disse var det et bevisst valg for å unngå avhengighet til andre, mens resten opplevde at de ikke fikk den hjelpen de hadde regnet med å få fra kontaktpersoner i vest.¹⁶⁰ Gehrman tar utgangspunkt i at de fleste DDR-overflytterne ønsket å finne et eget bosted raskt etter ankomsten i Vest-Tyskland og skriver at dersom DDR-overflyttere ble boende hos kontaktpersoner i Vest-Tyskland over lang tid, kunne det være tegn på «mislykket» integrering og ufrivillig avhengighet til kontaktpersoner.¹⁶¹

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid.: 27

¹⁵⁵ Ibid.: 37-46

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Gehrman 1995: 296-297

¹⁵⁸ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 286-191

¹⁵⁹ Gehrman 2009: 449

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid.: 432-438

Er integrering målbart?

Sosial integrering er vanskelig å måle. For å kunne vurdere den sosiale integreringen blant DDR-overflyttere i Vest-Tyskland, ser Ronge på overflytteres egne beretninger og vurderinger hva gjelder tilfredshet med sin livssituasjon i Vest-Tyskland, og undersøker om de har hatt ønsker om å flytte tilbake til DDR eller ikke.¹⁶² Denne fremgangsmåten går igjen hos Schumann et. al, som måler integreringen ut ifra antall etableringer av sosiale kontakter og vennskap til innfødte vesttyskere, samt DDR-overflytteres vurderinger av å forlate Vest-Tyskland og flytte tilbake til DDR.¹⁶³

Hürtgen tar avstand fra målingen av integrering i den eldre forskningen. Hun skriver at overflytteres beretninger om mestringsopplevelser og utfordringer etter ankomsten i Vest-Tyskland ikke danner et godt nok grunnlag for å trekke endelige slutninger om deres integreringsprosess. Hun mener at fokuset bør rettes mot sammenhengen mellom det levde livet i DDR og det videre livet i Vest-Tyskland.¹⁶⁴

2.3.5 Før og etter i sammenheng

Schumann et. al. ser den statlige økonomiske hjelpen og sosiale nettverk som grunn for at DDR-overflyttere lyktes med sin sosiale integrering.¹⁶⁵ Hürtgen mener derimot at tiden før utreisen var helt avgjørende for hvordan DDR-overflytterne forholdt seg til sin nye livssituasjon i Vest-Tyskland etter utreisen. Hun framhever sammenhengen mellom livet levd på den ene og andre siden av Tysklands grense. Eksempelvis skriver hun at DDR-overflyttere som var høyst motiverte for å ta fatt på livet i Vest-Tyskland, en motivasjon som hjalp dem i å «lykkes», trolig også hadde levd et tilsynelatende «vellykket» liv i Halberstadt, DDR-forholdene tatt i betraktning. På samme måte mener hun det er rimelig å anta at en person som kom fra dårlige sosiale kår i DDR ville oppleve forholdsvis større utfordringer med den sosiale tilpasningen i Vest-Tyskland.¹⁶⁶ Gehrman peker på det at integrering ofte «mislyktes» for mennesker som hadde tatt med seg alvorlige problemer over grensen, eksempelvis alkoholisme, og at et utgangspunkt i livet før og etter vil vise at det ikke nødvendigvis har med integreringen å gjøre, men livskvaliteten generelt.¹⁶⁷

¹⁶² Ronge 1991: 24-25

¹⁶³ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 286-191

¹⁶⁴ Hürtgen 2014: 145

¹⁶⁵ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 122

¹⁶⁶ Hürtgen 2014: 145: 145

¹⁶⁷ Gehrman 2009

For liten sosial kontaktetablering av DDR-overflyttere fører Ronge tilbake på det at økonomiske trange kår og pengesparing fikk mange til ikke å delta på sosiale begivenheter, som kino- og restaurantbesøk, særlig i løpet av deres første år i Vest-Tyskland. Dersom heller Hürtgens før- og etter-perspektiv anvendes her, vil en annen forklaring på DDR-overflytternes tilsynelatende fravær i sosiale sammenhenger kunne være at sosiale og kulturelle arrangement ikke var like tilgjengelige i DDR. Dersom man ikke var vant til å gå på bar eller spise på restaurant i DDR, hvorfor skulle det da være naturlig å gjøre det i Vest-Tyskland? Eller som Hürtgen påpeker: DDR-utreisere var gjerne sosialt isolert i løpet av sin siste tid i DDR. Det kan i så tilfelle også ha ført til hemming av sosial relasjonsetablering i Vest-Tyskland.

Før DDR-overflytterne emigrerte til Vest-Tyskland måtte de vurdere i hvilken grad de ønsket å være åpne om fortiden sin på «den andre siden». Hürtgen finner at flesteparten av hennes informantutvalg fra Halberstadt valgte å holde tilbake informasjon om bakgrunnen sin. Her tar Hürtgen i bruk sin egen «sammenhengsteori» og gjør en kobling mellom DDR-overflytternes valg om å «holde kortene tett til brystet» og deres siste opplevde tid i DDR. Gjennom søknadsprosessen og ventingen på godkjent utreiseseøknad var det vanlig at utreiseseøkere ble presset til stillhet fra statens side, fordi myndighetene fryktet etablering av sosiale nettverk. Hürtgen skriver at DDR-utreisere ikke fikk aksept fra sine sosiale omgivelser den siste tiden de levde i DDR, noe som kunne endre utreiseseøkernes atferd. Som skrevet tidligere, utviklet eksempelvis mange utreisere tettere bånd til familiemedlemmer de skulle reise ut sammen med, andre holdt informasjon hemmelig i nære relasjoner. Hürtgen mener at utreiseseøkernes atferd i DDR kan ha hatt stor betydning for deres atferd i Vest-Tyskland, og at DDR-overflytterne hadde erfaringer i «bagasjen» som viket fra erfaringene til vesttyskere.¹⁶⁸ Med tanke på at flesteparten av DDR-overflytterne hadde sosiale forbindelser på vestsiden av grensen før de forlot DDR, argumenterer Wehr at transnational approach kan anvendes på den tysk-tyske migrasjonen.

2.3.6 Transnasjonalt aspekt

Vektleggingen på sammenhengen mellom livet i DDR og Vest-Tyskland hos Hürtgen, går igjen i den transnasjonale migrasjonsteorien som Wehr anvender. Transnasjonalitet forstås her som et fenomen der mennesker befinner seg «mellom to verdener», der fullstendig identifikasjon verken oppleves med opprinnelsesstedet eller tilflyttingsstedet.¹⁶⁹ Selv om DDR-borgere og

¹⁶⁸ Hürtgen 2014: 150

¹⁶⁹ Hoesch 2018: 51

vesttyske borgere tilhørte samme nasjon, finner Wehr at aspekt fra konseptet transnasjonalitet kan overføres til den tysk-tyske migrasjonen.

Wehr undersøker familiehistorier i DDR-kontekst og hvordan disse fortsatte på vestsiden av grensen. Hun beskriver en mental mellomtilstand familiene befant seg i før den faktiske utreisen. Med det mener hun at selv om familier som hadde søkt om utreise forsøkte å fortsette sin normale DDR-hverdag, befant de seg unektelig i en unntakssituasjon. Usikkerheten og uvissheten den medførte, resulterte i en emosjonell tilstand som vekslet mellom håp, motivasjon og tvil. Hverdagslige problemer i DDR endret seg fra å stå i fokus til å bli perifere problemer. I tillegg var et liv på den andre siden av grensen fortsatt fjernt. Denne mellomtilstanden gav en følelse av manglende tilhørighet,¹⁷⁰ og minner om den marginale situasjonen i DDR som Gehrman beskriver. Dette kan også kobles opp mot Hürtgens funn at DDR-borgere som hadde søkt om utreise havnet i en isolert situasjon mens de fortsatt befant seg i DDR.

Wehr mener at den tysk-tyske familiemigrasjonen ikke kan forstås som en lineær prosess fra opprinnelsesland til tilflyttingsland. Hun skriver at konteksten fra begge statene må trekkes inn, i tillegg til rekonstruksjonen av aktørenes (DDR-overflytternes) perspektiv. Dette vil være avgjørende for å forstå kompleksiteten og dynamikken i migrasjonsprosessen på individnivå og i familiekontekst.¹⁷¹

Wehr eksemplifiserer hvordan transnasjonalitet kunne påvirke en spesifikk familie og hvordan isolering på østtysk side kunne utspille seg i praksis. I eksemplet skildres migrasjonsprosessen til en familie på fire: mor, far og to barn. Slektninger på vestsiden hadde i lang tid prøvd å motivere familien til å søke om utreise, samtidig som familiens slektninger på østsiden forsøkte å holde de igjen i DDR. Her var det både slektninger i øst og vest som påvirket familiens beslutningsprosess. Da de så hadde bestemt seg for å søke om utreise ble relasjonene til slektningene på begge sider av grensen forandret. Slektningene på østsiden reagerte med skuffelse og sinne, som gjorde at kjernefamilien som hadde søkt utreise trakk seg unna. Relasjonene endret seg til å heller ligne en formell «partnerrelasjon». Samtidig opplevde familien en rekke ulike represalier fra statens side. De ytre faktorene (represalier og reaksjonene fra slektningene) endret også relasjonene innad i kjernefamilien, som knyttet et tettere bånd og ifølge Wehr nærmest resulterte i et «hemmelig forbund». Etter den faktiske utreisen fungerte slektningene på vestsiden som et solidarisk fellesskap, som kunne vise vei i den nye

¹⁷⁰ Wehr 2015: 250

¹⁷¹ Ibid.: 242

livssituasjonen. Slektningene på vestsiden hadde informasjon om hvordan byråkratiet fungerte i Vest-Tyskland, formidlet jobbkontakter og visste hva familien kunne forvente å oppnå i Vest-Tyskland eller ikke.¹⁷²

¹⁷² Ibid.

Tabell: Oversikt over intervjupersonene i denne studien

Navn (fiktivt)	Født	Yrkestittel i DDR	Planlagt migrasjonsvei	År	Faktisk migrasjonsvei	År	Alder	Planlagt ankomst i Vest-Tyskland	Faktisk ankomst i Vest-Tyskland
Brigitte Kaufmann	1950	Farmasøyt	Utreise til Lesotho	1984	Utreise til Vest-Tyskland	1985	34	Med et barn	Med et barn
Sylvia Hermann	1953	Ballerina	Flukt via vesttysk ambassade i Hellas	1982	Flukt via vesttysk ambassade i Hellas	1982	29	Alene	Alene
Thore Pätzold	1961	Skoleelev	Bilflukt via organisert flukthjelp	1976	Bilflukt via organisert flukthjelp	1976	15	Med søster og foreldre	Med søster og foreldre
Peter Schuster	1959	Snekker	Flukt via østblokkland	1980	Frikjøp fra fengsel	1981	22	Med en kamerat	Alene
Eberhard Pohle	1951	Varmeinstallatør	Flukt via østblokkland	1980	Utreise etter fengselsopphold	1984	33	Først alene, så med Irmtraud og to barn	Med Irmtraud og to barn
Irmtraud Pohle	1952	Konditor	Utreisesøknad	1981	Utreise	1984	32	Med Eberhard og to barn	Med Eberhard og to barn
Annegret Suchland	1955	Kunst-historiker	Utreisesøknad	1983	Utreise	1984	28	Med et barn	Med et barn
Sonja Mann	1959	Nyutdannet snekker	Utreisesøknad	1980	Utreise	1980	20	Med to søstre og mor	Med to søstre og mor
Olaf Förster	1956	Nyutdannet elektriker	Flukt via østblokkland	1974	Frikjøp fra fengsel	1976	20	Med en kamerat	Med en kamerat
Klaus Wagner	1951	Kokk	Bilflukt via smugler	1977	Frikjøp fra fengsel	1978	27	Med kjæreste og stesønn	Alene

Kapittel 3 Kollektiv biografi

Med utgangspunkt i de ti tidsvitneberetningene plasseres intervjupersonene her i en historisk kontekst som utgjør en kollektiv biografi. Biografien er bygget opp kronologisk og starter med livet i DDR. Deretter presenteres migrasjonsveien og til slutt livet i Vest-Tyskland.

3.1 Livet i DDR

3.1.1 Barndom og oppvekst

Som tabellen på side 44 viser, er alle med unntak av Thore Pätzold født på 50-tallet. Det vil si at ni av ti intervjupersoner tilbrakte deler av barndommen sin i et Øst-Tyskland som enda ikke var helt avsperrert fra den vestlige verden. Thore Pätzold ble født i 1961, samme år som Berlinmuren ble bygget og siste smutthull for mennesker som ønsket seg fra Øst- til Vest-Tyskland lukket. Blant intervjupersonene var Klaus Wagner (1951) og Olaf Förster (1956) de eneste som vokste opp i Øst-Berlin. Av de øvrige åtte, vokste fem opp i landlige omgivelser fordelt på fire andre østtyske områder. Deriblant var Annegret Suchland (1955), som vokste opp i en landsby i Thüringens grenseområde. Sylvia Hermann (1953) og Brigitte Kaufmann (1950) vokste opp i en forstad og på landet utenfor Berlin, i Brandenburg. Også Irmtraud Pohle (1952) og Eberhard Pohle (1951), som senere giftet seg og reiste ut fra DDR sammen, kom begge opprinnelig fra en småby i Brandenburg. De tre yngste intervjupersonene Thore Pätzold (1961), Sonja Mann (1959) og Peter Schuster (1959), som var 15, 20 og 22 år gamle da de ankom BRD på 70- og 80-tallet, vokste opp på små steder i henholdsvis Sachsen-Anhalt, Sachsen og Brandenburg.

Politisk integrering i barndommen

Intervjupersonene kom fra ti forskjellige barndomshjem, der innstillingen til SED-regimet blant foreldrene varierte. I minst to av tilfellene, hos Eberhard og Irmtraud, var fedrene partifeller. Eberhards far var politimann i *Volkspolizei*, folkepolitiet, den politisk-styrte politimyndigheten i DDR.¹⁷³ Faren til Irmtraud var partisekretær i SED. Thores far, som drev en legepraksis på landet i Sachsen-Anhalt, var ikke partimedlem, men utsatt for kontinuerlig press om

¹⁷³ Budde 2011

medlemskap. Sonja og Sylvia er de eneste i intervjugruppen som eksplisitt opplyser at de som barn var medlemmer av *Junge Pioniere*, Ungpionerene, en politisk barneorganisasjon for skoleelever mellom 1. og 3. klasse, som fortsatte under navnet *Thälmann-Pioniere* fra 4.-7. klasse. Fra 1960-årene var nærmest alle skoleelever i DDR politisk organisert.¹⁷⁴ Det er rimelig å anta at flere blant de ti tidsvitnene var med i organisasjonen selv om det ikke ble opplyst om medlemskap i intervjuene, særlig de med partitrofaste foreldre. Olaf er den eneste som opplyser at han ikke var medlem av Ungpionerene.

Informasjon og kommunikasjon fra Vest-Tyskland

Fire av ti intervjupersoner oppgir at de hadde foreldre som tillot vestlig fjernsyn i barndomshjemmet. SED-regimet hadde ikke lyktes i sitt blokkeringsforsøk av TV-signaler fra vesttyske kanaler. Allikevel var det strengt forbudt å aktivere kanalene i østtyske hjem.¹⁷⁵ Sylvia, Thore, Sonja og Olaf så på vestlig fjernsyn hjemme.

Mellom 1949 og 1961 flyktet 2,7 millioner østtyskere fra DDR til BRD og Vest-Berlin, dermed var det mange borgere i DDR som hadde slektninger i Vest-Tyskland.¹⁷⁶ Ni av ti intervjupersoner hadde slektninger enten i BRD eller Vest-Berlin. Av disse hadde seks jevnlig kontakt med sine vesttyske slektninger i barndommen. I Brigittes tilfelle gjaldt det en slektning som tidligere hadde bodd i samme østtyske landsby som Brigitte selv vokste opp i. Dessuten hadde Brigitte en øyelege som bodde i Vest-Berlin. Han var en bekjent av familien hennes. På 50-tallet, før Berlinmuren ble bygget, reiste Brigitte jevnlig til øyelegen i Vest-Berlin sammen med moren, som tok med dagligvarer fra landsbyen som betaling. Sylvia og familien fikk årlig besøk av to vesttyske kusiner på hennes egen alder. Det var vanlig at vesttyske slektninger tok med seg varer fra Vest-Tyskland til slektningene i Øst-Tyskland, og Sonja forteller om pakker fylt med klær og godterier som hun og familien fikk tilsendt i posten. I Øst-Berlin var Olaf og Klaus eksponert for vestlig turisme. Annegret hadde en stor vesttysk slekt, men slektningene hadde fram til 1973 ikke lov til å komme på besøk der hun og familien bodde. Grenseområdet i Thüringen ble strengt kontrollert og Annegret måtte vise fram passeringsbevis hver gang hun skulle inn i landsbyen. Klaus og Irmtraud hadde begge hver sin tante i Vest-Tyskland, men oppgir ikke i hvilken grad de hadde kontakt gjennom oppveksten. Verken Peter eller Eberhard hadde vesttyske slektninger.

¹⁷⁴ Kerbel 2016b

¹⁷⁵ Grenzüberschreitender tv-empfang 2012

¹⁷⁶ Bade & Oltmer 2005

3.1.2 Ungdomstid og ung voksen

Skole og senere studium

Olaf, som ikke var medlem av ungpionerer som barn, var heller ikke medlem av den etterfølgende kommunistiske masseorganisasjonen for ungdom, *Freie Deutsche Jugend* (FDJ), «Fri tysk ungdom», som i hovedsak gjaldt ungdom i alderen 14-24 år. Det samme gjaldt Brigitte og Thore. Sonja derimot, oppgir at hun var medlem av FDJ. Medlemskap i de politiske barne- og ungdomsorganisasjonene kunne påvirke hele utdanningsløpet til en DDR-borger.

Brigitte og Thore var de eneste i intervjugruppen som gikk på *Erweiterte Oberschule* (EOS) i DDR. EOS var et videregående opplæringsystem som gav artium.¹⁷⁷ EOS hadde strenge betingelser for hvilke ungdommer som fikk skoleplass. Staten anvendte begrenset adgang til EOS som sanksjonsmiddel mot DDR-borgere som ikke fulgte de statlige forskriftene, som eksempelvis opposisjonelle eller aktive kirkemedlemmer. Medlemskap i *Junge Pioniere* og *FDJ*, samt gjennomføring av *Jugendweihe*, en ateistisk markering av overgangen til voksenlivet der ungdommene skulle bekrefte sin bekjennelse av den sosialistiske stat¹⁷⁸ var forutsetninger for å få skoleplass. Det var hovedsakelig barn av arbeidere og bønder som fikk skoleplass. Sterke bånd til kristne miljøer påvirket opptaksmulighetene negativt, mens partimedlemskap hos foreldre høynet sjansen for å få skoleplass.¹⁷⁹ Dersom man forpliktet seg til militærtjeneste hadde man også større sjanser for å komme inn på EOS, særlig dersom man forpliktet seg til tre år framfor 18 måneder, som var det generelle kravet.¹⁸⁰

Brigitte ble oppdratt kristelig, men fikk lov av foreldrene til å gjennomføre *Jugendweihe* i tillegg til konfirmasjonen, nettopp for å hindre at hun eventuelt ble nektet adgang til *Erweiterte Oberschule* (EOS) senere. Brigitte var aktiv i et kristent ungdomsmiljø og ikke medlem av FDJ. Likevel fikk hun plass ved EOS. Hun forteller om en lærer som beskyttet henne og flere elever fra å få straff for at de ikke var FDJ-medlemmer. Også Thore, som var konfirmert og hadde en lege til far, gikk på EOS. For å få skoleplass hadde han forpliktet seg til å avlegge treårig militærtjeneste. Familien flyktet før han ble innkalt til tjeneste.

Av de åtte som ikke gikk på EOS er det to intervjupersoner som eksplisitt oppgir at de ikke fikk lov til å gå på EOS. Det var Sylvia og Olaf. Olaf hadde verken vært medlem av Ungpionerene eller FDJ, mens Sylvia, som hadde vært medlem i alle fall i

¹⁷⁷ Kerbel 2016a

¹⁷⁸ Ens 2015

¹⁷⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung u.å.

¹⁸⁰ Kerbel 2016b

ungdomsorganisasjonen og som heller ikke var tilknyttet et kristent miljø, fikk ikke adgang til EOS.

Både Olaf og Sylvia tok motvillig en yrkesrettet utdanning. Yrkesutdanningen var et alternativ til EOS, men gav i utgangspunktet ikke artium. Det fantes et alternativ kalt *Berufsausbildung mit Abiturabschluss* (BmA), som både gav fagbrev og artium. For barn av opposisjonelle, som ønsket avsluttende eksamen, var det det beste alternativet.¹⁸¹ Sylvia ble elektromontør med artium, Olaf ble elektriker uten artium. Også Peter, Irmtraud, Eberhard, Annegret, Sonja og Klaus tok yrkesrettede utdanninger i DDR før de forlot staten. Av de seks sistnevnte sier Irmtraud og Klaus at de ikke valgte yrkesretningen etter eget ønske. Irmtraud ble konditor, Klaus utdannet seg til kokk. Sonja, som hadde vært i en eliteklasse som barn, hadde blitt utsatt for press av lærere og skoleledelsen til å bli russisklærer. Men fordi Sonja ønsket å studere treverksutforming innenfor kunst, valgte hun å utdanne seg til snekker. Også Annegret ble utsatt for lærerpress hva gjaldt hennes utdanningsvei. Lærerne hennes mente hun burde gå på EOS. Men slik som Sonja, ønsket også Annegret å gjøre noe innen kunstfaget og hun valgte derfor også en yrkesutdanning. Annegret hadde et ønske om å kunne studere senere, og tok i motsetning til Sonja utdanningen *med* artium.

Kontaktnettverk utover den østtyske grensen

I tillegg til kontakten med vesttyske slektninger, utvidet kontaktnettverket seg blant flere av intervjupersonene i løpet av ungdomstiden og studietiden. Sylvias kusiner, som jevnlig hadde besøkt henne i barndommen, tok etter hvert med seg venner fra Vest-Tyskland når de kom på besøk. Brigitte deltok på arrangementer for partnermenigheter fra Vest-Berlin gjennom sitt engasjement i ungdomsmenigheten og senere studentmenigheten, da hun studerte farmasi i Berlin. Partnermenigheter oppstod som et resultat av avspenningspolitikken på 80-tallet, og innebar samarbeid mellom menigheter og byer på tvers av den tyske grensen.¹⁸² Med det vokste det fram et politisk engasjement hos Brigitte, som førte til at hun som student engasjerte seg i støttegrupper for «den tredje verden». Der ble hun kjent med mennesker blant annet fra Mosambik. Mange studenter i Øst-Berlin kom fra andre sosialistiske land. På 60-tallet startet DDR dessuten å hente inn arbeidskraft fra andre sosialistiske land for å dekke mangelen på arbeidskraft.¹⁸³ Brigitte snakket tre språk og fikk tolkeoppdrag på et sykehus for rusavhengige

¹⁸¹ Kerbel 2016a

¹⁸² Effenberg & Bluhm u.å.

¹⁸³ Rabenschlag 2016

etter endt farmasiutdanning. I tillegg til hennes mange reiser i østblokkland, gjorde arbeidet og engasjementet i Øst-Berlin at hun kom i kontakt med mennesker fra ulike kulturer. Annegret, som hadde tatt yrkesutdanning med artium, flyttet til Berlin for å studere kunstvitenskap i 1974. I den østtyske hovedstaden møtte hun mange vestberlinere. Hun fikk også mange utenlandske og vesttyske kontakter fra hennes reiser på Balkan. I 1978 ble datteren hennes født. Barnefaren var tsjekkisk og bodde i Praha. De pendlet mellom Øst-Berlin og Praha, og Annegret tok ofte med seg datteren til Praha for å besøke ham.

Utvikling av en regimekritisk holdning

Med ungdomsalderen hadde det vokst fram en musikkinteresse hos Peter og Klaus. Klaus understreker at det var særlig vestlig musikk han interesserte seg for, som var ulovlig å lytte til i DDR. Peter fikk ikke tak i den type båndopptaker han trengte for å spille inn musikken han ønsket. Derfor reiste han til Polen og kjøpte en båndopptaker der, men ble fratatt apparatet og dømt av Stasi fordi han nektet å betale toll på innreisen til DDR. Etter ett år med forhandlinger med Stasi ble det bestemt at han ikke fikk båndopptakeren tilbake. Peter bestemte seg for å «hevne seg» mot DDR-regimet ved å bruke offentlige transportmidler uten å kjøpe billett helt til han hadde «spart inn» utgiftene han hadde brukt på båndopptakeren fra Polen. Med tanke på at statlige tjenester var svært billige i DDR fordret Peters prosjekt mye reising for å oppnå rett sum. For å nå målet sitt reiste han mye i DDR, men også i andre østblokkland. Reisene førte igjen til at Peter fikk et kontaktnettverk utenfor DDR, både i vestlige og østlige land.

Barndomshjemmet til Sonja, der hun bodde med lærerforeldrene sine og to søstre til hun forlot DDR i 1981, fungerte som en åpen møteplass for ungdom. Foreldrene diskuterte og analyserte politiske temaer med ungdommene og tillot at de utviklet en kritisk holdning til DDR. To unge gutter på Sonjas alder ble en del av familien. De tok blant annet med seg vestlig litteratur, som ikke var tillatt i DDR, inn i Sonjas familie for å diskutere den i fellesskap med dem.

Sylvia, som i tillegg til å være elektromontør var ballerina, var ansatt ved et operahus i Berlin. Hennes samboer, som kom fra en partitrofast familie, arbeidet i fjernsynet i Øst-Berlin. Deres østtyske nettverk bestod av mange kunstnere. Ofte bestod kunstnermiljø i DDR av regimekritiske mennesker,¹⁸⁴ og Sylvia og samboeren hadde utviklet en opposisjonell holdning. Også Annegret, som befant seg i et kunstnermiljø i Berlin, omgav seg med regimekritikere.

¹⁸⁴ Lindner 2014

Hun ble medlem av en feministisk, opposisjonell kvinnegruppe, som blant annet aksjonerte mot en ny militærtjenestelov. Gjennom sitt opposisjonelle arbeid holdt hun tett kontakt med venner i Vest-Berlin, som blant annet sendte henne tidsskrifter. På hennes mange togreiser til kjæresten i Praha ble hun strengt kontrollert av Stasi. Hun opplyser at menneskene i samme togkupé som henne ofte måtte forlate kupéen, slik at Stasi kunne undersøke Annegret og bagasjen hennes.

Peter og Klaus, som henholdsvis jobbet som snekker i Brandenburg og kokk i Berlin, begikk lovbrudd mot staten fordi de sluttet i jobbene sine. I DDR var alle pliktige til å jobbe, kvinner som menn, og dersom man ikke jobbet begikk man lovbrudd mot staten.¹⁸⁵ Peter godtok ikke at han bare hadde atten feriedager i året og inngikk en avtale med arbeidsplassen sin om å få ta ut ulønnet ferie tre måneder hver sommer. Klaus, som var ansatt som kokk på et hotell i Berlin, sa opp jobben og levde på oppsparte midler et helt år. Brigitte opplyser at hun også forsøkte å bli arbeidsledig i DDR, men ikke lyktes fordi hun automatisk ble loset over i en ny jobb.

Irmtraud og Eberhard, som selv vokste opp i politisk aktive familier, oppdro sine to sønner kristent og forbød barna medlemskap i Ungpionerene.

3.2 Migrasjonstidspunkt

3.2.1 Flukt og utreise

Bosted på flukt- eller utreisetidspunkt

Da Annegret fikk innvilget utreisesøknaden sin i 1984, bodde hun i Øst-Berlin med sin fem år gamle datter. Ti år tidligere hadde hun flyttet til hovedstaden som attenåring for å studere. Også Sylvia og Brigitte hadde flyttet fra oppvekststedene sine og var bosatt i Øst-Berlin da de forlot DDR i henholdsvis 1982 og 1985. Sylvia bodde med kjæresten sin, Brigitte med sin halvannet år gamle datter. Olaf og Klaus bodde også i Berlin, Klaus med kjæresten sin og hennes tre år gamle sønn, mens Olaf bodde med foreldre og tre søstre. Det vil si at av ti intervjupersoner var fem bosatt i Berlin på utreise- eller flukttidspunktet sitt. De øvrige fem var ekteparet Pohle, som sammen med sine to barn var bosatt i en småby i Brandenburg, snekkeren Peter, også bosatt i en småby i Brandenburg og Thore og Sonja, som sammen med sine foreldre og søsken bodde i sine oppvekstbyer i henholdsvis Sachsen-Anhalt og Sachsen fram til flukt- og utreisetidspunktet.

¹⁸⁵ Müller 2012

Migrasjonsveien

Seks av ti intervjupersoner gjorde forsøk på å forlate DDR på illegalt vis. Av de seks lyktes to: Sylvia og Thore. De fire intervjupersonene som gjorde mislykkede fluktforsøk, enten via østblokkland utenfor DDR eller den tysk-tyske grensen, havnet alle i fengsel. Tre av fire ble frikjøpt fra BRD.

I 1974 gjennomførte Olaf et fluktforsøk med en studiekamerat fra elektrikerutdanningen. Olaf var 18 år på flukttidspunktet. Han og kameraten hadde planlagt at flukten skulle skje etter endt utdanning og før de ble innkalt til militærtjeneste. Flukten skulle gå via Bulgarias vestgrense, men i utkanten av Sofia ble kameratene arrestert. Med et spesialfly ble de hentet av Stasi og flydd til Berlin, hvor de havnet i fengsel. I 1980 gjorde også Peter et mislykket fluktforsøk med en kamerat. Under fluktruten hadde han og kameraten skilt veier. Peters kamerat ble arrestert på grensen til Hellas, deretter ble Peter selv stoppet i Ungarn på bakgrunn av informasjonen Stasi hadde fått ut av kameraten hans. I Ungarn ble Peters visum ugyldiggjort. Hans planlagte flukt via Romania til Bulgaria kunne ikke gjennomføres. Kameraten fikk fengselsstraff og Peter måtte i avhør. Under avhøret var MfS interessert i informasjon. Han fikk et ultimatum: enten legge all skyld på kameraten og få betinget straff, eller selv bli straffet med fengsel. Peter fikk én times betenkningstid og valgte fengselsstraff. Han ble plassert i et fengsel i Brandenburg der fangene ble inndelt i *politiske* og *kriminelle* fanger. Peter delte celle med omtrent tjue andre politiske fanger. I fengselet ble han kjent med Eberhard, som også hadde forsøkt å flykte med en kamerat i 1980. Uten at kona Irmtraud visste om det, hadde mannen hennes hatt et sterkt ønske om å forlate DDR, flykte til Vest-Tyskland og organisere familiegjening derifra. Hans flukt skulle gå til Østerrike via Tsjekkoslovakia. På grensen ble Eberhard og kameraten arrestert. Med buss ble de transportert til et fengsel i Praha og deretter til Øst-Berlin, også de med spesialfly i regi av Stasi. I DDR ble de varetektsfengslet hos Stasi og sendt til samme fengsel i Brandenburg, som også Peter satt i.

To år før Peter og Eberhards fluktforsøk, i 1978, fikk Klaus og hans daværende kjæreste hjelp fra venner i Vest-Berlin til å organisere en flukt ved hjelp av en menneskesmugler. Sammen med kjæresten og hennes tre år gamle sønn lå de sammenkrøpet i bagasjerommet i en bil da de ble stoppet i grensekontroll mellom Øst- og Vest-Berlin. Grensevaktene lot familien ligge i bagasjerommet en stund før de hentet dem ut og skilte dem fra hverandre. Klaus og kjæresten ble sendt til hvert sitt fengsel. Fordi de hadde benyttet seg av menneskesmugling ble Klaus behandlet som en *kriminell* fange i fengselet.

I 1976, to år før den mislykkede bilflukten til Klaus og kjæresten, lyktes Thore, lillesøsteren og foreldrene i deres bilflukt organisert av et vesttysk flyktningshjelpfirma. Det var

foreldrene til Thore som hadde tatt avgjørelsen at familien skulle flykte, og først én dag før flukten innviet de barna i planen. Moren og søsteren til Thore lå i bagasjerommet på en bil, faren og han selv i en annen. De ble gitt valium som beroligende middel og kom seg over grensen i Berlin. I Vest-Berlin overnattet de én natt på hotell, før de dagen etter ble kjørt videre til Tegel flyplass. Derifra gikk reisen videre til Frankfurt am Main i Vest-Tyskland.

Sylvia og kjæresten hadde lenge ønsket å forlate DDR sammen, men Sylvia så sin sjanse til å forlate staten alene da hun fikk være med på en balletturné til Hellas i 1982. Fordi hun var under oppsyn av Stasi fikk hun aldri lov til å delta på turnéer i det vestlige utland. Denne gangen hadde to kolleger blitt syke rett før avreise, slik at Sylvia måtte steppe inn for en ballerina. I Hellas deltok hun på alle forestillingene. Under reisen ble hun overvåket av en kollega som jobbet som uoffisiell medarbeider hos Stasi. Sylvia innviet en fremmed dirigent fra Hellas i planen hennes om å stikke av og ikke vende tilbake til DDR. Siste kveld på utenlandsoppholdet kjørte dirigenten henne til et hotell rett ved den vesttyske ambassaden i byen, og viste henne hvor hun måtte gå. Fra hotellvinduet kunne de observere en mann de antok var blitt sendt for å holde utkikk med henne etter at ballettgruppen hadde merket hennes fravær. Da mannen var lengst vekk fra hotelldøren løp hun til bygget overfor, banket på og ble sluppet inn umiddelbart. Hos ambassaden fikk hun utstedt legitimasjon før hun ble satt på et fly til Vest-Tyskland.

Av ti intervjupersoner forlot fem DDR ved å søke om utreise. Eberhard ble ikke frikjøpt av Vest-Tyskland da han sonet fengselsstraff, slik Peter, Olaf og Klaus ble, men vendte tilbake til kona Irmtraud og sønnene i småbyen i Brandenburg. Fra fengselet hadde Eberhard forsøkt å oppmuntre Irmtraud til at familien sammen skulle søke om utreise, men Irmtraud ønsket å bli i DDR. Da Eberhard slapp ut av fengselet i 1981 ble han nedgradert på arbeidsplassen. Irmtraud endret etter hvert mening og samme år søkte paret om utreise. De forlot DDR da søknaden ble innvilget i 1984. Også Annegret reiste ut i 1984, men i motsetning til ekteparet Pohle, som hadde ventet på innvilgelse i over tre år, ble hennes søknad godkjent etter fem måneder. Før utreisen var Annegret under oppsyn av Stasi. Med faren til barnet hennes, som bodde i Praha, avtalte hun at han skulle flykte til Vest-Tyskland, slik at Annegret kunne søke om familiegjenforening med ham fra Øst-Tyskland til Vest-Tyskland. Brigitte begrunnet også sin utreisesøknad i 1984, som ble innvilget halvannet år senere, i 1985, med familiegjenforening. Faren til barnet hennes var opprinnelig fra Mosambik og hadde studert i DDR da Brigitte ble gravid. Før hun fødte barnet måtte han forlate DDR og reise tilbake til Mosambik. Brigitte ønsket å flytte etter, men for å søke om utreise med et barn krevde staten en anerkjennelse fra begge foreldre. Brigitte hadde ingen farskaps erklæring fra barnefaren. En vesttysk venn, som på det tidspunktet arbeidet i Lesotho, tilbudte Brigitte å gifte seg med henne samt avgi en

farskapserklæring slik at hun kunne søke om familiegjenforening med ham. Brigitte giftet seg med den vesttyske vennen og søkte om familiegjenforening til Lesotho, der vennen bodde. I 1984 ble søknaden innvilget og Brigitte fikk reise ut. På utreisetidspunktet fantes det ingen flyforbindelser til Sør-Afrika fra DDR eller andre sosialistiske land. Hun fikk derfor lov til å fly via Frankfurt i Vest-Tyskland. Men fordi det på det daværende tidspunktet rådet hungersnød i Mosambik, som var det endelige målet fordi kjæresten levde der, ble hun værende i Vest-Tyskland og bosatte seg i Vest-Berlin. I praksis flyttet dermed Brigitte fra én bydel til en annen i Berlin, via en utreisesøknad til Afrika.

Også Sonja krysset den tysk-tyske grensen via utreisesøknad i 1980. Hennes far hadde blitt fengslet av politiske grunner. I småbyen i Sachsen levde Sonja, hennes to søstre og moren i uvisshet om hva som hadde skjedd med faren. Etter hvert fikk de informasjon om at han var blitt frikjøpt av Vest-Tyskland og befant seg på Gießen akuttmottak i Hessen. Kommunestyret i hjembyen til Sonja ba henne og familien i DDR om å søke utreise umiddelbart. Sonja, søstrene og moren søkte om utreise og etter seks uker ble søknaden innvilget og deres østtyske pass ugyldiggjort.

3.2.2 Før flukt og utreise

Hvem sitt ønske var det å forlate DDR?

For seks av ti var valget om å forlate DDR basert på eget ønske. Det gjaldt Brigitte, Sylvia, Peter, Eberhard, Annegret og Olaf. I utreisetilfellene til Brigitte og Annegret, som begge reiste ut med hvert sitt barn, dreide det seg om familiegjenforening med barnas fedre. Fra og med 1965 var det mulig å søke om familiegjenforening.¹⁸⁶

Hos de fire intervjupersonene som ikke flyktet eller reiste ut fra DDR basert på eget ønske, kan avgjørelsene deles inn i to kategorier: avgjørelser tatt av andre og selvbestemte avgjørelser med sterk påvirkning fra andre parter. Thore fikk vite om foreldrenes fluktplan dagen før flukten skulle gjennomføres. Foreldrene hadde bestemt at hele familien skulle forlate DDR til fordel for BRD.

Etter at Sonjas far var blitt fengslet og utvist fra DDR, ble resten av den gjenværende familien i DDR bedt om å søke utreise. Sonja og den ene søsteren ville ikke søke, men ble sterkt påvirket av moren som ville til faren og holde familien samlet. Sonja sier at valget ble tatt for henne. Kjæresten til Klaus ønsket ikke at hennes tre år gamle sønn skulle vokse opp i DDR.

¹⁸⁶ Gehrmann 2009: 124

Selv hadde ikke Klaus et sterkt ønske om å forlate DDR, men etterkom hennes ønske om å forsøke å flykte. Heller ikke Irmtraud ønsket i utgangspunktet å forlate DDR. Hun ville at familien skulle bli værende i DDR, men endret mening blant annet fordi hun ble vitne til represaliene ektemannen Eberhard opplevde på arbeidsplassen etter ferdigsonet fengselsstraff i 1981.

Hemmelighold av fluktplan

I fare for å bli oppdaget av Stasi, holdt de fem som gjorde fluktforsøk, samt Sylvia, all planlegging knyttet til fluktforsøket hemmelig for offentligheten. I frykt for at gjenværende familiemedlemmer skulle bli straffet for å sitte inne med informasjon om deres fluktplan, holdt flere planen hemmelig også for den nærmeste familien. I frykt for at kona skulle bli fratatt sønnene, sa Eberhard ingenting om hva han planla sammen med en kamerat til kona Irmtraud. Hun trodde at mannen skulle på en firedagers reise til motorsykkel-VM i et annet østblokkland. Slik som Eberhard, delte Peter og Olaf kun informasjon med dem de begikk fluktforsøkene med. I Thore og Klaus' tilfeller var flere parter informert om flukten grunnet flyktninghjelpen de mottok. Venner av Thores familie i Vest-Tyskland hadde organisert flyktninghjelpen for familien. Også venner av Klaus og kjæresten i Vest-Berlin hadde opprettet kontakten til menneskesmugleren som skulle ta dem over grensen. Sylvia innviet kjæresten sin i planen om å ikke vende tilbake fra Hellas. Planen var at han skulle spille helt uvitende når Stasi kom for å informere om kjærestens «ikke-tilbakekomst» fra Hellas. I tillegg til å innvie kjæresten, innviet hun en bekjent i Øst-Tyskland og en fremmed person i Hellas som hjalp henne. I seks av ti tilfeller fikk dermed ikke intervjupersonene tatt avskjed med familiemedlemmer i Øst-Tyskland. Olaf etterlot seg foreldre og tre søstre i DDR. Mens han satt fengslet døde moren hans, og Olaf fikk ikke tillatelse til å reise i begravelsen. I motsetning til de seks nevnte personene, trengte ikke Brigitte, Annegret, Sonja, Irmtraud og Eberhard å holde det hemmelig at de søkte om utreise til BRD. Brigitte og Annegret måtte dog holde annen informasjon hemmelig for å ikke selv få problemer med å forlate DDR. Brigitte hadde oppgitt en falsk barnefar for at utreisesøknaden til datteren skulle bli godkjent, mens Annegret visste at faren til barnet hennes som bodde i Tsjekkia, skulle flykte til Vest-Tyskland før hun skulle søke om utreise.

Ventetid og eventuelle represalier

Slik de ulike historiene viser, var tiden mellom planleggingen av flukten og den faktiske flukten, eller tiden mellom innsendt utreisesøknad og den faktiske utreisen, svært varierende.

Thore er den eneste blant intervjupersonene som ikke var informert om sin egen migrasjon. Han fikk kun én dag på å forberede seg på å forlate staten. Sylvia, som sammen med kjæresten lenge hadde tenkt at de skulle forlate DDR, fikk plutselig kort forberedelsestid da hun rett før avreise fikk beskjed om å steppe inn for en syk ballettkollega på reisen til Hellas.

Blant de fem som kom til Vest-Tyskland via utreisesøknad varierte ventetiden på å få søknaden sin innvilget i DDR fra seks uker til tre år og fire måneder. Ofte var ventetidens varighet i seg selv en statlig sanksjon mot dem som viste at de ønsket å forlate DDR.¹⁸⁷

I Sonjas tilfelle, der faren hadde blitt landsforvist fra DDR og den øvrige familien bedt om å følge etter, tok innvilgelsen kun seks uker. Brigitte og Annegret, som begge hadde søkt om familiegjenforening opplevde ingen represalier i ventetiden før utreisen. Brigitte ventet 1,5 år på å få utreisesøknaden innvilget. Annegret fikk sin søknad innvilget etter fem måneder. Annegret oppgir at hun ikke opplevde represalier i løpet av ventetiden sin, men at hun stadig gikk med en fryktfølelse fordi flere av hennes opposisjonelle venninner hadde havnet i fengsel. Dessuten var hun redd for at Stasi skulle finne ut at hun satt inne med informasjon om kjærestens fluktplan fra Praha til Vest-Tyskland. For sikkerhets skyld hadde hun undertegnet en fullmakt vedrørende barnet, som hun gav til en prest hun kjente i Øst-Berlin. Det var for at barnet ikke skulle havne på barnehjem dersom hun selv skulle havne i fengsel. For å sende en utreisesøknad måtte Annegret få en underskrift fra foreldrene på at hun var villig til å avstå fra deres arv. Stasi brukte foreldrene hennes som en siste metode og et pressmiddel for å få Annegret til å bli værende.

Ekteparet Irmtraud og Eberhard opplevde ulemper og represalier fra statens side, både mens Eberhard satt i fengsel fra 1980-1981, etter løslatelsen i 1981 og etter at de hadde søkt om om utreise senere samme år. Etter at mannen ble fengslet for fluktforsøk ble Irmtraud utsatt for jevnlig sjikane fra Stasi. Umiddelbart etter at mannen ble arrestert ble Irmtraud hentet i bakeriet der hun jobbet og kjørt til sitt eget hjem, hvor det i regi av Stasi ble gjennomført en husransaking med borgermesteren til stede. Ekteparets venner vendte Irmtraud ryggen. Mens Eberhard var fengslet presset Stasi henne til å utlevere informasjon om mannens fluktforsøk, men Irmtraud hadde ikke fått noen informasjon fra ektemannen før han forsøkte å flykte. Også svigerfaren hennes, som mistet jobben sin i folkepolitiet på grunn av sønnens fluktforsøk, forsøkte å presse svigerdatteren til å gi informasjon hun ikke hadde. Eberhard hadde blitt dømt til halvannet år i fengsel, men slapp ut fire måneder før straffen var ferdigsonet fordi han ikke hadde søkt om

¹⁸⁷ Wehr 2016: 240

utreise til BRD fra fengselet. Eberhard hadde mesterbrev og hadde tidligere vært mester på arbeidsplassen. Etter fengselsoppholdet ble han nedgradert og mistet stillingen som mester. Eberhard og Irmtraud måtte vente over tre år før utreisesøknaden ble innvilget. I løpet av de tre årene ble de stadig innkalt til avhør hos Stasi. Irmtraud ble innkalt til månedlige møter mellom innleveringen av søknaden høsten 1981 og utreisen våren 1984, der Stasi forsøkte å få henne til å endre mening om utreisen. Stasi beskyldte ektemannen for å ha overtalt henne til å søke. Det måtte Eberhard argumentere mot under sine avhør. Både utreisesøknaden til ekteparet og søknaden til Annegret ble innvilget i 1984, året da utreisebølgen fant sted.

Også i tiden før de vellykkede og mislykkede illegale forsøkene på å forlate DDR, opplevde de gjeldende intervjupersonene represalier. Peter opplevde yrkesforbud. Etter at han var under oppsyn hos Stasi, blant annet på grunn av båndopptakeren fra Polen, hadde Stasi oppdaget at han tok ut tre måneders ferie på arbeidsplassen. Thore, som var skoleelev på flukttidspunktet sitt, hadde fått nærmest strykkarakter på en prøve i *Staatsbürgerkunde*, et politisk fag i grunnskolen.¹⁸⁸ Thore hadde anvendt et språk som lærerne mente var påvirket av vestlig fjernsyn. På et foreldremøte fikk Thores foreldre beskjed om at sønnen ville miste skoleplassen dersom de ikke sluttet å se vestlig fjernsyn hjemme. Sylvia og kjæresten var utsatt for sterk overvåkning. De hadde mistanke om at leiligheten ble avlyttet og på et tidspunkt fant de også et lytteapparat i sitt eget hjem. Sylvia og kjæresten skrev beskjeder til hverandre på lapper som de brant opp eller hvisket under dynen dersom de måtte gi hverandre hemmelig informasjon, eksempelvis da Sylvia fortalte kjæresten at hun planla å ikke komme hjem fra balletturnéen i Hellas.

3.2.3 Etter flukt og utreise

Umiddelbart bosted: flyktningsmottak eller midlertidig losji

Blant de tre som ble løslatt fra fengselet via frikjøp fra Vest-Tyskland hadde alle samme østtyske advokat, som var kjent for å håndtere frikjøpssaker. Alle tre kom også til Gießen akuttmottak. Dog var de der til forskjellige tider. Olaf kom til Gießen i 1976, Klaus ankom Gießen i 1978 og Peter kom til mottaket i 1981. Faren til Sonja hadde vært i Gießen akuttmottak i 1980. Også han hadde hatt samme advokat som de tre andre som ble frikjøpt.

Til sammen syv av ti intervjupersoner hadde en forbindelse til Gießen umiddelbart etter ankomsten i BRD. Av de syv bodde fire på akuttmottaket der. Eberhard og Irmtraud skulle

¹⁸⁸ Kerbel 2016b

egentlig også bo der, men fordi mottaket var overfylt grunnet utreisebølgen i 1984, ble de innlosjert i et annet mottak i nærheten av Gießen. I tillegg til Peter, Sonja, Olaf og Klaus, som bodde på mottaket den aller første tiden i BRD, hadde ekteparet Pohle og Brigitte tilknytning til Gießen akuttmottak fordi det var der den byråkratiske registreringsprosessen etter ankomsten i BRD foregikk.

Av de seks tidsvitnene som bodde på akuttmottak umiddelbart etter utreisen eller flukten, var det kun Sonja som hadde nær familie i BRD. Irmtraud hadde en tante i Bayern, og planen til henne og ektemannen var å flytte videre dit fra mottaket. Verken Eberhard, Olaf, Klaus eller Peter hadde slektninger i BRD. Olaf hadde nær slekt i Vest-Berlin og Klaus en tante i Vest-Berlin.

Sylvia flyttet inn hos sin kusine og hennes familie i en storby i Nordrhein-Westfalen. Thore og hans familie bodde hos venner av foreldrene i en storby i Hessen i 6-8 uker. Brigitte bodde først hos en venninne i Frankfurt etter at det var bestemt at utreisen til Afrika ble kansellert og mens registreringsprosessen foregikk i Gießen. Etter få dager flyttet hun til venner i Vest-Berlin. Også Annegret bodde hos venner i Vest-Berlin. Både Annegret og Brigitte måtte til akuttmottaket *Marienfelde Notaufnahmелager* i Vest-Berlin for å registrere seg der.

Endring i sammensetting av utreise- eller fluktfølge

Kun én av ti av intervjupersonene forlot DDR helt alene. Det var Sylvia. Men tidsvitneberetningene viser at tre av ti var alene ved ankomsten i Vest-Tyskland. Det betyr at grupperingene blant de som forsøkte å forlate DDR sammen ikke nødvendigvis var den samme ved ankomsten i BRD, fordi den kunne endre seg på veien. I de fire tilfellene der det dreide seg om utreisesøknader og i tilfellene til Thore og Sylvia som lyktes i å flykte, endret ikke mønsteret seg. De ankom BRD slik de hadde forlatt DDR, enten alene eller sammen med familiemedlemmer. Blant de som ble fengslet var det kun Olaf som kom til BRD sammen med kameraten han hadde gjort et fluktforsøk med. De ble frikjøpt samtidig. Peter kom til BRD uten kameraten han hadde gjort fluktforsøk med. Klaus ankom BRD uten kjæresten og barnet. Kjæresten ble frikjøpt rett etter Klaus, og sammen ventet de et halvt år i Vest-Berlin før de fikk tilbake barnet. Også i Eberhards fluktforsøksstilfelle endret sammensettingen seg. Mens kameraten han forsøkte å flykte med ble frikjøpt fra fengselet, vendte Eberhard tilbake til familien i DDR.

Ringvirkninger i DDR etter fluktforsøkene

Fire av de ti intervjupersonene opplyser at det fikk negative konsekvenser for gjenværende slektninger eller venner i DDR at de forlot staten.

Selv om familiemedlemmene til Olaf på forhånd ikke var informert om fluktforsøket hans, fikk det konsekvenser for hans to yngste søstre i DDR. Grunnet brorens fluktforsøk ble de nektet tilgang til barnesykepleierutdanningen de ønsket å ta. Læreren til en av søstrene, som selv var partimedlem i SED, støttet søstrene og kjempet mot at søstrene skulle bli straffet av staten for brorens handling. Lærerens kamp gjorde at søstrene fikk lov til å ta utdanningen allikevel.

Til moren sin hadde Sylvia sagt at hun skulle på en balletturné i et annet østblokkland. Etter at hun ikke vendte tilbake fra Hellas oppsøkte Stasi moren hennes, som nesten havnet i fengsel på grunn av datterens fluktforsøk. Stasi fortalte moren at datteren hadde gitt seg hen til prostitusjon. Sylvia oppgir også at niesene hennes i DDR opplevde represalier på skolen grunnet hennes flukt.

Peter og kameraten han gjorde et fluktforsøk med hadde med seg en tredje kamerat på reisen til Bulgaria. Han visste ingenting om vennenes fluktplan. Da vennene havnet i fengsel grunnet fluktforsøk, ble han innkalt til militæret som «straff» for å ha reist med to personer som hadde forsøkt å flykte.

Eberhards far mistet stillingen sin i folkepolitiet grunnet sønnens fluktforsøk.

3.3 Livet i Vest-Tyskland

3.3.1 Mottakelse i Vest-Tyskland

Ankomst

Etter registreringsprosessen i mottakene måtte tidsvitnene velge hvilket vesttysk område de ville bosette seg i. Av de ni intervjupersonene med kontaktpersoner i Vest-Tyskland før flukt- og utreisetidspunktet, benyttet alle seg av den allerede eksisterende kontaktforbindelsen da de ankom Vest-Tyskland. I minst seks av tilfellene dreide det seg om kontakt til slekt eller venner som selv var tidligere DDR-borgere. Tre av de fem som bodde i Øst-Berlin før de forlot DDR ønsket seg direkte til Vest-Berlin. Det var Brigitte, Klaus og Annegret. Alle tre hadde venner i Vest-Berlin, som de bodde hos den første tiden.

Olaf, som hadde bodd i Øst-Berlin, ønsket i utgangspunktet ikke å bo i Vest-Berlin, selv om all hans vesttyske slekt bodde der. Sammen med kameraten han hadde gjort et fluktforsøk

med, flyttet han til Bayern, hvor kameraten hadde en onkel. Der ble guttene boende på et internat for lærlinger i cirka to måneder. Olaf kom i konflikt med de bayerske myndighetene da han skulle søke om *Personalausweis*, identitetsbevis. Fra fengselet i DDR hadde han ingen andre dokumenter enn utskrivingsattesten, men den ble ikke godkjent som offisielt dokument i Bayern. De krevde en fødselsattest eller et vitne for å bekrefte Olafs identitet. Onkelen til kameraten kunne bekrefte kameratens identitet, men ikke Olaf sin. Etter åtte uker fikk han søke om identitetsbevis. Deretter skulle Olaf og kameraten søke jobb, noe som måtte skje via et arbeidskontor. Fra arbeidskontoret ble de bedt om å søke via et eget arbeidskontor for kriminelle. Olaf og kameraten var blitt frikjøpt før de hadde rukket å sone ferdig dommen for fluktforsøk som de hadde fått i DDR. Kameraten fikk jobb gjennom onkelen sin og ble boende i Bayern. Olaf valgte å forlate Bayern og flyttet til Vest-Berlin fordi han ble behandlet som en kriminell. Gjennom slektningene sine der fikk han raskt jobb. Olaf er den eneste blant intervjupersonene som angir at han fikk utstedt «fluktbevis C», et bevis man kunne få i Vest-Tyskland dersom man hadde flyktet fra sovjetisk okkupasjonszone.

Sylvia, som også hadde bodd i Øst-Berlin før flukten, var redd for å oppholde seg i Vest-Berlin etter ankomsten i BRD. På grunn av flukten hennes via Hellas fryktet hun at Stasi skulle oppsøke henne også på den vestlige siden av Berlinmuren. Hun bosatte seg i en storby i Nordrhein-Westfalen hos kusinen, som bodde i en treromsleilighet med mann og tre barn. Sylvia ble boende i stuen deres i nesten elleve måneder. Sylvia søkte om fluktbevis C, men fikk det ikke. Hun ble ikke regnet som flyktning fordi hun hadde fått lov til å bli med ballettensemblet til et vestlig land. Etter halvannet år i den vesttyske storbyen, torde Sylvia å flytte til Vest-Berlin, der også hun hadde venner som organiserte bosted for henne.

Ekteparet Pohle hadde planer om å bosette seg i Bayern, der ekteparet hadde sin eneste vesttyske slektning, Irmtrauds tante. Irmtrauds mann, Eberhard, hadde blitt kjent med Peter i fengselet, som utover konas tante var ekteparets eneste kontaktperson i BRD. Eberhard hadde sendt et brev til Peter før utreisen og tok kontakt med ham etter ankomsten på akuttmottaket. Peter og en venn av ham kom til mottaket samme dag som familie Pohle ankom BRD. Peter gav ekteparet all informasjon de trengte vedrørende registreringsprosessen. Gjennom Peter fikk ekteparet bolig og Eberhard jobb. Både Irmtraud og Eberhard opplyser at de ble boende i Hessen på grunn av Peter.

Peter, som hadde kommet til BRD som 22-åring tre år før familien Pohle, ankom Gießen akuttmottak sammen med andre frikjøpte fanger i 1981. Han bosatte seg i en småby i Hessen, ikke langt fra mottaket. Sonja og Thore, som kom til BRD med foreldre og søsken, bodde med familiene sine i landlige omgivelser i henholdsvis Baden-Württemberg og Hessen den første

tiden i Vest-Tyskland. Etter fire år i Hessen flyttet Thore til en storby i Bayern for å studere medisin. Han ønsket seg til Vest-Berlin og fant en studiebyttepartner, som muliggjorde studiebytte til Berlin etter elleve år i BRD. Sonja flyttet til Berlin etter halvannet år i Baden-Württemberg på grunn av kjæreste og venner.

Sosialhjelp

Ni av ti oppgir at de mottok en eller annen form for statlig pengestøtte etter ankomsten i Vest-Tyskland. Tre av tidsvitnene oppgir at de fikk velkomstpenger. Minst seks av intervjupersonene mottok dagpenger mens de var arbeidsledige. Klaus er den eneste blant intervjupersonene som oppgir at han mottok sykepenger.

Klaus ble sykemeldt rett etter fengselsfrikjøpet og ankomsten i Vest-Berlin. Han oppsøkte en lege som var kjent for å sykemelde frikjøpte personer, og fikk syv måneders sykemelding uten konsultasjon. I løpet av denne perioden mottok han både dagpenger og sykepenger fra staten. Beløpet Klaus fikk utbetalt tilsvarte beløpet innfødte vesttyskere fikk. I tillegg fikk han og kjæresten sosialbolig.

Flere av intervjupersonene uttrykker eksplisitt at de manglet informasjon om sosiale hjelpetilbud som angikk dem, eller manglet informasjon om hvordan de skulle gå fram for å få sosialhjelp. To av intervjupersonene sier at de måtte krangle seg til økonomisk støtte. Det var Brigitte og Sylvia.

Brigitte gikk til et kontor for arbeidsformidling for å kreve dagpenger fordi praktikumet ikke gav henne nok økonomisk grunnlag til å forsørge seg selv og datteren. Der ble hun sendt videre til sosialkontoret, men der mente de tilfellet var en sak for arbeidskontoret. Hun ble kasteball i systemet. Gjennom en forening for tidligere DDR-borgere i Vest-Tyskland fikk Brigitte vite at hun hadde krav på sosialhjelp fordi hun hadde et barn.

Mannen til Sylvias kusine undersøkte hvilke krav Sylvia hadde på statlig støtte, og fulgte henne til sosialkontoret. Fordi Sylvia var sikret kost og losji hos kusinens familie fikk hun minimal pengestøtte. Etter nesten elleve måneder flyttet hun inn i en egen leilighet og mottok økonomisk støtte som dekket husleien.

Arbeidsledighet og økonomisk situasjon

Tre av ni med utdanningsbakgrunn fra DDR var uten fast jobb i over ett år etter ankomsten i Vest-Tyskland. Det var Sylvia, Brigitte og Annegret. I motsetning til Annegret, som ikke ønsket å jobbe, var Brigitte og Sylvia ufrivillig arbeidsledige. De to sistnevnte mottok ingen dagpenger og oppgir at de hadde økonomiske problemer.

Brigitte var arbeidsledig i ett år på grunn av et farmasøytpraktikum hun ble tvunget til å ta i Vest-Berlin. Pengene fra praktikumet holdt ikke til henne og barnet, så for å tjene mer arbeidet hun som ekstrahjelp på praksisplassen etter praksisslutt. Brigitte ventet på sin mosambikiske kjæreste i tre år. Da han endelig kom til Vest-Berlin måtte paret gifte seg innen tre måneder for at kjæresten skulle få visum. Kjæresten, som var utdannet fysiker, måtte ta igjen mye av utdanningen sin i Vest-Berlin for at den skulle bli anerkjent.

Sylvia fikk ikke jobb som ballerina og søkte på mange andre relevante stillinger, blant annet ved et vesttysk teater. Hun ble innkalt til flere intervju, men lyktes ikke i å få jobb. Etter hvert fikk hun delta på teaterprosjekter, men uten å få betalt. Hun fikk også en ubetalt jobb som hjelpelærer. De hun gav ekstraundervisning til, var barn av en tidligere bekjent som hadde besøkt Sylvia sammen med hennes vesttyske kusiner da hun fortsatt bodde i Øst-Berlin. Som betaling fikk Sylvia middagsinvitasjoner, utflukter eller materielle gjenstander, som klær og bestikk. Sylvia hadde ingen stabil økonomi den første tiden i BRD og var avhengig av kusinen og kusinens familie. For å tjene litt egne penger påtok hun seg oppdrag som vaskehjelp.

Annegret var frivillig arbeidsledig de første to årene i Vest-Tyskland. Hun mottok dagpenger og opplyser at hun ikke hadde økonomiske problemer. I motsetning til Brigitte, som måtte vente på barnefarens fra Mosambik i tre år etter ankomsten i Vest-Berlin, hadde Annegrets kjæreste fra Praha ankommet Vest-Berlin før hun selv ankom med barnet.

3.3.2 Tilpassing og nyorientering

Nettverksbygging

Utover de første sosiale relasjonene i Vest-Tyskland, som i hovedsak var etablert gjennom venner og slektninger intervjupersonene hadde kontakt med allerede før flukt- og utreisetidspunktet, varierte nettverksbyggingen fra person til person.

Peter, som var den eneste uten kontaktforbindelser til Vest-Tyskland før frikjøpet sitt, oppgir at han raskt fikk venner i BRD. Vennene fikk han gjennom arbeidsplassen og nabolaget, som i all hovedsak bestod av studenter. Gjennom en av naboene møtte han sin nåværende kone. I tillegg til Peter nevner fire andre av intervjupersonene naboene sine som viktige kontaktpersoner den første tiden i Vest-Tyskland. Sylvia hadde en nabo som gav henne materielle gjenstander, som gardiner, da hun flyttet for seg selv. Ekteparet Pohle hadde lange arbeidsdager og på ettermiddagene kunne de ikke ta imot sønnene fra skolen. Naboens deres så til at sønnene kom seg trygt hjem og gjorde leksene sine.

Sonja sa nei til et jobbtilbud fordi hun heller ønsket å finne en arbeidsplass med flere vesttyskere på hennes egen alder. Hennes familie, som hadde holdt huset åpent for ungdommer i DDR, fortsatte med det også i BRD.

Peter og ekteparet Pohle fikk raskt vesttyske venner via arbeidsplassen. Ekteparet Pohle opplyser at de også fikk nye venner via barna deres.

Brigitte og Thore sier at det tok lang tid å etablere nye vennskap i Vest-Tyskland. Brigitte opplyser at hun fikk sine første vesttyske kontakter etter tre år i Vest-Berlin. Kontaktene fikk hun gjennom datterens barnehage, som var tilknyttet en menighet. Thore, som fortsatte skolegangen sin i Vest-Tyskland, gikk først på et gymnas i en storby i Hessen i to måneder mens foreldrene lette etter jobb og sted å bo. Der fikk han raskt venner. Da familien bosatte seg i landlige omgivelser og Thore byttet gymnas oppgir han at det tok et halvt år før han fikk venner.

Utdannings- og yrkesovergang

Av de åtte intervjupersonene som hadde en yrkesfaglig utdanningsbakgrunn, enten med eller uten artium fra DDR, var det fem som ikke ønsket å praktisere innenfor sitt yrkesfaglige felt. Blant dem var Sylvia og Annegret, som begge hadde tatt artium, og i tillegg til den faglige yrkesbakgrunnen hadde hver sin kunstutdanning fra DDR. Sylvia var utdannet ballerina og Annegret kunsthistoriker. Begge ønsket å fortsette å praktisere innenfor sine estetiske yrker i Vest-Tyskland.

Olaf og Sonja, som begge var 20 år gamle da de kom til BRD, hadde ingen erfaring fra yrkene sine i DDR. Olaf, som ufrivillig var blitt elektriker før fluktforsøket, ønsket ikke å jobbe som elektriker i Vest-Berlin. Sonja, som hadde hatt et ønske om å arbeide med treverksutforming innenfor kunstfaget, oppdaget raskt at snekkerutdanningen fra DDR ikke gav henne en jobbmulighet hun ønsket.

Av de åtte med yrkesfaglig utdanningsbakgrunn var det kun fire som hadde arbeidserfaring fra sitt yrkesfag i DDR. Det var Peter, Eberhard, Irmtraud og Klaus. Med unntak av Klaus, som ønsket seg bort fra kokkeyrket, ønsket de øvrige tre intervjupersonene å fortsette å arbeide innenfor de samme yrkene de hadde hatt i DDR. Alle tre lyktes i å komme raskt ut i arbeid i ønsket bransje etter ankomsten i BRD.

Peter reiste rundt fra snekkeri til snekkeri for å finne en passende arbeidsplass. Han var arbeidsledig i to uker før han fikk jobb i BRD. Eberhard, som hadde mistet stillingen sin som mester etter fengselsstraffen i DDR, fikk mesterbrevet sitt godkjent i BRD. Via en tidligere DDR-borger og bekjent av Peter, fikk Eberhard umiddelbart jobb i et installasjonsfirma. Han

fikk en fot innenfor arbeidslivet mens han fortsatt bodde på mottak og mottok dagpenger. Eberhards kone, Irmtraud, spurte om jobb i et bakeri i småbyen i Hessen hvor hun og mannen hadde bosatt seg. Hun fikk kontant avslag med begrunnelse om at de ikke ansatte kvinnelige konditorer. Til forskjell fra BRD var det helt vanlig å være i arbeid som kvinne i DDR, der kvinners arbeidskraft var et nødvendig bidrag til den økonomiske situasjonen.¹⁸⁹ Ekteparets nabo hadde funnet en stillingsannonse i avisen, der et bakeri i en storby i nærheten søkte en selger. Naboen tok med seg Irmtraud til bakeriet, og etter et par dager var Irmtraud ansatt. I tillegg til å jobbe på bakeriet seks dager i uken, påtok hun seg ukentlige vaskeoppdrag tre steder, slik at familien skulle få bedre råd.

Thore, som hadde rukket å gå et halvt år på EOS i DDR, fikk fortsette skolegangen sin ved gymnaset i BRD umiddelbart etter flukten. Han måtte ta igjen faget latin, da russisk, som var et obligatorisk språkfag i Øst-Tyskland, ikke var et anerkjent språkfag i Vest-Tyskland.

Overgangsproblemer

Brigitte og Annegret, som var de eneste med akademisk utdanningsbakgrunn fra DDR, opplevde problemer da deres akademiske utdanninger fra Øst-Berlin ikke ble likestilt med de samme utdanningene i Vest-Berlin.

Annegret sin kunsthistoriker-utdanning ble offisielt ikke anerkjent i Vest-Berlin. Hun gikk til senatet ved universitetet og protesterte. Annegret samlet andre kunsthistorikere med utdanning fra DDR i samme situasjon og sammen klarte de å få gjennomslag for at studiet skulle bli godkjent i Vest-Berlin. Brigitte, som hadde fullført farmasøytutdanningen sin i 1973 og vært praktiserende farmasøyt i over ti år før hun kom til Vest-Berlin, ble tvunget til å ta et praktikum sammen med nyutdannede farmasøyter. Praktikumet gikk over ett år, slik også praktikumet hun hadde tatt tretten år tidligere i Øst-Berlin hadde gjort. I løpet av det siste praksishalvåret i Vest-Berlin fikk studentene lov til å gå ut i arbeid og tjene dobbelt så mye som under det første halvåret. Denne ordningen gjaldt ikke for Brigitte, fordi hun ikke hadde tatt utdanningen i Vest-Berlin. Hun ble dermed ikke likestilt med praktikumsstudentene i Vest-Berlin.

Med unntak av Thore, som var skoleelev da han forlot DDR, hadde de øvrige ni tidsvitnene ulike utdanningsbakgrunner fra DDR. Mens Irmtraud gikk fra å være konditor i DDR til selger i et vesttysk bakeri, var Sylvia den eneste som forsøkte, men ikke lyktes i å få

¹⁸⁹ Fannrich-Lautenschläger u.å.

jobb innenfor samme bransje som i DDR. Dermed avsluttet hun ufrivillig karrieren som ballerina i Hellas i november 1982, samme kveld som hun flyktet.

Ny utdanningsvei

Av de ni intervjupersonene med ulik utdanningsbakgrunn fra DDR tok fire en ny utdanning i Vest-Tyskland. Av disse tok tre personer ny utdanning fordi de ikke hadde kunnet bli det de ønsket i DDR, mens Sylvia tok en ny utdanning fordi hun ikke fikk jobb som ballerina i Vest-Tyskland. Hun hadde artium fra DDR og begynte å studere sosialpedagogikk i Vest-Berlin etter halvannet år som arbeidsledig.

Etter at Klaus hadde vært sykemeldt i syv måneder etter frikjøpet, arbeidet han som kokk i cirka halvannet år. Han hadde ingen vanskeligheter med å få jobb som kokk. Men kokk var ikke et yrke Klaus ønsket å praktisere. Hans egentlige ønske hadde lenge vært å studere kunst. Tre år etter frikjøpet, i 1981, var han blant 15 av 300 søkere som fikk plass ved et kunststudium for maleri i Vest-Berlin. Der studerte Klaus i fem år. Da han var ferdig på studiet forsøkte han å tjene penger på kunstutstillinger. Men samboeren hans var gravid og ikke i arbeid, noe som satte Klaus under sterkt økonomisk press. Han gav opp kunstnerlivet og gikk tilbake til kokkeyrket.

Olaf, som ikke ønsket å arbeide som elektriker, ønsket egentlig å bli sportslærer, men fordi han manglet artium fra DDR, måtte han i så tilfelle ha gått på gymnaset først, som var det videregående opplæringssystemet i Vest-Tyskland. For Olaf ville det betydd åtte år med utdanning. Av økonomiske årsaker valgte han heller en treårig pedagogikkutdanning.

Sonja hadde ikke tatt avsluttende eksamen da hun tok snekkerutdanning i DDR. Snekkerutdanningen gav henne ingen jobb innenfor kunst og treverksutforming. Derfor tok hun igjen videregående opplæring og artium i Vest-Berlin, før hun senere studerte til å bli lærer.

3.3.3 Utvikling

Endring av familiesammensetting

I ett av de ti flukt- og utreisetilfellene førte migrasjonen til splittelse i kjernefamilien. Klaus opplyser at han og kjæresten forsøkte å holde sammen etter at også hun ble frikjøpt og slapp ut av fengsel rett etter Klaus i 1978. Da de fikk tilbake sønnen hadde det gått ett år og syv måneder siden Klaus og kjæresten sist hadde sett barnet, da de hadde blitt arrestert og adskilt ved grenseovergangen i Berlin i 1977. I løpet av de nesten to årene hadde gutten gått fra å være tre til fem år. Klaus opplyser at kjæresten forandret atferd grunnet migrasjonen. Han rakk å oppleve guttens skolestart, men guttens mor, som hadde meldt seg inn i en religiøs sekt, tok sønnen raskt

ut av skolen og dro til India, hvor hun og sønnen ble værende i noen år. Klaus har i dag ingen kontakt med gutten eller guttens mor. I Vest-Berlin fikk han en ny kjæreste. Hun hadde motvillig reist ut fra Øst-Berlin til Vest-Berlin fordi hennes kjæreste på utreisetidspunktet ønsket å bo i Vest-Tyskland. Sammen fikk de en sønn.

Også i Eberhards tilfelle førte migrasjonen til splittelse i familien. Etter at han hadde gjort et fluktforsøk og faren mistet stillingen i folkepolitiet, ble kontakten med hans foreldre og søsken totalt brutt. Kontakten ble aldri gjenopprettet.

Kommunikasjon til Øst-Tyskland

Med unntak av Thore, som var femten år da han ankom BRD, opprettholdt de øvrige ni tidsvitnene kontakt med personer i DDR.

Sonja og Peter oppgir at de fikk låne naboers telefoner for å ringe «hjem» til DDR. Begge sendte også brev til familie og venner i Øst-Tyskland. Sonja skrev ukentlige brev til vennene sine i DDR. Sylvia og Olaf oppgir at de sendte pakker med vesttyske dagligvarer til familien i DDR.

Tre av intervjupersonene reiste jevnlig til østblokkland utenfor DDR for å møte venner eller familiemedlemmer fra Øst-Tyskland der.

Reiser til Øst-Tyskland

Fire av intervjupersonene oppgir at de fikk tillatelse til å reise tilbake til DDR for å besøke venner eller familie. Tre av dem var Olaf, Peter og Klaus, som alle tre var blitt frikjøpt og dermed fratatt sitt østtyske statsborgerskap. Brigitte sier at utreisesøknaden hennes til Lesotho forårsaket fravær av navnet hennes i Stasi sitt passkontrollsystem. Hun opplevde aldri problemer på reisene sine til Øst-Berlin, og reiste derfor på månedlige besøk til moren og venner i Øst-Berlin. Brigitte profitterte av besøkene i Øst-Berlin ved at hun brukte vekslepengene til å kjøpe klær og dagligvarer som hun tok med over grensen tilbake til Vest-Berlin. Vestlige besøkende hadde siden 1964 vært pliktige til å veksle en minstesum fra tyske mark til DDR-mark, hver gang de reiste inn i DDR.¹⁹⁰

Eberhard oppgir at han og kona Irmtraud hadde innreiseforbud til DDR, men at de fikk lov til å sende barna sine på feriebesøk til Irmtrauds foreldre i Øst-Tyskland. Sønnene tok fly fra BRD til Vest-Berlin. Der ble guttene hentet av familievenner og kjørt over grensen til Øst-Berlin, hvor besteforeldrene ventet. Også Annegret oppgir at datteren etter en tid i Vest-Tyskland fikk lov til å besøke slektninger i DDR. Annegrets mor fikk ikke lov til å besøke

¹⁹⁰ Köpcke u.å.

Annegret og barnebarnet i Vest-Berlin før hun var blitt pensjonist. I 1964 hadde det kommet en lov i DDR som gav pensjonister innreisetillatelse til Vest-Tyskland for å besøke slektninger.¹⁹¹

Olaf, som hadde forsøkt å etablere seg i Bayern før han flyttet til Vest-Berlin, hadde det vesttyske passet i tillegg til passet han fikk i Berlin. Gjennom frikjøpet hadde han dessuten blitt utvist fra DDR og kunne, som alle andre vestberlinere reise over til Øst-Berlin. Likevel torde han ikke å søke om innreisetillatelse før det var gått et halvt år.

I motsetning til Olaf, var Sylvia fremdeles østtysk statsborger etter flukten via Hellas. Det gjorde at hun ikke torde å reise fra Vest-Tyskland til Vest-Berlin, fordi hun visste at Stasi også overvåket motorveien i Øst-Tyskland, som hun måtte ferdes på for å eventuelt komme til Vest-Berlin.

Politisk integrering

I Vest-Berlin videreførte Annegret sitt politiske engasjement. Hun arbeidet blant annet med en feministisk utstilling der hun kjempet for å rette fokus mot den opposisjonelle kvinnegruppen hun hadde vært delaktig i, i DDR. Likevel oppgir hun at hun i Vest-Berlin forsøkte å skjule sin opposisjonelle holdning til DDR-regimet, fordi den ikke ble godt ansett blant kolleger. Senere ledet hun et bokprosjekt om Stasis påvirkning på kunst og kultur i DDR. Etter Berlinmurens fall arbeidet hun i Stasi-arkivet, et arkiv som oppbevarer alle dokumenterte overvåkningstilfeller av Stasi. Der måtte Annegret arbeide med tidligere Stasi-medarbeidere.

Olaf utviklet en venstreradikal holdning gjennom venner i Vest-Berlin. Da han kom i konflikt med kolleger grunnet sitt politiske ståsted skiftet han jobb.

Annegret og Klaus oppgir at de stadig kom i konflikt med vesttyske kommunister som selv aldri hadde levd i DDR, men kritiserte dem for å ha forlatt DDR.

I Vest-Berlin møtte Sonja tidligere opposisjonelle DDR-borgere som var blitt utvist fra DDR og som nå var del av et anarkistmiljø i Vest-Berlin. Sonja, som i utgangspunktet ikke ønsket å forlate DDR før utreisen sin i 1980, utviklet en regimekritisk holdning til DDR etter bosettingen i Vest-Tyskland.

Brigitte, som fritt kunne reise til Øst-Berlin, deltok på demonstrasjoner i DDR helt fram til Berlinmurens fall.

¹⁹¹ Spiegel 2008

Etterfølgere

I fem av de ti flukt- og utreisetilfellene var tidsvitnene del av nye migrasjonstilfeller til Vest-Tyskland. I tre av tilfellene gjaldt det personer som forlot DDR, mens det i to av tilfellene dreide seg om personer som forlot andre sosialistiske land.

Fedrene til Brigittes og Annegrets døtre fra henholdsvis Mosambik og Tsjekkia, forlot hjemlandene sine for å gjenforenes med familiene sine i Vest-Tyskland.

Etter at Sonja hadde bodd i BRD i cirka ett år kom hennes første østtyske venn etter. I 1984, to år etter at Sylvia hadde flyktet fra DDR til BRD, kom kjæresten hennes etter via en utreiseseøknad. Peters bror gjorde et fluktforsøk og havnet, slik Peter også hadde gjort, i fengsel. Peter tok kontakt med vesttyske myndigheter som fikk fortløp i frikjøpsprosessen av broren. Da broren ankom BRD fikk han bo hos Peter fram til han fant seg sitt eget.

Bosetting

Ti av ti intervjupersoner fulgte bosettingsmønsteret sitt fra DDR i Vest-Tyskland. De som bodde i storby på flukt- eller utreisetidspunktet, bosatte seg i storbyer i Vest-Tyskland. Det samme mønsteret fulgte de som hadde bodd i landlige omgivelser eller småbyer.

Av de fem som bodde i Øst-Berlin på flukt- og utreisetidspunktet, endte alle fem opp i Vest-Berlin. Sonja og Thore, som bosatte seg i landlige omgivelser med søsken og foreldre etter ankomsten i BRD, hadde begge bodd i landlige omgivelser med familiene sine i DDR på flukt- og utreisetidspunktet. De tre som hadde bodd i småbyer i Brandenburg i DDR bosatte seg i småbyer i Hessen i BRD.

Av de ti intervjupersonene var det fem som flyttet innad i Tyskland. Olaf flyttet raskt tilbake til Berlin etter ankomsten i Bayern, der han hadde blitt behandlet som kriminell. Etter Berlinmurens fall forsøkte Peter å bygge opp en bedrift i det tidligere DDR, men mislyktes og flyttet tilbake til småbyen i Hessen. Sylvia, Thore og Sonja flyttet fra BRD til Vest-Berlin for å studere på midten av 80-tallet. Av de ti tidsvitnene er det kun de tre sistnevnte som i dag ikke bor i det første området de bosatte seg i, i Vest-Tyskland.

Behandling av egen historie

Av ti intervjupersoner oppgir tre at de har lest rapportene om seg selv lagret i Stasi-arkivet. Irmtraud ønsker ikke å lese rapporten sin. Hennes ektemann Eberhard har sett rapporten om seg selv, men oppgir at nesten all informasjon var tusjet over og dermed utilgjengelig. Sylvia oppgir at hun ble overrasket over hvilke tidligere venner som hadde spionert på henne og kjæresten. Gjennom rapporten om seg selv fant Annegret ut at hele leiligheten hennes i DDR ble avlyttet.

I intervjugruppen har én opptrådt som tidsvitne tidligere. Annegret har reist rundt til blant annet skoler for å formidle sin migrasjonshistorie.

De to intervjupersonene som lyktes i å flykte, Thore og Sylvia, markerer fluktdagen sin hvert år. Thore, foreldrene hans og lillesøsteren, som han flyktet med, møtes årlig på en kinarestaurant. Den minnes å ha spist på en kinesisk restaurant like etter ankomsten i Vest-Tyskland i 1976. Sylvia feirer fluktdagen sin som en bursdag.

Kapittel 4 Øst-Tyskland

Å forlate Øst-Tyskland til fordel for Vest-Tyskland mellom 1975 og 1985 var et *endelig* valg. Tidsvitnene visste ikke om de noen sinne ville få vende tilbake til DDR. Overgangen fra livet i Øst- til Vest-Tyskland markerer et klart brudd i deres biografi. Den gang visste de ikke hvordan livet ville bli på «den andre siden». I dag vet de hvordan det ble. Med den erfaringen tolker de historien sin på en ny måte. Deres nåtidige tolkninger og refleksjoner vil bli presentert i kapittel 4 og 5.

4.1 Før flukt og utreise

Som Kaspras og Dietz skriver, gjorde de som *valgte* å forlate DDR en vurdering av livet de hittil hadde levd, for så å veie det opp mot hva de forventet av livet på vestsiden.¹⁹² Tidsvitneberetningene viser hvordan denne «biografiske rekonstruksjonsprosessen» påvirket deres faktiske migrasjonsbeslutning, som i de fleste tilfeller var et resultat av en modningsprosess som pågikk over tid.

Thore *valgte* ikke selv å forlate DDR og minnes beskjednen han og lillesøsteren fikk en lørdag i 1976, da foreldrene fortalte at familien skulle flykte dagen etter:

Det kom i grunnen først som et sjokk, for å stikke av var noe vi forbandt med dødsangst og selvsagt livsfare ... Og muren og sånt. Men foreldrene våre forklarte at det skulle foregå via organisert flukthjelp, og at det verste som kunne skje var at man ble tatt. Og i så fall ville foreldrene havnet i fengsel og barna på et eller annet barnehjem.¹⁹³

Thore hadde ingen personlige motiv til å flykte som femtenåring. Det samme gjaldt lillesøsteren. Thores motiv *er* foreldrene, som han forteller flyktet av politiske årsaker. Av Thores fortelling går det fram at foreldrene «formildet» faren ved flukten, trolig for å beskytte barna. Thore overtar her foreldrenes ufarliggjøring. Den er ikke uproblematisk fordi de kunne risikere å bli en splittet familie. Foreldrene kunne kommet i fengsel og Thore og søsteren i barnehjem. Foreldrenes nedtoning av fluktfaren fra lørdagen i 1976 har blitt en del av Thores narrativ og det kan spørres om han faktisk har reflektert konsekvensene foreldrenes valg kunne

¹⁹² Dietz & Kaspras 1995: 311-313

¹⁹³ Das war ... sozusagen erst mal ein Schock, weil abhauen kannten wir nur mit sozusagen Todesangst und natürlich Lebensgefahr ... und Mauer und so. Aber das war dann ... wurde uns erklärt von den Eltern, dass das über Fluchthilfe geht, und so das Maximale was passieren kann, dass man geschnappt wird. Und dann halt die Eltern in Knast und die Kinder irgendwo ins Heim kommen würden, so war das.

fått for ham, både den gang og i ettertid. Senere i intervjuet sier han at foreldrenes fluktbeslutning var «det beste som kunne hendt oss». Hva ville Thore sagt i dag dersom flukten ikke hadde lyktes? Lillesøsteren var elleve år på flukttidspunktet. Thore beskriver hennes reaksjon på foreldrenes beslutning:

[...] for henne var det helt forferdelig, fordi vi hadde en hund som selvfølgelig måtte bli igjen. Da søsteren min hadde roet seg ned, ... etter mye godsnakking, var alt klart. Dagen etter dro vi fra landsbygden til Øst-Berlin, og fra Øst-Berlin til Vest-Berlin i bagasjerommet med organisert flukthjelp. Neste dag fløy vi til Frankfurt am Main, og borte vekk var vi.¹⁹⁴

I rollen som storebror hadde ikke Thore annet valg enn å føye seg foreldrenes beslutning og trolig visste han at protester verken ville hjulpet foreldrene i en vanskelig situasjon eller hindret flukten. Resten er en lakonisk rapport av fluktruten. Når han blir bedt om å skildre fluktscenarioet ytterligere veksler Thore fra aktiv til passiv form. Der han tidligere i narrativet brukte «jeg» eller «vi», bruker han nå «man» eller «hver og en» og blir dermed objekt i stedet for aktør. Igjen forteller han i rapportform og skaper på den måten en avstand mellom seg og sin egen fluktfortelling:

Da man nådde grensen, jeg tror det må ha vært ved Bornholmer-gaten, Bornholmerbroen ... Bilen kjørte sikksakk, og utenfor kunne man høre folk som snakket. Da var selvfølgelig stemningen anspent. Man måtte ikke få hosteanfall. Alle hadde fått valium for å roe seg ned. Så gikk bagasjeluken opp og så var man i Vest-Berlin.¹⁹⁵

Sylvia er opptatt av å fortelle «heltehistorier». Heltene er de som gjorde opprør mot staten. Hun trekker blant annet fram moren, mormoren og svogeren sin og gjentar begrep som «de med ryggrad» og «forbilde» for å beskrive deres protester i SED-regimet:

[...] det fantes nok av folk som ikke var slemme, men som bare ville være i fred, som ville oppdra ungene sine og gå på jobb. De var nok ikke med på alt, men de stakk enkelt og greit hodet i sanden. Slik som for eksempel søsteren min, som jeg er glad i.¹⁹⁶

¹⁹⁴ [...] für die war es so furchtbar, weil wir einen Hund hatten und den mussten wir natürlich dalassen [...] als meine Schwester sich beruhigt hatte, ... mit einem großen Getue und Zureden und so, dann war das klar, und am nächsten Tag sind wir vom Land nach Ost-Berlin, von Ost-Berlin nach West-Berlin im Auto im Kofferraum, also mit Fluchthilfe. Und nächsten Tag sind wir dann geflogen. Nach Frankfurt Main. Und weg waren wir.

¹⁹⁵ Dann hat man draußen gehört so, als man dann an der Grenze war, [...] Schlangenlinie gefahren, draußen geredet ... und dann war natürlich die Anspannung groß, großartig husten et cetera durfte man da auch nicht.

Jeder hatte Valium [...] zur Beruhigung. Dann ging die Kofferraumklappe auf und dann war man in West-Berlin.

¹⁹⁶ [...] es gab aber genug Leute die, ich sag mal jetzt, die die jetzt nichts Böses hatten, die einfach nur ihre Ruhe haben wollten, ihre Kinder aufziehen wollten, zur Arbeit gehen wollten ... die sicherlich auch nicht alles mitgemacht haben, aber einfach den Kopf in den Sand gesteckt haben. So wie zum Beispiel meine Schwester, die ich gerne habe.

Det er tydelig at Sylvia ikke identifiserer seg med søsteren og at hun selv regner seg til den gruppen hun mener «har ryggrad». Sylvia understreker gjentatte ganger at beslutningen om å forlate DDR var ene og alene hennes personlige valg. Hun og kjæresten hadde lenge spekulert i hvordan de kunne forlate staten sammen, men da Sylvia fikk tilbud om å bli med ballettensembelet til Hellas, så hun seg nødt til å gripe muligheten og flyktet uten kjæresten. Hun informerte ham om fluktplanen, men han latet som ingenting da Stasi kom hjem til ham etter kjærestens vellykkede flukt. To år senere, i 1984, ble han landsforvist fra DDR og paret gjenforent i Vest-Berlin:

Dette er et viktig punkt å få frem. Selv om vi *begge* ville bort, og dette er viktig, tok jeg først avgjørelsen helt alene om å aldri reise tilbake. Det er viktig, og det skiller meg fra de som seinere ... For alle dro jo, ikke sant? Via Ungarn, og mange av dem klarte seg jo ikke så bra. Vi gikk lenge med et ønske om å dra, men jeg tok avgjørelsen helt på egenhånd. Jeg vurderte til og med om jeg skulle fortelle kjæresten min om det, det kunne jo være ... Det kunne jo være at han var redd for at jeg skulle forlate ham eller noe sånt. Jeg bestemte meg, og det er veldig viktig, jeg bestemte meg helt på egenhånd for å aldri reise tilbake.¹⁹⁷

Sylvia henvender seg flere ganger direkte til intervjueren for å forsikre seg om at vedkommende har oppfattet at hun tok beslutningen på egenhånd. Hun ønsker å bli forstått og skape bevisstgjøring rundt selvstendigheten ved valget. Samtidig ønsker hun anerkjennelse for motet og ofringene bak valget. Hun skaper et skille mellom seg selv og de som forlot DDR via Ungarn sommeren 1989 og sier at de «fulgte strømmen», i motsetning til henne. Også det skal understreke individualiteten i beslutningen. Schumann og Gehrman betegner DDR som et kollektivistisk og Vest-Tyskland som et individualistisk samfunn.¹⁹⁸ DDR anerkjente ikke menneskets individualisme. I Vest-Tyskland ble selvstendige valg tatt for gitt. Dermed er Sylvias behov for anerkjennelse av selvstendigheten ved valget hun tok i et kollektivistisk samfunn, forståelig når hun nå befinner seg i et individualistisk samfunn.

Sonja, som motvillig ble med moren og søstrene til Vest-Tyskland som 20-åring, er i dag sikker på at hun ikke ville forlatt DDR dersom det kun hadde vært opp til henne selv.

¹⁹⁷ Jetzt kommt noch ein ganz wichtiger Punkt, obwohl wir *beide* weg wollten, und das war wirklich ein ganz wichtiger Punkt, habe ich erst mal ganz für mich alleine entschieden ich werde nicht zurück gehen. Und das sozusagen, das ist aber wichtig und das unterscheidet mich auch von denen, die später ... weil alle weggegangen sind, ne? Über Ungarn, da sind ja viele auch nicht gut zurechtgekommen. Wir wollten schon lange weg, aber ich habe für mich ganz alleine entschieden, sogar überlegt ob ich es ihm [ihrem Freund] sage, weil das hätte ja auch ... hätte ja sein können, er hat Angst, ne? Dass ich ihn verlasse oder so, habe ganz für mich, und das ist wirklich wichtig, für mich alleine entschieden, ich werde nicht zurückkommen.

¹⁹⁸ Hürtgen 2014: 143

Ventetiden mellom søknad og utreise varte i Sonjas tilfelle kun seks uker. Hun fikk dermed knapt forberedelsestid før hun forlot DDR. Faren hennes hadde blitt landsforvist og med unntak av at Sonja ikke ville bli værende i DDR uten foreldre og søsken, hadde hun ingen utvandringmotiv, ei utviklet hun en egen motivasjon til å forlate DDR. I dag er hun lettet over at valget ble tatt for henne. Hun minnes hvordan moren presset døtrene til å bli med til Vest-Tyskland for å gjenforenes med faren, og er beveget når hun skildrer avskjeden med venner og familie:

[...] så ble det mye hyling, for min mor ville selvfølgelig til min far, men vi tre døtrene ville ikke til Vest-Tyskland. Vi ville jo bli igjen med vennene våre. Slektningene våre, tanter, onkler, kusiner, fettere, alt som var der og vennene man hadde, alle og alt ble værende igjen, og du skulle dra til et fullstendig fremmed land, med unntak av at de snakket tysk der. Det var skikkelig tøft. [Rørt]¹⁹⁹

Da Sonja i starten av intervjuet skulle si hva hun mislikte og likte med DDR er det historier fra oppveksten som står for det positive. Når hun så snakker om de negative sidene vender hun seg bort fra egen biografi og lister opp generelle aspekt, som statens kontrollbehov eller innskrenket reisefrihet. Hun går fra å fortelle i «jeg»-form til uttrykk som «man» eller «du», det vil si at hun benytter seg av et kollektivt samfunnsminne:

Det var ikke noe som plaget meg noe særlig mens jeg fortsatt bodde i DDR, og det var jo ikke før i ettertid jeg oppfattet det som forferdelig. Det var i Vest-Tyskland jeg forsto hva det egentlig betyr å ha reisefrihet. Du har et tysk pass og muligheten til å dra overalt.²⁰⁰

Hennes regimekritiske holdning til DDR utviklet seg etter utreisen og var derfor ikke et utreisemotiv.

Wehr beskriver tiden før en utreise som en mental mellomtilstand, fordi hverdagen i stor grad dreide seg om å ta avskjed med livet på østsiden og å forberede seg på livet på vestsiden.²⁰¹

¹⁹⁹ [...] dann war das Geschrei ganz groß, weil meine Mutter wollte natürlich zu meinem Vater, aber wir drei Töchter [...] wir wollten nicht in den Westen. Wir wollten ja bei unseren Freunden bleiben. [...] Ganze Verwandtschaft, Tanten, Onkel, Cousinen, Cousins, alles was da war, die Freunde die man hatte, alles ist so zu sagen, bleibt zurück und du gehst in ein völlig fremdes Land. Außer dass man da Deutsch spricht, aber das war schlimm. [Geprägt]

²⁰⁰ Das hat mich in der DDR noch nicht ganz so gestört, ja, und ich hab das erst im Nachhinein, also als was ganz, ganz Furchtbares empfunden, als ich dann in der Bundesrepublik mitgekriegt hab' was das eigentlich bedeutet, wenn du so eine Reisefreiheit hast, und hast einen deutschen Pass, und fährst überall hin, und hast die Möglichkeiten.

²⁰¹ Wehr 2015: 250

Ambivalensen en slik tilstand kunne medføre kommer fram i Annegrets skildring av hennes fortidige vurderinger:

[...] jeg stod igjen med motstridende følelser. Jeg ville gjøre mer politisk arbeid, spesielt med tanke på at det var med kvinnegruppen, men min indre stemme ble gradvis sterkere og sa 'Jeg kan fortsette arbeidet i Vest-Tyskland'. Det var viktig for meg at jeg ikke følte meg som en forræder, at jeg forrådte saken.²⁰²

Annegret veier sitt opposisjonelle engasjement i DDR opp mot det hun vil kunne utrette i Vest-Tyskland. Hun fryktet reaksjonen fra venner og familie, men redegjør for hvorfor hun så utreisen som eneste utvei. Annegret følte en viss skyld overfor kvinnegruppen i beslutningsprosessen. Med målet om å videreføre arbeidet i Vest-Tyskland kunne hun «forsvare» valget sitt og *fortrenge* skyldfølelsen. Tiden var preget av ambivalens og pro- og kontra-vurderinger. Hun fjernet seg gradvis fra DDR samtidig som livet i Vest-Tyskland kom nærmere:

[...] jeg visste at døren sto på gløtt, og nå når jeg tenker tilbake, har jeg nok alltid hatt døren mot vest på gløtt. Jeg tror at jeg også i løpet av min tid i Berlin alltid levde slik at døren sto litt åpen. Helt til jeg ikke orket mer, og tenkte at jeg var nødt til å ta det store steget. Jeg måtte åpne opp døren helt for min egen skyld.²⁰³

Annegret bruker en dør som metafor for åpningen til et annet liv. I første del av sitatet bruker hun diminutivform (suffiks: -chen). Til slutt i sitatet har døren full størrelse. Metaforen vitner om beslutningsprosessen og «mellomtilværelsen» hun befant seg i den siste tiden i DDR. Hun bodde fortsatt i DDR, men døråpningen til vest ble stadig større mens beslutningen modnet.

Eberhard fokuserer på konkrete hendelser knyttet til fluktforsøket sitt i 1980, som hvilken fluktrute han og kameraten skulle ta og hvordan de kamuflerte den. Han sier at fluktplanen ble holdt hemmelig overfor kona for å hindre at Stasi skulle frata kona barna dersom hun hadde hatt kjennskap til den. Utover dette utsagnet om beskyttelse fra hans side snakker han ikke om familien som ble igjen i DDR. Det er vanskelig å tolke dette som annet enn skyldfølelse. Irmtraud gjengir hva hun følte da ektemannen plutselig var borte og i tiden som

²⁰² [...] ich stand deshalb so im Widerspruch auch mit mir. Ich wollte da politisch noch mehr machen und ich fand es besonders toll, dass es auch mit den Frauen war [...] aber innerlich, meine innere Stimme, sagte mir zunehmend 'Ich kann auch im Westen was weitermachen'. Also das war für mich ein Punkt, dass ich nicht das Gefühl von Verrat hatte, ich verrate die Sache.

²⁰³ [...] ich wusste, ich habe ein Türchen offen, und wenn ich jetzt zurückgucke - ich habe ein Türchen offen Richtung Westen, und ich habe, glaube ich, immer, seitdem ich in Berlin bin, immer so gelebt, dass ich ein *Stückchen noch Türchen* noch offen hatte. Bis es dann für mich nicht mehr dort ging, und ich dachte jetzt muss ich aber diesen großen Schritt machen. Jetzt muss ich die Tür für mich doch so öffnen.

fulgte. Gjennom intervjuet uttrykker hun følelsene sine på en varsom måte: «das war nicht so lustig» («det var ikke så morsomt») eller «es war einfach nicht schön» («det var rett og slett ikke fint»). Eksempelvis beskriver hun husransakingen Stasi gjennomførte etter fluktforsøket til ektemannen slik: «det er helt umulig å beskrive hvordan man føler seg da. Innenfor dine egne fire vegger rydder de ut av skap og løfter på barnesenger, det var rett og slett ikke fint, ikke sant?»²⁰⁴ Understatementene kan være hennes naturlige uttrykksmåte, men de kan også tolkes som en beskyttelsesmekanisme mot vonde følelser gjennom et formildende språk. Samtidig er det trolig en måte å vise at hun har kommet over det som har skjedd. Svik kan sies å være et gjennomgående tema i Irmtrauds narrativ. Alt i starten av intervjuet gestikulerer hun hermetegn når hun sier ordet «venner». Om opplevelsene etter mannens fluktforsøk sier hun:

[...] det som også var så ille den gangen ... Når jeg tok med meg barna til foreldrene mine, måtte jeg jo gå gjennom landsbyen. Da folk så meg komme med barna, gikk de over på andre siden av veien, ikke sant? Det var på en måte ingen som støttet deg, selv om vi jo hadde så mange venner. Og derfor eksisterer ikke venner for meg lenger. For jeg mener at venner skal holde sammen også i vanskelige stunder, men ingen stilte opp.»²⁰⁵

Også Eberhard forteller at venner unngikk familien. Følelsen av sosial isolering har blitt en sentral del av ekteparets felles minne og er et tilbakevendende tema hos begge. Irmtraud går så langt som å ytre en klar mistanke om at en del av omgangsvennene til ekteparet var Stasi-informanter:

[...] det kan jo være, noe jeg ikke kan fastslå med hundre prosent sikkerhet, at mange i omgangskretsen vår var Stasi-informanter ... Men jeg er i dag overbevist om at mange av våre bekjente jobbet eller spionerte på vegne av Stasi. Jeg vet ikke helt hvordan jeg skal si det, men at de samarbeidet med dem på et eller annet vis, det er jeg helt overbevist om i dag.²⁰⁶

Også denne mistanken, berettiget eller ei, må ha forsterket inntrykket av å være isolert og styrket viljen deres ytterligere til å søke utreise. Ekteparet måtte vente i over tre år på å få

²⁰⁴ «das kann ich überhaupt keinem sagen, wie man sich da fühlt. Du, in deinen eigenen vier Wänden werden Schränke ausgeräumt, Kinderbetten hochgehoben, also es war einfach nicht schön, gell?».

²⁰⁵ [...] was auch so schlimm zu dem Zeitpunkt gewesen ist, bin ich mit den Kindern dann zu meinen Eltern gegangen ... gell? Musste ich ja durch den ganzen Ort laufen, wenn die Leute mich mit den Kindern haben kommen sehen, sind die auf die andere Straßenseite, gell? Kein Mensch hat da irgendwie ... zu dir gehalten, obwohl wir so viele Freunde hatten, gell? Und deshalb gibt es für mich keine Freunde mehr. Weil Freunde sind für mich, auch in schweren Zeiten zusammen zu halten, und da war keiner da.»

²⁰⁶ [...] es hätte ja irgendwie was sein können, wo ich heute nicht so 100 %, oder wo ich mich nicht festlegen möchte, ob viele von unsern Bekannten für die Staatssicherheit mit ... also bin ich heute noch fest überzeugt, dass viele von unseren Bekannten für die Staatssicherheit halt geschafft, gespitzelt, ich weiß nicht wie ich sagen soll, aber gell? Dass sie halt mit denen irgendwie zusammengearbeitet hat. Bin ich heute noch davon überzeugt.

utreiseseøknaden sin godkjent. I tillegg til at de sosiale og familiære relasjonene forverret seg, var ventetiden preget av ukentlige avhør hos Stasi og andre statlige represalier. I løpet av ventetiden levde familien i uvisshet om når de skulle få reise ut, helt til de en dag fikk beskjed om å forlate DDR innen 24 timer: Eberhard: «'Dere må forlate landet innen 24 timer', altså i løpet av den samme dagen. Greit, vi hadde jo forberedt oss mentalt. Vi hadde gitt bort møbler og andre eiendeler, fordi vi visste at vi ikke kunne ta stort med oss.»²⁰⁷ Samtidig som ekteparet havnet på utsiden av samfunnet befant også de seg i den såkalte «mentale mellomtilstanden». Familiens DDR-hverdag var ikke lenger normal og også på arbeidsplassen følte begge isolering eller press: Irmtraud: «[...] også på jobb måtte jeg troppe opp regelmessig hos sjefen, som sa: 'Fru *Pohle*, det kommer til å bli vanskeligere enn du tror. Tenk deg godt om' [...] det glemmer jeg aldri. En skikkelig partipamp.»²⁰⁸ I tillegg til mellomtilstanden, som ifølge Wehr førte til manglende tilhørighetsfølelse,²⁰⁹ var ekteparet Pohle i en isolert situasjon før de reiste ut. De var ekskludert fra venner og mannens familie, i tillegg til at begge opplevde represalier på arbeidsplassen. Eberhard fikk ikke tilbake mesterstillingen sin etter fengselsoppholdet i DDR. Det er ingen tvil om at sosial isolering vedrørende migrasjon forekom *innad* i DDR, slik Hürtgen fant i sin studie.²¹⁰ Ifølge Wehr er represalier og sjikane slik ekteparet Pohle opplevde før utreisen, utløsende årsaker for langvarige traumata innad i familier, som i mange tilfeller krever bearbeiding den dag i dag.²¹¹

Ingen av de ti intervjupersonene fikk spørsmål knyttet til anger rundt beslutningen om å forlate DDR. Likevel er det viktig for mange å få fram at de aldri har angret på valget de tok. Sylvia sier hun måtte ofre mye, men at hun på tross av det «aldri har angret» på beslutningen. Irmtraud, som i utgangspunktet ikke ville forlate DDR sier hun «ikke angret på noe». Thore, hvis flukt var bestemt av foreldrene, sier at det var «det beste som kunne skjedd» ham og familien. Det er ingen grunn til å betvile dette, men det faktum at utsagnene kom uoppfordret viser at de har et behov for å rettferdiggjøre at det ble som det ble. Som Hürtgen skriver, stod overflytterne fra DDR overfor et stort press om å «lykkes» i Vest-Tyskland. De måtte bevise for slekt og venner på begge sider av grensen, men også for seg selv at risikoen de hadde tatt

²⁰⁷ 'Sie haben innerhalb 24 Stunden das Land zu verlassen', also am selben Tag noch. Ja, dann. Gut, wir hatten uns ja seelisch, moralisch drauf vorbereitet. Wir hatten ja schon alles ... Möbel und alles verschenkt, weggegeben, weil wir wussten, das geht da nicht, dass man da irgendwie noch was mitnehmen kann großartig.

²⁰⁸ [...] auch in der Firma musste ich ja dann auch regelmäßig, äh, antanzen beim Direktor, und er hat dann, das war so ein 'Ei Frau *Pohle*, Sie müssen nicht über sieben Brücken gehen. Sie müssen über siebzig Brücken gehen. Überlegen Sie es sich nochmal gut' [...] das vergesse ich auch nicht, so ein Parteibonze.

²⁰⁹ Wehr 2015: 250

²¹⁰ Hürtgen 2014: 130-133

²¹¹ Wehr 2015: 240

ved å forlate DDR hadde lønnet seg.²¹² Narrativene og formidlingsmåten hjelper dem på et vis å rettferdiggjøre deres valg om å forlate DDR og følgene det fikk.

Tidsvitneberetningene bekrefter at fasen før selve migrasjonstidspunktet ofte var preget av ambivalens, usikkerhet og frykt, og at unntakssituasjonen kunne medføre fremmedhetsfølelse eller isolering, slik Hürtgen fant blant utreiseseøkere i sin studie.²¹³

4.2 Rekonstruerte motiv

Intervjuguidens åpne spørsmål som *Når du tenker tilbake på livet i DDR, hva er det første du tenker på da?*²¹⁴ la til rette for at tidsvitnene selv kunne være med på å avgjøre hvilke momenter som skulle forme deres narrativ. Informasjonen fra beretningene om livssituasjonen i DDR, både fra tiden rett før migrasjonen, men også fra deres barndom, ungdoms- eller voksentid, har gjort det mulig å avdekke mangfoldet i utvandringmotivene og hvordan motivene har utviklet seg over tid. Flere av beretningene bekrefter at hendelser, holdninger og omstendigheter gjennom hele livet i DDR kunne påvirke beslutningen om å forlate staten, slik blant andre også Hürtgen fant.²¹⁵

Blant de som selv valgte å forlate DDR oppgir ingen kun én utvandringårsak. Samtlige er opptatt av å finne bakenforliggende årsaker i egen fortid som motiverer utreisen.

Eberhard poengterer at han ble oppdratt til å være et «forbilde» av foreldrene som var partimedlemmer og i folkepolitiet. Denne tildelte rollen anser han som en bakenforliggende grunn til at han ønsket seg vekk fra DDR. Eberhard forteller at hans egne sønner er oppdratt kristent og at han forbød dem medlemskap i Ungpionerene i DDR, et sent opprør mot foreldrene og staten.

Også Annegret og Brigitte snakker om bakenforliggende motiv fra barndommen. Annegret ønsket seg ut av DDR allerede som barn: «jeg var alltid bevisst på at vi var innesperret. Og jeg ville ut. Jeg lengtet bort, og lengselen ble bare forsterket i løpet av livet mitt i DDR: Jeg vil bort, jeg vil ut.»²¹⁶ Hun skildrer DDR som et fengsel og tolker trangen til å bryte ut som et resultat av oppveksten i grenseområdet. Når Brigitte forteller hvorfor hun som ung

²¹² Hürtgen 2014: 152-153

²¹³ Ibid.: 130-133

²¹⁴ Se vedlegg 1: Intervjuguide s. 112-113

²¹⁵ Hürtgen 2014: 83-145

²¹⁶ «immer habe ich bewusst das so wahrgenommen man ist eingeschlossen. Und ich wollte immer raus. Ich hatte immer die Sehnsucht in die Ferne. [...] es hat sich im Laufe des Lebens in der DDR immer mehr verstärkt: Ich will weg, ich will raus».

mor ville forlate DDR, viser hun tilbake på episoden da hun som barn sa noe upassende om Sovjetunionen på skolen og så ble straffet av moren:

[...] det ble egentlig fremskyndet av at jeg hadde et barn. Det gjorde at jeg ble påminnet min egen skolegang, og jeg ville ikke at barnet mitt skulle gå på skolen og bli fortalt 'sånt får du ikke si på skolen'. Og for det andre, noe som for så vidt ikke var fullt så viktig, var at faren hennes hadde sagt at han ikke kom til å komme tilbake til DDR.²¹⁷

Utreisemotivene Brigitte her antyder er datterens framtidige skolehverdag og familiegjenforening med barnefaren, men kompletteres av hennes egen misnøye med forholdene i landet og blir til et motivkompleks:

Jeg hadde egentlig aldri planer om å dra, jeg ville bare være i stand til å reise. Trangen til å dra ble forsterket av barnet mitt og barnefaren, og jeg tror at ... det var noe som bygget seg opp. Denne frustrasjonen over staten og at man alltid støtte på grensene sine. Ikke bare politisk og geografisk, men også når det gjaldt helt tåpelige ting. Hvis man fikk en innovativ idé, så var det ikke riktig fordi partiet ikke hadde kommet på idéen selv.²¹⁸

I forskningslitteraturen tolkes familiegjenforening gjerne som et hovedmotiv i seg selv, men Annegret forteller at hun brukte familiegjenforening for å dekke over sine egentlige utvandringmotiv. Det understreker hvor komplekse utvandringmotivene kunne være, og at forsøk på rigide skiller, slik eksempelvis Schumann gjorde da han delte inn i «bærende» og «sekundære» motiv²¹⁹ verken er hensiktsmessig eller mulig.

Peters fluktmotiv kommer tydelig fram i beskrivelsen av hvilket liv han ønsket seg: «[...] jeg ville bare ha fred og ro og være i stand til å leve igjen. Med det mener jeg at man får reise hvor man vil, høre på musikk og kjøpe det man vil. At man rett og slett kan leve livet sitt uten å bli kommandert over.»²²⁰ Peter viser seg å være en som ikke krever mye. Hans beskjedne ønske er å få leve i fred og ro. Peter presenterer seg som en gjennomsnittlig borger («normal»).

²¹⁷ [...] eigentlich hat sich das alles beschleunigt dadurch, dass ich ein Kind hatte, weil da habe ich mich wieder an meine Schulzeit erinnert und gedacht, ich will nicht dass jemand in die Schule geht und irgendwann gesagt kriegt 'das darf man nicht in der Schule sagen', und die zweite Sache, aber das war die weniger wichtige, die zweite Sache war, dass ihr Vater gesagt hatte ... in die DDR kommt er nicht noch mal zurück.

²¹⁸ Ich hatte auch eigentlich nie die Absicht wegzugehen, ich wollte nur reisen können. Das mit dem Weggehen, das hat sich nur durch das Kind und den Vater des Kindes, so als wirklich zwingend erwiesen und ich denke diese, da hat sich was aufgestaut. Diese Frustration mit diesem Staat, dass man immer an seine Grenzen kam, also nicht bloß politisch und geographisch, sondern auch so blödsinnige Sachen, man hat eine gute Idee für was wirklich ein Mangel ist, und dann ist es nicht richtig, weil da nicht die Partei darauf gekommen ist.

²¹⁹ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 69-71

²²⁰ [...] ich wollte einfach nur meine Ruhe haben und wieder leben können. Sagen wir mal, dass man reisen kann wohin man will, ja? Dass man Musik hören kann, dass man kaufen kann was man will, dass man einfach da sein Leben führen kann, ohne dass man da gegängelt wird.

Han er mindre opptatt av det politiske. Peter var ikke opposisjonell, men han hører heller ikke til dem Sylvia mener «stakk hodet i sanden». Han aksepterte ikke å bli urettmessig behandlet og er et eksempel på at selv upolitiske personer kunne komme i konflikt med myndighetene.

Flere av tidsvitnene framstiller utvandringen sin som en «siste utvei». Slik legitimerer de migrasjonen gjennom dramatisering. De framstiller den som eneste alternativ og utelukker dermed valgmuligheten de egentlig hadde. Eberhard sier at det var «umulig» å fortsette livet under omstendighetene ekteparet levde under. Kona Irmtraud ville ikke forlate DDR og sier at det stod mellom å skilles eller å reise ut sammen da den endelige beslutningen skulle tas. Annegret skildrer en følelse av en strikk som langsomt snører seg rundt halsen for å beskrive sin siste tid i DDR. Peter sier at livet hans stod i fare for å falle i grus dersom han hadde blitt værende:

[...] jeg visste med meg selv, hvis jeg hadde stiftet en familie der, ville det blitt katastrofalt. Til syvende og sist ville jeg blitt en alkoholiker eller fra tid til annen sittet noen år i fengsel. Det var tydelig for meg, og det var ikke noe jeg ønsket, så jeg sa: 'Nei, da forlater jeg heller landet.'²²¹

Det kontrafaktiske bildet Peter har av hva som ville ha skjedd dersom han ikke hadde forlatt DDR gjør det «enkelt» for Peter å finne mening i valget han tok, både den gangen og i dag. På vestsiden ble Peter verken alkoholiker, ei kom han i fengsel. Hans videre liv i vesten ser dermed ut til å støtte hans egen fortidstolkning.

4.3 Dagens syn på DDR

Flere av tidsvitnene formidler et svært kritisk syn på DDR. Noen lo da spørsmålet *Hva likte du med DDR?*²²² ble stilt. I de fleste tilfellene viser dog beretningene at tidsvitnene aksepterer DDR-bakgrunnen sin. Men én historie skiller seg ut.

Sonja, som bare var 20 år gammel da hun motvillig forlot DDR med moren og søstrene sine var ikke regimekritisk på det tidspunktet, men ble det i etterkant. Hennes negative syn på DDR var altså ikke noe fluktmotiv, men heller et utslagsgivende aspekt ved hennes integrering i det vesttyske samfunnet. Hun er opptatt av å få fram hvor lite hun assosierer seg med DDR og

²²¹ [...] für mich konnte ich dann halt auch sagen, wenn ich jetzt also da ne Familie gründen will, wird das halt ne Katastrophe werden halt. Letztendlich werde ich zum Alkoholiker, oder ich fahre halt ab und zu mal ein paar Jahre immer in den Bau ein, halt. Also das war mir dann schon halt klar. Und ich hatte also da keine Ambitionen, und hab dann gesagt 'Ne, also da verlasse ich lieber das Land'.

²²² Se vedlegg 1: Intervjuguide s. 112-113

flesteparten av tidligere DDR-borgere. Det blir tydelig allerede i fortellingen om ankomsten i flyktningmottaket Giessen, i beskrivelsen av andre i mottaket:

[...] vi syntes de var kvalmende. Skikkelig dumme folk som var ubehagelige å være rundt: 'wow, nå er vi i Vest-Tyskland' [tilgjort stemme]. Folk som bare ville til Vest-Tyskland fordi det fantes vestlige ting der. De dro ikke av politiske årsaker. Til dels var det kriminelle som kom rett fra fengselet. Det var nemlig sånt DDR kunne finne på å selge. Vi var ganske sjokkerte over disse DDR-borgerne og ville ikke ha noe med dem å gjøre.²²³

Sonja skaper en avstand mellom sin familie («wir») og dem («die»). I narrativet er «die» østtyskere som ifølge Sonja ikke hadde gode nok grunner til å forlate DDR. Bruken av intetkjønn («das») i omtalen av frikjøpte fanger er et sterkt nedsettende uttrykk. Avslutningsvis i intervjuet tar Sonja sterk avstand fra de som ble værende i det tidligere DDR etter gjenforeningen:

Jeg har lite sympati for DDR-borgere, og den har stadig blitt mindre. [...] jeg kjenner mange østtyskere som fortsatt reiser til Østersjøen slik de gjorde for 30-40 år siden. De har aldri vært i utlandet, kun ved DDR-Østersjøen sin. Og slik er det på veldig, veldig mange områder, at forskjellene er ekstremt store. Det er faktisk sånn at jeg ikke vil bo i nærheten av Brandenburg, for der bor de fortsatt, og det er altfor mange av dem der. Jeg vil egentlig ikke ha noe med dem å gjøre. For de som fortsatt bor der, er til syvende og sist taperne. De er så lite fleksible.²²⁴

I dag skaper Sonja et ytterligere skille mellom de som har blitt boende i det gamle DDR og de som har bosatt seg i det tidligere Vest-Tyskland. Hun anerkjenner kun gruppen hun selv er en del av. Med avvisningen tar Sonja samtidig avstand fra opprinnelsesstedet sitt og fjerner seg fra en del av sin egen bakgrunn. Med et nedlatende språk omtaler hun mennesker som bor i den østlige delen av Tyskland i dag og ønsker ingen kontakt med dem. Hun har «brent alle broer».

²²³ [...] die wir zum Kotzen fanden. Also so richtige blöde Typen, die ... ganz unangenehm waren, und 'wow, jetzt sind wir im Westen' [verzerrte Stimme] und die, ja eben die, die einfach in den Westen wollten, weil es im Westen Westsachen gibt, und die nicht aus politischen Gründen gegangen sind [...] die auch zum Teil kriminell waren, die waren zum Teil aus dem Gefängnis. Das hat nämlich die DDR auch alles verkauft [...] wir waren ganz schön geschockt von diesen DDR-Bürgern. Mit den wollten wir auch nichts zu tun haben.

²²⁴ Meine Sympathie für die DDRler sind sehr klein, immer kleiner geworden. [...] ich kenne viele Ostler, die fahren wie vor 30 Jahren, 40 Jahren an die Ostsee, die noch nie im Ausland waren, außer an ihrer DDR-Ostsee. Und dass ist in ganz, ganz vielen Bereichen, ganz, ganz krasser Unterschied. Das geht so weit, dass ich nicht bereit bin, äh nach Brandenburg zu ziehen, also hier ins Umland. Weil da wohnen sie noch, und das sind mir zu viele. Und ich möchte mit ihnen eigentlich nichts zu tun haben. Weil wer jetzt noch dort wohnt, das sind die absoluten Loser letztendlich, die die eben unflexibel bis zum 'es geht nicht mehr' geht.

Sonjas tilfelle minner om overassimilering, slik Ronge fant blant tilflyttere i sin studie,²²⁵ men ser først og fremst ut til å være en form for skam over egen herkomst.

²²⁵ Ronge 1991: 86

Kapittel 5 Vest-Tyskland

Bare fire år etter at det siste tidsvitnet fra denne studien forlot den østtyske staten falt Berlinmuren. I dag har tidsvitnene livserfaring fra DDR, Vest-Tyskland og et gjenforent Tyskland. Funnene i kapittel 5 viser blant annet hvordan intervjupersonenes erfaringer etter migrasjonen har påvirket deres minner og identitet.

5.1 Sosiale nettverk og kjedemigrasjon

Slik hovedvekten av tidligere forskning konstaterer, viser også denne studien at hovedvekten av de som emigrerte hadde kontakter på vestsiden av grensen før de ankom Vest-Tyskland. De sosiale nettverkene hjalp etablerings- og integreringsprosessen, slik Gehrmann skriver i Schumann-studien.²²⁶ Flere av tidsvitnene fortsatte å være delaktige i kjedemigrasjonen etter ankomsten i Vesten ved å motivere andre DDR-borgere til å følge etter.

Klaus, som kom fra Øst-Berlin, følte seg fremmed i Gießen etter frikjøpet og minnes hva han tenkte:

Jeg må absolutt tilbake til Berlin. Jeg kommer fra Berlin og trenger miljøet i Berlin. Det er der alle vennene mine er. [...] jeg så på Vest-Tyskland som utland, eller mer utland. Jeg hadde behov for trygg grunn under beina. Jeg kom rett fra fengselet, og da vil man jo ... Da står man helt utenfor. Det er umulig å forestille seg, hvis man ikke har opplevd det. Jeg følte meg litt usikker. Jeg følte at alle så på meg, og jeg tenkte: Ser jeg rar ut? Jeg følte meg på en måte som et halvt menneske. Det følte veldig rart. I begynnelsen hadde jeg ikke kontakt med folk, men i Vest-Berlin traff jeg vennene mine. De kom og hentet meg, og da var alt bra igjen.²²⁷

Ledelsen i flyktningsmottaket Gießen forsøkte å overtale Klaus til å bosette seg i nærområdet. Klaus stod på sitt og flyttet til Vest-Berlin. Han anvender metaforen «halber Mensch» («halvt menneske») for å beskrive fremmedfølelsen han fikk i Vest-Tyskland, mens han bruker metaforen «Boden unter den Füßen» («grunn under beina») for å beskrive stabiliteten og tryggheten han forbandt med Berlin. I motsetning til Klaus, som ønsket seg tilbake til det kjente

²²⁶ Schumann, Dietz, Gehrmann, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 176-195

²²⁷ Ich muss unbedingt nach Berlin, ich bin Berliner und ich brauche wieder mein Berliner Umfeld, meine ganzen Freunde sind da [...] also für mich war West-Deutschland Ausland, mehr Ausland. Ich brauchte unbedingt wieder Boden unter den Füßen, gerade nach dem Gefängnis, da will man ja irgendwie ... Man ist da wirklich raus aus allem, das ist ... das kann man gar nicht so ohne weiteres nachvollziehen wenn man es nicht erlebt hat. Ich fühlte mich richtig etwas äh unsicher. Ich dachte alle gucken mich an, äh wie sehe ich aus? Irgendwie fühlte ich mich nur als halber Mensch irgendwie. Also ganz komisch. Man hatte ja auch keinen, erst mal kein Kontakt. Dann traf ich mich ja in West-Berlin mit den Freunden, die haben mich ja abgeholt, und dann war die Sache völlig in Ordnung.

og trygge, ønsket Olaf å bryte helt med Berlin: «jeg hadde fått mer enn nok av Berlin [ler], og sa derfor: 'Jeg vil til Bayern'.»²²⁸ De to fortellingene viser hvordan stedsidentitet spilte inn i migrasjonen og gjenspeiler deres ulike utvandringmotiv. Klaus, som i utgangspunktet ikke ønsket å forlate Øst-Berlin ville bosette seg nærmest mulig opprinnelsesstedet sitt etter frikjøpet i 1978. Olaf, som i motsetning til Klaus hadde et stort ønske om å forlate DDR, ønsket å etablere en ny stedsidentitet etter sitt frikjøp i 1976. Men da Olaf kom til Bayern ble han, som beskrevet i den kollektive biografien, behandlet som en kriminell fordi han hadde blitt frikjøpt før ferdigsonet fengselsstraff i DDR: «Republikkflukt var en straffbar handling som jo ikke fantes i Vest-Tyskland, ikke sant? Og jeg nektet å godta å bli behandlet som kriminell i jobbsøkerprosessen [...] Etter at jeg fikk ordnet meg legitimasjon, dro jeg rett tilbake til Berlin, til Vest-Berlin.»²²⁹

Olaf og Klaus' beretninger tydeliggjør hvilken betydning selvbestemt bosted hadde å si for de som migrerte. Begge bosatte seg i Vest-Berlin, der de allerede hadde venner og slektninger. Av narrative går det fram at bestemmelse av bosted og sekundær migrasjon hovedsakelig baserte seg på hvor tidsvitnene hadde sosiale relasjoner og eller sosiale nettverk. Sylvia bestemte seg for å flytte til Vest-Berlin etter halvannet år i Nordrhein-Westfalen:

[...] her fantes det så mange som også hadde krysset grensen, så det eksisterte et samfunn, der jeg også har kontakter den dag i dag. [...] at det oppstår fellesskap, slik det i dag også er blant de som har flyktet, det kan jeg forstå [...], blant de menneskene som har en lignende fortid, ikke sant?²³⁰

Sylvia trekker en parallell til den aktuelle flyktnings situasjonen og kan med sine erfaringer leve seg inn i behovet for å omgis mennesker med en genuin forståelse for ens egen livserfaring.

Som flere andre sier Eberhard at han og kona Irmtraud i all hovedsak hadde kontakt med tidligere DDR-borgere etter ankomsten i Vesten og at det delvis fortsatt gjelder parets sosiale relasjoner i dag. At sosiale nettverk blant likesinnede, i den forstand at de delte lignende skjebner og DDR-erfaringer, var av stor betydning for mange, tydeliggjøres også i Annegrets narrativ: «jeg traff jo ofte folk som også hadde krysset grensen ... rett før meg, rett etter meg eller samtidig med meg. Vi holdt kontakten og støttet hverandre. Vi ga hverandre tips om

²²⁸ «weil ich von Berlin einigermaßen die Nase voll hatte [lacht], habe ich gesagt: 'Ich will nach Bayern'.»

²²⁹ Republikflucht ist eine Straftat, die gibt's im Westen überhaupt nicht, ja? Und, äh, ich sehe, habe da nicht eingesehen, dass ich da als Krimineller benachteiligt werde, bei der Arbeitssuche [...] Und bin dann äh, als ich meinen Ausweis bekommen hatte, bin ich sofort nach Berlin zurück – nach West-Berlin.

²³⁰ [...] hier waren auch so viele die rübergegangen sind, ausgereist sind, also war auch so ein – ist ja so eine Community, auch heute habe ich noch Kontakt. [...] also diese Community, so wie es jetzt auch bei den Geflüchteten ist, das kann ich verstehen [...] und eben die Menschen, die die ähnliche Vergangenheit haben, ne?

hvordan man skulle ordne seg leilighet og hvordan man gikk frem i møte med offentlige etater.»²³¹ I tillegg til det mentale båndet og den gjensidige forståelsen for fortiden var disse sosiale nettverkene til hjelp for den nåværende og framtidige situasjonen i Vest-Tyskland, i form av at migrantene kunne dele erfaringer og hjelpe hverandre i en ny livstilværelse.

Flere av tidsvitnene som satt i fengsel beretter at de den dag i dag har kontakt med tidligere medfanger. Det viser at det oppstod sosiale nettverk også i fengslene, og at kontakten fortsatte på vestsiden og utsiden av fengselsmurene. Betydningen og behovet for kontakt med mennesker med like erfaringer kommer også fram i Sonjas skildring av hva hun formidlet til gjenværende i DDR etter ankomsten i Vest-Tyskland:

Jeg sendte nok daglige brev til DDR [...] det var en kontakt jeg absolutt ønsket, fordi jeg følte meg jo fortsatt veldig alene og ensom. Det tok virkelig veldig lang tid før vi følte oss hjemme i Vest-Tyskland. Selv om alt var fint og fantastisk der, hadde vi ikke vennene våre. Vi var alene og måtte klare oss på egenhånd. Selv om vi fikk hjelp og ble godt ivaretatt, var hjertene våre fortsatt i DDR.²³²

Sonja, som selv ikke hadde vært motivert for å forlate DDR, motiverer her andre til å forlate DDR. Til dels motiverer Sonja vennene for hennes egen del nettopp fordi hun lengter etter mennesker med samme bakgrunn som hun selv hadde. Savnet etter vennene gjorde dermed at positiviteten i kommunikasjonen hennes muligens var overdrevet: «I DDR var alt grått, grått, grått, grått. Absolutt alt. I Vest-Tyskland var alt fargerikt, vennlig, muntert og hyggelig, i så stor grad at vi hadde uendelig mye å fortelle.»²³³ Sonja var helt klart en viktig informasjonskilde for de som var blitt værende. Selv om informasjonen fra innfødte vesttyskere i form av besøk og pakker også formidlet et bilde av Vest-Tyskland, hadde de som selv forlot DDR en annen tyngde i sine beretninger. De var vitner og ble trolig ansett som pålitelige kilder. Gehrman skriver at det var vanlig å kommunisere positive opplevelser til gjenværende venner og slektninger i DDR.²³⁴ Sonja valgte ut det som var positivt og er dermed et godt eksempel på en som bidro til å formidle «paradisiske» forestillinger av Vest-Tyskland til DDR. Sonja var ikke

²³¹ «ich traf ja öfters Leute, die auch rüber kamen ... kurz vor mir, kurz nach mir oder mit mir. Wir hatten ja Kontakt und haben uns unter einander sehr gestützt auch, auch Tips gegeben, wie macht man das jetzt, mit Wohnung und wie macht man das mit diesem Amt und so.»

²³² Also ich hab bestimmt in der Woche jeden Tag in die DDR geschrieben [...] das war auch sozusagen so eine Verbindung, die man unbedingt haben wollte, äh weil man sich ja schon noch sehr, sehr alleine und einsam gefühlt hat. Und das hat auch wirklich lange gedauert ehe wir in der Bundesrepublik angekommen sind. Also trotz das alles so schön war und so fantastisch, unsere Freunde waren nicht da und wir waren alleine. Und wir waren auf uns angewiesen zurechtzukommen, und man hat uns geholfen, man hat sich viel Mühe gegeben, aber trotzdem waren wir eben mit unseren Herzen noch total in der DDR.

²³³ «In der DDR ist alles grau, grau, grau, grau gewesen. Alles. Und in der Bundesrepublik war alles bunt. Und freundlich und fröhlich und nett, und äh, so dass wir einfach unendlich viel zu berichten hatten.»

²³⁴ Gehrman 2009: 600-609

regimekritisk til DDR før hun forlot staten, men kritisk til kapitalismen i vest. Raskt etter ankomsten påtok Sonja seg «rollen» som Gehrman skriver at førte til høyere forventninger til livet i Vest-Tyskland blant gjenværende DDR-borgere i øst,²³⁵ idet hun berettet fra «den fantastiske Vesten» til vennene i DDR: «[...] vi fortalte hvor fantastisk det var i Vest-Tyskland, for vennene våre hadde også bestemt seg for å dra hvis vi dro. De skrev også en utreisesøknad med begrunnelse om at de ville komme til oss i Vest-Tyskland.»²³⁶ Beskrivelsen er et helt konkret eksempel på kjedemigrasjon. Vennene ventet på Sonjas informasjon for så å bestemme seg for å flytte etter. Sonja beskriver hvordan Vest-Tyskland opplevdes etter DDR-vennens ankomst: «Da ble alt mye bedre, og de bodde hos oss til de fant seg et sted å bo. Altså bare det at flere kom sammen.»²³⁷ Den siste setningen tydeliggjør betydningen av de sosiale nettverkene blant DDR-tilflyttere i Vest-Tyskland: deres felles fortid gav samhørighetsfølelse. De sosiale nettverkene må ikke forveksles med enklavedannelser. Selv om flere av tidsvitnene hadde mer kontakt med tidligere DDR-borgere enn innfødte vesttyskere, var det ingen som dannet «DDR-enklaver», der de levde i segregerte grupper og videreførte den gamle kulturen og levemåten fra DDR. Det støtter Gehrmanns teori og påfølgende forskning om at enklavedannelser ikke forekom blant DDR-overflyttere i Vest-Tyskland.²³⁸

Denne studien bekrefter at negativ kommunikasjon fra Vest- til Øst-Tyskland heller var et unntak, slik Gehrman skriver.²³⁹ Irmtraud er den eneste blant intervjupersonene som beretter at en vesttysk tante forsøkte å hindre ekteparet Pohle i å krysse grensen: «For å være helt ærlig, så likte hun det ikke. Det var fordi hun mente at det ikke ville bli noen dans på roser her heller ... Det har i bunn og grunn ikke vært en dans på roser noe sted.»²⁴⁰

²³⁵ Ibid.

²³⁶ [...] wir haben halt aus dem wunderbaren Westen berichtet weil Freunde von uns auch schon beschlossen hatten, wenn ihr jetzt in den Westen geht, dann gehen wir auch. Die haben dann auch einen Ausreiseantrag gestellt mit der Begründung, dass sie zu uns in die Bundesrepublik kommen wollen.

²³⁷ «Und dann war das alles schon ein bisschen besser, also die haben dann auch mit bei uns gewohnt, bis sie sich dann selber eine Wohnung gefunden haben. Also dass man dann einfach noch jemand mit dazu gekommen ist.»

²³⁸ Gehrman 1995: 296-297

²³⁹ Gehrman 2009: 600-609

²⁴⁰ «Und sie, wenn ich ehrlich bin, sie war auch dagegen, weil sie war auch der Meinung 'es regnet hier auch keine Rosen, gell'? [...] Ei, das ist mir schon klar gewesen, gell? Im Grunde genommen, hat es nirgends Rosen geregnet.»

5.2 Økonomisk integrering

I stedet for å være en synlig, segregert gruppe i Vest-Tyskland ble DDR-overflyttere det Wehr betegner som en «usynlig migrantgruppe» fordi de raskt fikk en fot innenfor arbeidslivet.²⁴¹ Men gjorde det at andre integreringsaspekt havnet i skyggen av den «vellykkede» arbeidsintegreringen?

Ekteparet Pohle kom til Vest-Tyskland uten eiendeler. De sier at de ikke ønsket økonomisk støtte og vil tydeliggjøre at de klarte seg på egenhånd. Begge var i arbeid og paret fortsatte å leve etter sin «østlige standard» på vestsiden. Det betyr i parets tilfelle at de sparte penger slik de hadde gjort i DDR og at de ikke tok opp lån. Som håndteringen av penger, videreførte de arbeidsvanene sine fra DDR og familieferiene sine finansierte de gjennom sparing og ved å reise dit det var billig. I arbeidsmiljøet blant Irmtrauds kolleger opplevde de at deres økonomiske situasjon ble misoppfattet og er skuffet over å ha blitt mistenkeliggjort blant vesttyskere: Eberhard:

[...] vi fikk av og til høre: 'Ossiene, de har råd til det. Hvordan får de det til?' [...] De var nok litt misunnelige, for vi tok med oss barna på ferie rundt tre uker hvert år [...] Men at man jobber fra klokken seks om morgenen til åtte om kvelden, slik jeg gjorde på byggeplassen, det var det jo ingen som så, ikke sant? Og du har jo alt fått høre at vi var integrert i løpet av fire uker. Vi hadde en leilighet, og den hadde vi råd til uten å måtte ta opp kredittlån eller noe slikt.²⁴²

Irmtraud:

[...] jeg trenger ikke å takke noen. Ingen har gitt meg noe. Vi har skaffet oss alt på egenhånd. Det er ikke slik som mange folk tenker: 'de har jo fått så mye'. Folk som ikke har hatt noe med dette å gjøre, folk som ikke aner hva de snakker om. Folk som sier: 'ja, de har jo fått så og så mye i måneden'. Det stemmer overhodet ikke.²⁴³

Ekteparets «gamle» innstilling til arbeid og deres økonomiske atferd førte til rask økonomisk suksess og ble oppfattet som uvanlig. Ved å legge økonomiske og materielle forhold til grunn

²⁴¹ Wehr 2015: 240-241

²⁴² [...] dann hört man immer wieder mal 'Oh die Ossis, die können sich das leisten, wie machen die das?'. [...] Das war schon ein bisschen Neid dann auch dabei, weil wir auch jedes Jahr, sage ich mal, drei Wochen mit den Kindern unterwegs waren [...] Aber dass man von morgens um sechs bis abends um acht, wie jetzt bei mir auf der Baustelle, arbeitet, das sieht ja keiner, ja? [...] Und Sie haben es ja gehört, wir waren innerhalb von vier Wochen integriert, dass wir eine Wohnung hatten, uns das selbst leisten konnten ohne Kredite oder irgendwelche Sachen.

²⁴³ [...] ich muss keinem danke sagen, mir hat keiner was geschenkt. Äh, wir haben uns das alles erarbeitet, gell? Und nicht wie äh viele denken 'Ei, die haben ja so viel gekriegt', die sich mit dem ganzen überhaupt nicht beschäftigen, die sich damit überhaupt nicht auskennen, die dann meinen 'hier, ja die haben ja jeden Monat so und so viel gekriegt', was überhaupt nicht stimmt.

for vellykket integrering tolker Eberhard sin egen fortid på «samme vis» som Ronge, Schumann og Gehrmann ville gjort. Det er viktig for Eberhard å formidle at familien «raskt og problemfritt» fikk fotfeste i Vest-Tyskland. Mistenkeliggjøring fra kollegenes side beror på en uoppklart misforståelse. Narrativene til Irmtraud og Eberhard viser at de befant seg i en isolert situasjon også på vestsiden, på tross av selvstendig økonomisk etablering. Før utreisen ble parene vist lite forståelse for beslutningen de tok og kom i en isolert situasjon. Faktorer som mistenkeliggjøring vitner om lite forståelse også på vestsiden, som kan bety sosial isolering på begge sider av grensen. I så tilfelle er ekteparets situasjon et praktisk eksempel på at den «sosiale bagasjen» fra DDR kom i konflikt, ikke med samfunnsforholdene i vest slik Ronge skrev,²⁴⁴ med oppfatningene blant vesttyskere.

Peter beskriver positive erfaringer fra Vest-Tyskland basert på DDR-bakgrunnen hans. Han mener bakgrunnen hjalp ham å få jobb som snekker: «Siden jeg kom fra Øst-Tyskland, hadde jeg kanskje mer hell enn en som kom fra for eksempel Hessen. Folk var nemlig nysgjerrige.»²⁴⁵

Sylvia forsøkte å fortsette karrieren som ballettdanser på vestsiden, men etter en stund så hun seg nødt til å gi opp. Det er tydelig at karrierens bråstopp var en skuffelse og et nederlag for henne:

[...] jeg hadde aldri trodd at jeg skulle bli arbeidsledig som danser. Jeg var 29 år, og tre måneder senere ble jeg 30, men det hadde jeg ikke sett for meg. Jeg syntes selv at jeg fortsatt var ganske god. Jeg forventet vel heller at det ville bli vanskeligere å knytte sosiale bånd enn å finne jobb.²⁴⁶

Sylvia hadde ikke trodd at hun kom til å bli arbeidsledig i Vest-Tyskland, men relativiserer nederlaget ved å vise til alderen sin: «Jeg måtte vel gitt meg etter hvert uansett, ikke sant? De færreste holder på med dette yrket i lengden.»²⁴⁷ Sylvia har reflektert pro- og kontrautfall og kommet til slutningen at det ikke var «ille nok» i Vest-Tyskland til at hun skulle ha blitt værende i DDR. På tross av vanskelighetene hun opplevde har hun en positiv innstilling til sin situasjon

²⁴⁴ Ronge 1991: 12-46

²⁴⁵ «Und dadurch dass ich jetzt aus dem Osten kam, hatte ich jetzt vielleicht mehr Glück als einer, der jetzt vielleicht aus Hessen kam, das machte halt die Leute neugierig.»

²⁴⁶ [...] ich habe nie gedacht, dass ich in meinem Job keine Arbeit mehr finde, wobei ich 29 war, drei Monate später wurde ich 30, aber das habe ich irgendwie nicht gedacht, ich war noch, finde ich ganz gut so. Äh ich hätte eher gedacht, dass es vielleicht menschlich schwieriger werden würde, wieder Anschluss zu finden.

²⁴⁷ «Ich hätte ja auch sonst demnächst irgendwann aufhören müssen, ne? Die wenigsten machen das noch ganz lange»

i Vest-Tyskland: «Jeg har aldri angret på det, aldri. Og selv om ... jeg begynte etter hvert å jobbe som renholder ... Jeg har alltid tenkt at jeg er der jeg ville være.»²⁴⁸

Som Sylvia søker Klaus å skape mening i at arbeidssituasjonen hans ble som den ble i Vest-Berlin. Han hadde jobbet som kokk i Øst-Berlin og hadde en drøm om å være kunstner på vestsiden av muren. I dag spekulerer han i om han ville hatt større sjanser som kunstner i DDR, men slår seg til ro med at migrasjonen til Vest-Berlin var det som i det hele tatt muliggjorde kunststudiet: «Jeg følte at jeg ikke gikk glipp av noe, du kunne ta igjen alt det du ikke kunne gjøre i Øst-Tyskland. Og det var fint.»²⁴⁹ Han poengterer selv at det ikke var på grunn av sin østtyske bakgrunn at han ikke fikk leve ut kunstnerdrømmen, men er heller ikke fornøyd med at han måtte fortsette i sitt tidligere yrke som kokk.

5.3 Sosial integrering

Tidsvitneberetningene viser at den sosiale integreringen foregikk på mange ulike arenaer og innenfor ulike sosiale nettverk. Fortellingene tydeliggjør også at integreringen ble påvirket av mange forskjellige faktorer, som viser utfordringen med å måle «vellykket» eller «mislykket» integrering.

Etter utreisen i 1985 befant ikke Brigitte seg i Mosambik slik hun egentlig hadde planlagt, men i Vest-Berlin. Grunnet hennes uvanlige utreisesøknad til Afrika hadde Brigitte blitt strøket fra Stasis register i Berlin og hadde dermed mulighet til å reise fritt mellom Øst- og Vest-Berlin. Hun fortsatte å tilbringe tid med familie og venner på østsiden av muren: «Min mor forstod det ikke en gang, hun trodde rett og slett at jeg fortsatt bodde i Berlin, og på en måte stemte det jo [ler].»²⁵⁰ Reisefriheten omtaler hun som privilegium, men forklarer samtidig hvilken belastning det medførte:

[...] jeg følte meg ikke hjemme, fordi ... med tanke på at jeg kunne reise frem og tilbake, noe som jo egentlig var et privilegium, det var jo ikke noe alle kunne. [...] Jeg var altså svært privilegert, men kunne samtidig alltid sammenligne ... den følelsen av å bli dratt fram og tilbake, jeg hadde fortsatt følelsen av å være hjemme der foreldrene og vennene

²⁴⁸ «Ich habe es nie bereut, nie, ne? Und wenn ... ich bin später putzen gegangen ... ich hab immer gedacht ich bin da wo ich sein wollte»

²⁴⁹ «Da hatte ich das Gefühl, du hast nichts versäumt, du hast das nachhohlen können, was du im Osten nicht konntest, und das ist schön so.»

²⁵⁰ «Meine Mutter hat das gar nicht kapiert, sie hat einfach gedacht ich bin weiter in Berlin, und irgendwie stimmt das ja auch [lacht].»

mine var. Jeg hadde omtrent like mange venner i øst som i vest, ja altså folk jeg hadde nære relasjoner til.²⁵¹

Til forskjell fra andre tidsvitner kom Brigitte i en mental mellomtilstand etter ankomsten i Vest-Berlin. Hun var ikke lenger hundre prosent hjemme i sin «gamle verden», men heller ikke i sin nye. Brigittes tilfelle minner om det transnasjonale aspektet Wehr trekker fram i sin forskning.²⁵² Brigitte befant seg «mellom to verdener» og opplevde verken total identifikasjon med opprinnelsesstedet (Øst-Berlin) eller tilflyttingsstedet sitt (Vest-Berlin). Den milde formen for fremmedgjøring kommer til uttrykk når Brigitte skildrer følelsen av å ikke lenger være «hjemme» blant vennene under demonstrasjonene i DDR:

[...] da tenkte jeg at jeg ikke var en del av det lenger, jeg var jo alltid der på besøk [...], det gikk opp for meg at dette ikke var noe man ville oppleve fra sidelinjen, men heller få oppleve tett på. Det syntes jeg var veldig trist [...]. Jeg var jo ikke så langt unna heller, men jeg var ikke lenger der. Jeg var ikke på innsiden selv om jeg jo var veldig nær de av vennene mine som fortsatt var skikkelig involvert i det. Men det er noe helt annet når man kommer på besøk, man hører ikke lenger hundre prosent til dem. Da tenkte jeg at jeg helst skulle vært skikkelig involvert selv. Men jeg synes ikke det var så ille heller og [kjærestens navn] sa: 'Med eller uten deg, det skjer uansett'.²⁵³

Etter ankomsten i Vest-Berlin i 1985 fortsatte Brigitte å delta i demonstrasjoner på østsiden fram til murens fall i 1989, men havnet automatisk «utenfor» DDR-samfunnet. Før hun forlot DDR hadde hun vært delaktig i forsøket på å skape endringer fra innsiden av samfunnet, men nå kjempet hun ikke lenger for sine egne rettigheter. Det er derfor forståelig at hun følte vemod over å stå på utsiden da forandringen så fant sted. Det var vennene hennes som rev muren, ikke Brigitte. I dag minnes hun vemodet, men ser det i et realistisk syn. Hun er ikke bitter, men har forsonet seg med at det ble som det ble. Brigitte forteller at hun måtte «knote seg gjennom» («durchschwachteln») de fire første årene på vestsiden, noe som tilsvarer perioden 1985-1989.

²⁵¹ [...] ich habe mich in dem Sinne nicht zu Hause gefühlt, weil diese ... dadurch, dass ich hin und her konnte, was ja auch ein Privileg war, konnten ja auch nicht alle. [...] Dadurch hatte ich also ein großes Privileg, aber ich konnte auch ständig dieses Vergleichen, so ein bisschen hin und her gerissen zu sein, da dieses Heimatgefühl noch dort zu haben, also mit den Eltern und auch mit Freunden, ich hatte ungefähr genauso viele Freunde im Osten wie im Westen, ja also mit denen ich enge Verhältnisse hatte.

²⁵² Wehr 2015: 250

²⁵³ [...] da dachte ich, ich war nicht mehr beteiligt, ich war ja immer zu Besuch [...], also das war so ein Moment wo ich dachte wo man eigentlich nicht am Rande stehen möchte, das hätte ich gerne noch ein bisschen näher erlebt. Das habe ich sehr bedauert [...]. Ich war ja auch nicht so weit weg, aber dass ich da nicht mehr da war. Ich war ja nicht drinnen, ich war ja mit diesen Freunden, die da noch ganz tief drin waren noch ganz eng befreundet, aber das ist eine ganz andere Ebene, wenn man zu Besuch kommt, man gehört nicht mehr ganz mehr dazu. Da dachte ich jetzt wäre ich eigentlich noch ganz dagewesen, aber ich fand es auch nicht so schlimm, und [Name ihres Freundes] meinte sowieso 'Mit oder ohne Dich, das passiert sowieso'.

Det kan tenkes at Berlinmurens fall markerer slutten på hennes mentale mellomtilstand, fordi hennes «to hjem» da smeltet sammen til ett.

Brigitte, som i mange år hadde vært aktiv i en menighet i Øst-Berlin fant tilhørighet i en menighet også i Vest-Berlin: «Helt tilfeldig kom jeg over en menighet som lignet på den kirken jeg kjente til.»²⁵⁴ Gjennom kirken kunne hun videreføre interesser som bistandsarbeid og økologisk mat. Brigitte fant trygghet i noe hun var kjent med. Nettopp det at menigheten lignet på den hun kjente til i DDR, mener Brigitte er grunnen til at hun ble boende i området i Vest-Berlin hvor hun fortsatt bor i dag. Brigitte har dermed *tildelt* menigheten i Vest-Berlin en avgjørende rolle for fotfestet på vestsiden av muren. Brigitte forteller at den første kontakten med vesttyskere etablert på vestsiden kom via datterens barnehage tre år etter utreisen, i 1988:

Jeg traff også noen veldig hyggelige mennesker, men egentlig ikke før [barnets navn] begynte i barnehagen. Det var da det startet. Det var en fantastisk barnehage med veldig engasjerte foreldre. Barnehagen tilhørte menigheten her, og det var en barnehage med svært engasjerte og snille barnehagelærere og foreldre [...] Rett overfor oss lå det en kommunal barnehage, men den likte jeg absolutt ikke. Der var barnehagelærerne åpenbart uengasjerte.²⁵⁵

Hennes vesttyske kirkelige kontakter var avgjørende for Brigitte og de som sørget for at hun fikk sosialt fotfeste på vestsiden. Brigitte setter den kirkelige barnehagen opp mot en statlig barnehage i Vest-Berlin. Hun anvender positive kontra negative ord for å beskrive barnehagene. De ansatte i den kirkelige barnehagen betegner hun som «engasjerte», de i den statlige «uengasjerte». Av beretningen virker det ikke som om Brigitte hadde erfaringer med den statlige barnehagen. Hennes avvisning av den statlige barnehagen kan være basert på hennes preferanser og engasjement i og for kirkelige strukturer. Det kan også være basert på motsetningsforholdet mellom stat og kirke i DDR, der hun overfører motsetningsforholdet til Vesten. Det bekrefter viktigheten av å se sammenhengen mellom livet på øst- og vestsiden for å forstå det enkelte migrasjonstilfellet på individnivå, slik Hürtgen skriver.²⁵⁶

Irmtraud nevner ikke ordet «integrering» eksplisitt slik ektemannen Eberhard gjør. Indirekte har hun dog en annen «integreringsfortelling» enn han. Eberhard vektlegger det

²⁵⁴ «Ich habe ... zufällig eine Gemeinde gefunden, in der viele Sachen so ähnlich passiert sind wie ich das eigentlich kannte von der Kirche».

²⁵⁵ Ich habe dann auch einige sehr nette Leute gefunden, aber eigentlich erst als [Name des Kindes] in den Kindergarten kam. Da fing das an. Das war ein ganz toller Kindergarten mit ganz engagierten Eltern. Das ist ein Kindergarten der zu der Gemeinde gehört hier. Und das war ein Kindergarten mit so engagierten und netten Erziehern und Eltern [...] Wir hatten direkt gegenüber eine staatliche Kita, die hat mir überhaupt nicht gefallen, da waren die Erzieher offensichtlich nicht engagiert.

²⁵⁶ Hürtgen 2014: 145

materielle. Hun vektlegger i større grad sosiale aspekt. På spørsmål om hvordan Irmtraud fikk venner i Vest-Tyskland svarer hun at hun ikke har venner lenger grunnet de gamle vennene som sviktet henne i DDR. Hun ønsker dermed å formidle hvor sterkt hendelsen har preget henne i ettertid og fram til i dag. For det andre tyder det på at Irmtraud bruker hendelsen til å bestemme at venner er et ikke-eksisterende fenomen og isolerer seg dermed sosialt sett. Hendelsen i DDR kan ha medført et relasjonsmønster Irmtraud videreførte til livet på den andre siden av grensen. I så fall fører hendelsen som førte til sosial isolering i DDR til sosial isolering også i Vest-Tyskland. Som Irmtraud, tillegger også Eberhard hendelsen betydning for livet ekteparet fikk på vestsiden: «vi var litt skuffet over det vi hadde opplevd i Øst-Tyskland, og at man her trenger flere år på å legge bort den mistilliten.»²⁵⁷ Mistilliten kommer trolig også av ekteparets erfaringer med Stasi i DDR. Samtidig sier Eberhard at tiltro, støtte og interesse for ekteparets bakgrunn var det som hjalp dem å få fotfeste i Vest-Tyskland.

Peter mener han er grunnleggende skeptisk til andre mennesker på grunn av erfaringer fra DDR. Han kaller skepsisen «Fluch» («forbannelse»): «det er en slags forbannelse, det å ha mistillit til andre mennesker. Jeg er garantert ikke like åpen som andre, før jeg faktisk ... åpner meg eller noe sånt.»²⁵⁸ Schumann legger den statlige økonomiske hjelpen og sosiale nettverk til grunn for at overflyttere «lyktes» med sin sosiale integrering.²⁵⁹ Fortellingen til Peter og ekteparet Pohle tyder på at deres medbrakte «mistillit» gjennom erfaringer i DDR kunne hemme relasjonsetableringen på vestsiden og fortsatt påvirker dem den dag i dag. En slik sammenheng er eksempel på hvordan det tidligere livet i DDR påvirke det «nye» livet i Vest-Tyskland, og tydeliggjør at integreringsprosesser må undersøkes som en helhet som tar hensyn til tiden både før og etter.

Irmtraud fikk ikke jobb som konditor i Vest-Tyskland, slik hun hadde hatt i DDR: «da jeg hadde gitt ham søknaden min, så han dumt på meg og sa: 'Vil du som kvinne søke på jobb som baker og konditor? Nei, vi ansetter ikke kvinner', og det var det. Da løp jeg naturligvis gråtende hjem igjen.»²⁶⁰ I stedet for å jobbe som konditor begynte Irmtraud å jobbe som ekspeditrise innenfor konditorbransjen, og tok dermed til takke med en lavere kvalifisert stilling i samme bransje. Der ble hun værende i fjorten år. Ved siden av hadde hun en jobb som

²⁵⁷ «da waren wir ein bisschen enttäuscht was da im Osten gelaufen ist, und dass man hier dann erst mal Jahre braucht um da dieses Misstrauen abzulegen.»

²⁵⁸ «dass [ist] auch ein Fluch halt, das Misstrauen anderer Menschen gegenüber. Ich bin mit Sicherheit nicht so offen wie manch einer, bevor ich mich dann halt so ja ... öffne oder irgendwas».

²⁵⁹ Schumann, Dietz, Gehrman, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 122

²⁶⁰ «da hat er mir da, als ich meine Bewerbungsunterlagen abgegeben hab, blöd angeguckt und zu mir gesagt 'Sie als Frau Bäcker und Konditor? Ne, wir nehmen keine Frau' und da war der Käse für mich gegessen. Da bin ich natürlich heulend wieder hier hochgedackelt»

vaskehjelp. Arbeidet hennes i Vest-Tyskland tilsvarte dermed ikke utdanningskvalifikasjonene hennes fra DDR. Som Irmtraud sier Annegret at kjønnsroller påvirket hennes arbeidssituasjon: «[...] på dette vitenskapsområdet hadde jeg ikke sjans som kvinne. Ikke bare ville ikke tyske vitenskapsmenn, som dominerte feltet, slippe til kvinner, det kan man jo oppleve hvor som helst, men de kunne heller ikke få vite [...] at jeg hadde vært med i DDR-opposisjonen.»²⁶¹ Annegret sluttet i forskerstillingen. Fortellingene viser hvordan sosiale kategorier som kjønn kan påvirke menneskers livsvilkår ulikt og er dermed et aspekt som bør belyses for å få et helhetlig bilde av kvinners integrering i Vest-Tyskland.

I motsetning til Annegret, som var redd for å bli fengslet av Stasi *før* utreisen og beskriver en total frihetsfølelse da hun ankom vestsiden, var Sylvia redd for å bli oppsporet og fengslet av Stasi *etter* flukten via den vesttyske ambassaden i Hellas. Annegret, som hadde vært vitne til at flere medopposisjonelle kvinner ble fengslet i tiden før hun reiste ut og samtidig fryktet at Stasi skulle oppdage at hun hadde informasjon om kjærestens fluktplan fra Praha, beskriver lettelsen da hun ankom Vest-Berlin: «først pustet jeg lettet ut. Jeg trengte ikke lenger å leve i frykt for å bli fengslet på grunn av mitt politiske engasjement.»²⁶² Sylvia beskriver tvert om en redsel da hun bodde hos kusinen den første tiden i Vest-Tyskland. Som skrevet i den kollektive biografien holdt hun seg unna Vest-Berlin i frykt for å bli oppsøkt av Stasi og sendt tilbake til DDR: «jeg gikk med en konstant frykt for at noen skulle gi meg et kakk i skallen og sende meg tilbake.»²⁶³ Redselen satt i kroppen hennes lenge:

I mange år hadde jeg mareritt om at de kom for å hente meg [...] om natten våknet jeg og [demonstrerer hvordan hun satte seg opp og skremt gispet etter luft], sånn var det, ikke sant? Jeg satte meg opp og måtte orientere meg: 'nei, jeg er ikke lenger i Øst-Tyskland, jeg er ikke lenger i Øst-Tyskland!' ²⁶⁴

Kvinnenes ulike fryktfortellinger demonstrerer at ettervirkningen av utvandringen kunne variere, basert på om man hadde forlatt DDR på illegalt eller legalt vis.

²⁶¹ [...] in diesem Wissenschaftsbereich hab ich als Frau keine Chance. Das waren Historiker aus München, und auch noch wichtig, westdeutsche Wissenschaftler die das dominierten, die erstens mal Frauen auch nicht zulassen wollten, das kann man überall haben, aber die auch nicht wissen durften (...) das ich in der DDR- Opposition war.

²⁶² «ich hab erst mal nur aufgeatmet, politisch, nicht mehr so unter dieser Angst zu leben, ich könnte in Haft kommen»

²⁶³ «ich hatte auch immer so eine Angst, ... dass die mir einen auf den Kopf hauen und mich wieder zurückführen.»

²⁶⁴ «Ich hatte jahrelang Albträume, dass die kommen und mich zurückent... [...] und immer Nachts wach und [demonstriert wie Sie sich hochsetzt und einen erschrockenen Atemzug macht], wirklich so, ja? Hoch, orientieren: 'ne, bin nicht mehr im Osten, bin nicht mehr im Osten'!»

Et gjennomgående tema hos Sylvia er følelsen av at hun «skylder» kusinen sin noe fordi hun fikk bo hos hennes familie de elleve første månedene etter ankomsten i Vest-Tyskland: «[...] jeg føler fortsatt den dag i dag at jeg skylder kusinen min noe [...] de er skilt for lengst og barna er voksne, men det går fortsatt ikke så bra med kusinen min økonomisk sett, ikke sant? De lot meg bo hos dem og ... jeg anså disse menneskene som fattige, ikke sant?»²⁶⁵ Som barn tilbrakte kusinen hver sommer hos Sylvia i DDR, hvor hun ble ansett som svært velstående. Som voksen og etter ankomsten i Vest-Tyskland forstod Sylvia at kusinen hadde tilbrakt feriene i DDR fordi den vesttyske familien ikke hadde råd til å feriere andre steder. Kusinen og familiens økonomiske situasjon da Sylvia bodde hos dem etter flukten gav Sylvia følelsen av å være en økonomisk belastning. I startfasen fikk hun ingen økonomisk støtte fra staten nettopp fordi hun hadde bosted. I dag mener Sylvia at en eventuell sosialstønad til henne kunne gått til kusinen: «jeg var jo ikke ute etter å bli rik, men det at jeg for eksempel ikke fikk sosialstønad som jeg kunne gitt til min kusine ... de hadde jo ikke så mye penger, sant?»²⁶⁶ Hun trekker også inn kusinens nåværende økonomiske situasjon. Følelsen av «taknemlighetsgjeld» overfor kusinen er en direkte konsekvens av Sylvias etableringsfase i Vest-Tyskland tidlig på 80-tallet og oppleves som et skår i gleden i Sylvias tilværelse i dag.

Stasi hentet Sylvias personlige eiendeler etter at hun hadde flyktet via den vesttyske ambassaden i Hellas. For ikke å vekke mistanke om fluktplaner hadde hun kun tatt med de eiendelene hun trengte under balletturnéen. Etter flukten konfiskerte Stasi alt, deriblant arvegodset etter mormoren, for så å selge det til Vest-Tyskland. For å skildre opplevelsen gjør Sylvia en sammenlikning: «Jeg vil sammenligne det med ekspropriasjonen av jødene. Det er jo sånn det er, ikke sant? Det kunne være alt fra maleri til smykker eller hus. De tok huset til venninnen min som dro derfra på lovlig vis, så jeg synes egentlig at det er en passende sammenlikning.»²⁶⁷ Med sammenlikningen til ekspropriasjonen av jødene under nazi-regimet antyder Sylvia hvor traumatisk overgrepet fra Stasi var for henne, men i den siste setningen relativiserer hun tyngden i sammenlikningen. Sylvia har reflektert over sårbarheten ved å eie ting: «man skal ikke knytte seg til gjenstander, men noen ganger gjør man jo det.»²⁶⁸ Huset hun

²⁶⁵ [...] ich fühle mich auch heute noch so ein bisschen in der Pflicht meiner Cousine [...] die sind längst geschieden, die Kinder erwachsen, aber meiner Cousine geht es halt jetzt auch finanziell nicht so gut ne, und die haben mich aufgenommen und ... für mich waren diese Leute arm, ne?

²⁶⁶ «ich wollte ja gar keine Reichtümer, aber zum Beispiel dass sie [das Sozialamt] mir nicht mal Sozialhilfe gegeben haben, die ich ja meiner Cousine ... die hatten nicht viel Geld ja?»

²⁶⁷ «Also wie Enteignung bei den Juden, ich sag es mal so. So ist es, ne? Ob Gemälde oder Schmuck, ob Häuser. Meiner Freundin haben sie das Haus weggenommen, die offiziell ausgereist ist, ja? Also ich find den Vergleich schon irgendwie passend.»

²⁶⁸ «man soll nicht an diesen Sachen hängen, manchmal ist es doch so.»

bor i i dag er innredet minimalistisk og sparsomt. Sylvia sier hun ikke ønsker å ha ting rundt seg. Det tyder på at hun unngår mental tilknytning til gjenstander. Den traumatiske erfaringen kan ha ført til Sylvias spartanske levemåte. Igjen bekrefter det nødvendigheten av å se livet *etter* migrasjonen i sammenheng med livet *før* migrasjonen, slik Hürtgen skriver.²⁶⁹

Som skrevet i kapittel 2 har Wehr et pågående forskningsprosjekt om hvordan individuelle og kollektive erfaringer og minner har påvirket det sosiale konseptet *familie*.²⁷⁰ At en utreise fra DDR påvirket familiemedlemmer ulikt kommer tydelig fram i historien til familien Pohle. I motsetning til Eberhard er sønnens tilværelse i Vest-Tyskland et gjennomgående tema i Irmtrauds narrativ. Irmtraud har i dag dårlig samvittighet for hvordan det gikk med barna etter familiemigrasjonen i 1984:

[Eldstesønnens navn] måtte jo på begynne på skolen, og [...] noe vi ikke var vant til hvor vi kom fra, var alle de mange innvandrerne som ikke kunne språket ordentlig. [Eldstesønnens navn] hadde alltid vært klassens beste elev [...]. Han skrev med fyllepenn, han fikk kun femmere og seksere og nå kom han hjem gråtende som en liten gutt fordi han ikke forsto innholdet, ikke sant? Også dette med lærerne og det å skrive med blyant, det var heller ikke noe han kjente til, ikke sant?²⁷¹

Irmtraud nevner innvandrere og deres dårlige språkkunnskaper som et av flere aspekt som var uvant for situasjonen til familien Pohle, og spesielt for eldstesønnen. Sønnens nye skolehverdag var utfordrende på grunn av omstillingene fra det østtyske skolesystemet. Mot slutten av intervjuet uttrykker Irmtraud anger: «Det jeg angrer veldig på den dag i dag, og som jeg innså da vi flyttet hit, var at mødrene var hjemmeværende ... Det var jo noe vi fra Øst-Tyskland overhodet ikke var vant til.»²⁷² I dag mener Irmtraud at hun burde ha gjort som «vestkvinnene» og heller vært hjemmeværende for barnas skyld. Hun sier at hun og ektemannen «versäumte» («forsømmet») tid med barna, og tar dermed ansvar både for hennes egne og Eberhards fortidige prioriteringer. Samtidig forsikrer hun at barna ikke måtte lide på grunn av foreldrenes jobbprioriteringer: «Det har jo for Guds skyld ikke skadet barna våre på noe vis, absolutt ikke. [...] De var rett og slett selvstendige.»²⁷³ Ved å si at guttene ble selvstendige fordi de var mye

²⁶⁹ Hürtgen 2014: 145

²⁷⁰ Wehr 2015: 236-240

²⁷¹ [Name des älteren Sohnes] musste ja dann in die Schule, und [...] was wir auch in unserem Ort nie hatten, ganz, ganz viele Ausländer. Die der Sprache nicht mächtig waren, der [Name des älteren Sohnes] immer der beste gewesen, der beste Schüler [...] der hat äh mit Füller geschrieben, der hatte nur Einsen und Zweien, und dann kommt der, der ist heimgekommen und hat als Bub auch nur geflennt. Weil der mit der ganzen Materie nicht zurechtkam, gell? Auch mit den Lehrern, mit Bleistift schreiben, das kannte der überhaupt nicht, gell?

²⁷² «Was ich natürlich heute sehr bereue, und was mich, als wir hierhergezogen, hierhergekommen sind, dass die Mütter alle daheim gewesen sind. Was wir ja vom Osten überhaupt nicht gekannt haben.»

²⁷³ «Es hat unseren Kindern, um Gottes Willen, nichts geschadet, absolut nichts. [...] Sie waren halt selbständig.»

hjemme alene reduserer Irmtraud sin dårlige samvittighet. Irmtraud var vant til å være borte fra barna i DDR. Dermed var det naturlig å fortsette slik også i Vest-Tyskland. I retrospekt har hennes sammenlikning med vesttyske mødre ført til en belastning, fordi hun i dag anerkjenner praksisen i det tidligere Vest-Tyskland i større grad enn den i DDR. I en bisetning forteller Eberhard at en av ekteparets voksne sønner har bosatt seg i området familien bodde i før de emigrerte: «den ene sønnen vår flyttet i 2001 tilbake til området vi bodde i. Han ble kjent med en dame og bor der i dag.»²⁷⁴ Mens han forklarer sønnens valg med familiære årsaker forklarer Irmtraud sønnens flytting med at han ikke fant fotfeste i Vest-Tyskland:

[...] noe jeg også syns var så fælt, var da [den yngste sønnen] ... sa til meg: 'Mamma, jeg drar tilbake. Jeg drar tilbake til Øst-Tyskland.' Jeg trodde jeg skulle falle av stolen. Han fant seg ikke til rette her. Vår lille sønn. Han følte seg ikke vel her i det hele tatt, ikke sant? Til tross for at han var så liten den gangen, det var jo ikke mye han hadde fått med seg av Øst-Tyskland.²⁷⁵

Irmtraud beskriver yngstesønnens tilbakeflytting til det tidligere DDR nærmest som et tap. Hun refererer til «unser kleiner Sohn» («vår lille sønn»), selv om sønnen i 2001 ikke lenger var et barn. Utsagnet uttrykker en sorg over følelsen av å ikke ha klart å beskytte sønnen da han var liten. Tilbakeflyttingen sidestiller hun med mislykket integrering hos sønnen i Vest-Tyskland og gir seg selv skylden. Historien til familien Pohle viser at migrasjonen påvirket de enkelte familiemedlemmene ulikt, og dermed også deres individuelle og kollektive minner. Ekteparet Pohle er et tydelig eksempel på at familier som forlot DDR på 80-tallet fortsatt preges den dag i dag og at historien krever bearbeiding, slik Wehr skriver.²⁷⁶

For å måle graden av «integreringsvellykkethet» tok både Ronge og Schumann utgangspunkt i hvor raskt overflytterne etablerte nye sosiale relasjoner i Vest-Tyskland og hvor tilfreds de selv var med sin sosiale situasjon.²⁷⁷ Følgende kritiske spørsmål bør stilles ved Ronge og Schumann et. al.s forsøk på å måle sosial integrering: Betyr DDR-overflytteres tilfredshet med livssituasjonen i Vest-Tyskland at de har oppnådd vellykket sosial integrering? Eller omvendt: Dersom de er misfornøyde med situasjonen sin i Vest-Tyskland, betyr det da at den

²⁷⁴ «ein Sohn von uns ist 2001 auch wieder da in unsere Gegend wieder zurückgezogen. Hat eine Frau kennen gelernt, und der lebt halt dort.»

²⁷⁵ was ich auch so schlimm fand, als er [Name des jüngeren Sohnes] ... mir gesagt hat 'ei Mutter, ich gehe wieder zurück, ich gehe wieder in den Osten'. Ich hab gemeint ich bin im falschen Film. Der ist hier überhaupt nicht zurechtgekommen. Unser kleiner Sohn. Dem hat's ... der hat sich hier überhaupt nicht wohl gefühlt, gell? Obwohl der noch so klein war, der hat ja vom Osten gar nicht viel mitbekommen, gell?

²⁷⁶ Wehr 2015: 236-240

²⁷⁷ Ronge 1991: 24-25: 24-25 : Schumann, Dietz, Gehrmann, Kaspras & Struck-Möbbeck 1996: 286-191

sosiale integreringen er mislykket? Og er det i det hele tatt mulig å måle grad av sosial integrering?

5.4 Politisk integrering og konflikt

Den politiske integreringen i Vest-Tyskland foregikk innenfor sosiale nettverk, slik også den sosiale integreringen gjorde. Fortellingene viser at det på vestsiden kunne oppstå konflikt på grunn av diskrepansen mellom de som *hadde* erfaring fra det sosialdemokratiske diktaturet i Øst-Tyskland og de som *ikke* hadde det.

Både Olaf og Sonja endret synet sitt på DDR etter ankomsten i vest. Begge ble del av politiske miljøer i Vest-Berlin. Olaf fikk venstreradikale kolleger og ble kommunist. Han fikk et mer positivt syn på DDR. Sonja fikk kontakt med mennesker som til dels var blitt utvist fra DDR og som definerte seg selv som anarkister. Sonja forteller at hun først da ble klar over hvilke rettigheter hun ble nektet i DDR. Om miljøet sier Sonja: «jeg syntes det var utrolig spennende! Frem til da hadde jeg aldri hørt om anarkisme, og jeg var veldig fascinert og begeistret over det.»²⁷⁸ Sonjas fascinasjon for dette miljøet forklarer hennes negative syn på det realsosialistiske diktaturet DDR.

Møtet med venstreorienterte mennesker på vestsiden vekker ulike assosiasjoner og minner blant tidsvitnene. Olaf, Klaus og Annegret skildrer alle tre møter med kommunister i Vest-Berlin sent på 70-tallet og utover på 80-tallet. Men det virker som om kommunistene Olaf møtte skiller seg fra de Klaus og Annegret beskriver. Mens Olaf åpenbart møtte venstreradikale som ønsket et reformert DDR, beskriver Klaus og Annegret møter med dogmatiske kommunister som lovpriste og beundret den østtyske staten. De stilte seg uforstående til hvorfor Klaus og Annegret hadde forlatt DDR: Klaus:

De som bebreidet meg for det, spurte: 'Hvorfor forlater du det fantastiske landet for å komme hit, til det kapitalistiske dekadente Vest-Tyskland?'. Med det mente de: 'Du er jo kun interessert i det materielle.' Jeg svarte: 'Nei, det er ikke tilfellet, for her har alle frihet til å kunne snakke slik du snakker og reise hvor enn man vil, noe vi ikke har vært i stand til'. Man må ha bodd i DDR for i det hele tatt å kunne gjøre seg opp en mening om det. Det er irriterende når noen prøver å belære deg på en nedlatende måte. Det gikk jo selvsagt ikke bra. Jeg ville ikke ha noe med dem å gjøre.'²⁷⁹

²⁷⁸ «das fand ich dann unheimlich spannend, also bis dahin hatte ich noch nie was von Anarchismus gehört, und äh war davon absolut fasziniert und begeistert.»

²⁷⁹ Die mir das vorwarfen: 'Warum gehst du aus dem tollen Land weg, und kommst in diesen kapitalistischen äh dekadenten Westen?', so nach dem Motto: 'Hast ja nur materielle Interessen', und da hab ich gesagt 'Ne, das ist aber nicht ganz so, denn ihr habt hier alle Freiheiten hier so zu reden, wie du jetzt redest, oder zu reisen wo du hinwillst, was wir von Anfang an nie hatten', und du musst erst mal in der DDR leben um dir überhaupt ein

Skildringen viser en konfrontasjon mellom et menneske som har gjort seg opp en kritisk mening om DDR fra innsiden av systemet, og mennesker som har gjort seg opp en ukritisk mening fra utsiden av systemet.

Møtet med de venstreradikale er et stadig tilbakevendende tema i Annegrets narrativ. Hun beskriver en episode der hun ble nektet en underskrift hun trengte for å få innvilget en leilighetskontrakt, fordi han som skulle signere var kommunist og fant ut at Annegret hadde forlatt DDR. Annegret uttrykker fortvilelse over at mange hun møtte i Vest-Berlin og fremdeles møter i dag, ikke vil lytte når hun forteller om det hun har opplevd i DDR:

Jeg lot meg stadig irritere over disse venstreorienterte menneskene som hadde Marx' 'Kapitalen' på hjernen, men som selv levde fantastiske liv og som ofte kom fra borgerlige familier, ... de hadde tilgang på alt, kunne lese hva de ville, de kunne reise hvor de ville, men skulle alltid si at 'det er bedre i Øst-Tyskland'. De ville verken godta det vi selv hadde erfart på kroppen eller høre motargumentene våre.²⁸⁰

Både Klaus og Annegret var på hver sin måte kritiske til DDR, men ikke anti-sosialister. Fra beretningene går det klart fram at både Annegret og Klaus gjentatte ganger har møtt og diskutert konfronterende med vesttyske sosialister. I Klaus' tilfelle gjaldt det vesttyske studenter som var med i Sozialistische Einheitspartei Westberlins (SEW). SEW var en venstreradikal organisasjon inspirert av Deutsche Kommunistische Partei (DKP), som igjen var inspirert av Kommunistische Partei der Sowjetunion (KPdSU) og SED.²⁸¹ Vest-Berlin var den eneste vesttyske byen som ikke hadde verneplikt. Det var med på å mobilisere den venstreradikale scenen som oppstod i Vest-Berlin i løpet av 1970- og 80-tallet, blant annet fordi de som nektet å utføre verneplikt flyttet dit.²⁸² Det ser ut til at Annegret og Klaus var åpne for argumenter, men opplevde de vesttyske sosialistene som dogmatiske, som attpåtil bebreidet dem for å ha forlatt «det fantastiske» DDR. I dag sier Annegret: «og det er fortsatt den dag i dag et problem for meg. Jeg stopper ofte meg selv og sier heller: 'la oss ikke ta den diskusjonen.'»²⁸³ Både

Urteil bilden zu können, weißt du, das ist immer so eine Sache wenn man von oben herab jemanden meint belehren zu müssen. Da, das ging dann nicht gut, ne. Mit denen wollte ich auch nichts zu tun haben.

²⁸⁰ Dass ich mich immer gerieben habe an dieser linken, bestimmten linken Gesellschaft, die Marx' Kapital im Kopf hatten, aber wunderbar lebten, oft aus ganz bürgerlichen, großbürgerlichen Familien, ... alles für sich in Anspruch nahmen, es gut hatten, sie konnten lesen was sie wollten, sie konnten reisen wohin sie wollten, und wollten immer sagen 'Aber der Osten ist doch besser', und wollten nicht das akzeptieren, was wir am eigenen Leiben erfahren hatten und Gegenargumente hatten, die wollten sie nicht hören.

²⁸¹ Panreck 2018

²⁸² Kulke 2010

²⁸³ «und bis heute ist das ein Problem für mich. Wo ich heute mich oft Bremse und sage 'ich fange nicht mehr die Diskussion an'»

Annegret og Klaus virker desillusjonerte etter møtene og er ikke særlig interessert i å diskutere med slike personer i dag. Annegret og Klaus var muligens bedre representanter for et åpent samfunn enn de dogmatiske vesttyske sosialistene de møtte, og dermed på et vis bedre integrert i Vest-Tyskland enn sistnevnte gruppe.

5.5 Dagens syn på Vest-Tyskland

I tillegg til å endre synet sitt på DDR endret flere tidsvitner synet sitt på Vest-Tyskland etter ankomsten på vestsiden. Det igjen har påvirket synet på dagens Tyskland.

I starten av intervjuet sier Olaf: «man ser det jo for seg en gang i blant, hvordan det ville vært hvis man levde på den andre siden, i den såkalte bedre verden.»²⁸⁴ Med ordet «sogenannte» («såkalte») antyder han kritikk av det vesttyske samfunnet. Mot slutten av intervjuet kritiserer Olaf måten Tyskland ble gjenforent på, som han mener kom av østtyskeres sterke trang til å få de materielle godene i Vest-Tyskland: «De var alle så sultne på vesttysk valuta, på vestlige biler og på et bedre liv at de i prinsippet solgte alt, sin egen fremtid, for å få tak i det. Det syntes jeg var fryktelig synd. Det var en ufattelig stor mulighet som nå har gått tapt, og ikke vet jeg hvor mange år det er snakk om.»²⁸⁵ Som Sonja omtaler også Olaf østtyskerne med «die» og markerer på den måten avstanden til dem. Det gjenspeiler den politiske holdningen han utviklet i Vest-Tyskland. I dag mener Olaf historien burde tatt en annen vending:

[...] 'jeg drar til det andre landet, hvor jeg kan få et bedre liv', det finnes ikke lenger, de har kjøpt opp alt. Alt. Hvis det hadde eksistert et konkurrerende system som ikke hadde gjort det, da måtte de jo ha anstrengt seg mye mer. Siden det ikke eksisterer, kan de gjøre som de vil. Det som skjer her er ofte så menneskeforaktende at jeg tenker det er utrolig synd at DDR ikke besto. [Uforståelig ord] 'greit, vi fjerner muren, dere kan få reise fritt og nå bygger vi virkelig opp et bedre system', ikke sant? Det har vi ... Den muligheten gikk tapt.²⁸⁶

²⁸⁴ «das spielt man ja im Kopf immer mal durch, wie es wäre, wenn man da drüben wäre, in der anderen sogenannten besseren Welt».

²⁸⁵ Die hatten alle so einen Heißhunger auf die Deutsche Mark, auf das West-Auto, auf das bessere Leben, dass sie im Prinzip alles, ihre Zukunft dafür verkauft haben. Und das fand ich so schade, das war eine unglaubliche Chance, die ist verpasst, die ist verpasst. Für, weiß ich nicht, für wie viel Jahre, ne?

²⁸⁶ [...] 'ich gehe in das andere Land, da kann ich besser leben' gibt es nicht mehr, die haben alles aufgekauft, alles. Wenn es ein Konkurrenzsystem geben würde, die das nicht machen, dann müssten die sich ja viel mehr anstrengen. Nur weil es das nicht gibt können die machen was sie wollen. Das ist oftmals so menschenverachtend was hier passiert, dass ich denke schade, ja? Schade dass die DDR damals nicht so geblieben ist. [unverständliches Wort] 'O. k. wir machen die Mauer weg, ihr könnt reisen, und wir bauen jetzt wirklich ein besseres System auf', ja? Das haben wir ... das wurde versäumt.

Olaf skulle gjerne sett at DDR ble reformert, men at staten bestod, slik at DDR kunne vært et alternativ til det kapitalistiske Vest-Tyskland. Olaf bruker her «die» også i omtalen av vesttyskere og distanserer seg på den måten også fra dem. Siste setning av sitatet er en antydning til selvkritikk, men først og fremst en kritikk mot måten gjenforeningen ble gjennomført.

På samme måte som Sonja gjør en helomvending hva gjelder sitt syn på DDR, gjør hun en helomvending i sitt syn på BRD. Sonja hadde negative forventninger til det vesttyske samfunnet, fryktet den kapitalistiske staten og var redd hun ikke skulle få jobb og fotfeste. Men i beretningen bruker hun så kun positivt ladede ord om det faktiske møtet med det vestlige samfunnet. Menneskene beskriver hun som «snille, oppmerksomme, hjelpsomme, åpenhjertige, følsomme, rett og slett fantastiske og vennlige. [...] Væremåten til menneskene i Vest-Tyskland var hyggeligere, mer oppmerksom og varmere.»²⁸⁷ I dag framstiller hun de to samfunnene som motpoler. Mens Sonja kun anvender positivt ladede ord i sin beskrivelse av Vest-Tyskland, viser Olaf en kritisk holdning til det vesttyske samfunnet og dagens Tyskland. Om dagens Tyskland sier Annegret:

[...] selv med tanke på alt som ikke fungerer slik det skal i dette demokratiet, er det nok tross alt den beste styreform som finnes. En form som lar menneskene ha det så bra. Jeg kommer alltid til å anse det å være borger, hvordan jeg kan leve og være med å påvirke, som noe jeg aldri får verdsatt nok.²⁸⁸

5.6 Etter gjenforeningen

Som Ronge skriver om de som emigrerte fra Øst- til Vest-Tyskland før gjenforeningen,²⁸⁹ viser denne studien at tidsvitnenes erfaringsbakgrunn er nyttig førstehåndskunnskap for å få innsikt i og kunnskap om hvordan et land som har vært adskilt i førti år kan vokse sammen igjen. Flere av intervjupersonene minnes ambivalente følelser knyttet til Berlinmurens fall i 1989.

Verken Klaus eller Sylvia erindrer ren glede over murens fall. Sylvia kommer inn på temaet mens hun forteller at hun aldri har angret på utvandningsbeslutningen:

[...] jeg har aldri angret på det, det kan du virkelig ... selv om jeg synes prisen jeg måtte betale var veldig, veldig høy. Jeg kan også innrømme at da muren falt, jublet jeg ikke

²⁸⁷ «nett, aufmerksam, hilfsbereit, zugewandt, äh sensibel, also wirklich irre toll und lieb. [...] der Ton der Menschen in der Bundesrepublik war ein freundlicher, ein aufmerksamer, ein liebevoller.»

²⁸⁸ bei allem was in dieser Demokratie auch nicht so gut läuft und was man kritisch sehen kann, es ist die beste, trotzdem Form, die ich, die es weltweit, glaube ich, gibt. Und die es Menschen so gut gehen lässt, und ich werde immer sehen dass diese, dass Bürger sein, was ich leben kann, und wo ich auch was mitbewegen kann, dass ich das immer hoch schätze, und nicht hoch genug.

²⁸⁹ Ronge 1991: 12-46

umiddelbart. Først ble jeg sjokkert ... jeg tillater meg selv å si det, veldig sjokkert, og jeg satt igjen med ambivalente følelser.²⁹⁰

Sylvia nevner murens fall rett etter at hun har sagt at hun måtte ofre mye da hun forlot DDR til fordel for Vest-Tyskland. Det tyder på en kobling mellom Sylvias ambivalente følelser knyttet til hendelsen i 1989 og følelsene av hva hun måtte ofre for å gå en vei som nå ble åpnet for alle. Det kan tenkes at det har tatt tid for Sylvia å akseptere at grensen som hun hadde risikert mye for å krysse, nå kunne krysses risikofritt.

Klaus sier følgende om murens fall:

[...] jeg klarte ikke helt å glede meg, sikkert fordi jeg ikke helt ville innse det. Men så gikk det raskt opp for meg: 'Oi, dette vil ikke gå problemfritt for seg.' Muren har falt, men ting kommer til å ta tid.²⁹¹

Hos Sylvia er sammenhengen eksplisitt. Hos Klaus er det rimelig å anta at også han følte seg urettferdig behandlet av skjebnen. Han mener ikke at menneskene på østsiden ikke «fortjente» at grensene åpnet seg, men gledet seg ikke nødvendigvis over at andre nå kunne få «gratis» hva han selv hadde måttet sitte i fengsel og miste familien sin for. Med murens fall fortønes det Klaus og Sylvia måtte gjennom bare noen år tidligere som absurd og unødvendig. Det kan ha resultert i et gjenoppstått sinne mot DDR. Klaus har i tillegg et annet aspekt. At murens fall ville medføre problemer kommer av Klaus' erfaringer i Vest-Berlin. Han vet at overgangen fra et samfunn til et annet ikke skjer friksjonsfritt og av seg selv. Avslutningsvis i intervjuet kommer han inn på et tredje aspekt, når han nok en gang tar opp temaet uoppfordret:

Jeg syns ulempen er at menneskene som etter murens fall ble værende igjen i Øst-Tyskland og som kanskje attpåtil var trofaste mot staten, ofte har det bedre materielt sett enn de som dro til Vest-Tyskland. [...] At en som jobbet for Stasi mest sannsynlig får en bedre pensjon enn en som jobbet her, slik som meg, at vedkommende får mer penger, det er bare ... Greit, det er tider i endring, og det fører alltid med seg urettferdigheter.²⁹²

²⁹⁰ [...] ich hab es nie bereut, das kannst du wirklich ... auch wenn ich viel, finde ich, dass ich viel, viel zahlen musste. Und ich gestehe auch, als die Wende dann kam, ich war nicht gleich erfreut. Ich war erst mal schockiert ... ich sag's mal ruhig, so schockiert, äh und dann zwiegespalten.

²⁹¹ ich konnte mich gar nicht so richtig freuen weil ich es wahrscheinlich noch gar nicht so richtig wahrhaben wollte, aber mir war dann auch gleich ganz schnell klar 'Oh, das gibt noch eine Menge Probleme'. Die Mauer ist zwar gefallen, aber das dauert noch eine Weile

²⁹² Den Nachteil finde ich genau, die Leute, die jetzt in den Westen gegangen sind und nach dem Mauerfall, die im Osten geblieben sind und vielleicht sogar staatsstreu waren, den geht es oft materiell besser als die die in den Westen gegangen sind. [...] Dass ein Stasimensch wahrscheinlich eine höhere Rente hat, als einer der eben wie ich hier gearbeitet hat, der kriegt mehr Geld. Das ist eben ... gut das sind Umbruchzeiten, die sind immer ungerecht.

Tanken på at de Klaus fryktet og flyktet fra (Stasi) kanskje har det bedre enn ham i dag finner han urettferdig. Refleksjonen er ingen umiddelbar reaksjon, men har oppstått i ettertid. Pensjonsordningen for de som forlot DDR til fordel for Vest-Tyskland er dessuten en pågående debatt i Tyskland den dag i dag. Da DDR-overflytterne ankom Vest-Tyskland ble de lovet samme pensjon som innfødte vesttyskere, på tross av at de ikke hadde bidratt på det vesttyske arbeidsmarkedet. Med gjenforeningen ble ordningen endret, slik at de som flyktet eller reiste ut nå får pensjon basert på yrkesutøvelsen sin i DDR.²⁹³

En sentral del av Annegrets liv etter migrasjonen var at hun fortsatte å beskjeftige seg med DDR-problematikk både privat og senere også yrkesmessig. Først og fremst videreformidlet hun arbeidet fra den opposisjonelle kvinnegruppen i DDR på vestsiden av Berlinmuren. Med Tysklands gjenforening åpnet *Etat for Stasidokimenter* (forkortet BstU), kjent under navnet *Gauck-Behörde* etter etatens første sjef Joachim Gauck. Der fikk Annegret sin første faste stilling etter migrasjonen og fikk tidligere Stasi-medarbeidere som kolleger:

Vi var en gjeng som jobbet der, men det var mange som sluttet. Vi var jo kritiske. I starten ansatte jo Herr Gauck Stasi-offiserer og sa: 'Vi kan ikke åpne dokumentene uten dem'. Men måten de oppførte seg på, syntes vi var kritikkverdig. De ble gitt altfor mye innflytelse, og vi fulgte alltid med på hva de gjorde. Men ledelsen ville ikke høre på oss.²⁹⁴

Annegret er en politisk engasjert person og de konfliktene hun skildrer fra livet i Vest-Tyskland og etter gjenforeningen, skyldes derfor ikke nødvendigvis hennes DDR-bakgrunn. Men i tilfellet skildret ovenfor gjorde det trolig det. Historikeren Klaus Bästlein skriver at mennesker med bakgrunn fra DDR-opposisjonen var sjanseløse i *Gauck-Behörden*. Blant de ansatte kom en fjerdedel fra den tidligere trofaste politikerkjernen til SED.²⁹⁵ Annegret er et eksempel på at det var mulig å havne i konflikt med Stasi, selv etter at SED-regimet hadde opphørt å eksistere, og følgende sitat vitner om at hun forsøkte å holde sin opposisjonelle bakgrunn skjult: «Jeg forsøkte stadig å dysse ned ... at jeg var i DDR-opposisjonen. Det var ikke noe man ble likt for.»²⁹⁶ Videre skildrer hun at arbeidet i *Gauck-Behörden* førte til at hun ble syk: «det har kostet

²⁹³ Frankfurter-Allgemeine 2017

²⁹⁴ Wir waren eine Gruppe Leute die da arbeiteten, und viele gingen auch weg. Weil wir natürlich da auch kritisch waren. Wissen Sie. Wir haben, Herr Gauck hat ja am Anfang ähm Stasi-Offiziere da angestellt, weil er gesagt hat 'Ohne die können wir nicht die Akten öffnen'. Aber wir die da agiert haben, das haben wir kritisiert. Dass man denen zu viel Raum gibt, und wir haben immer hintergeguckt, und das wollten Verwaltungsleute nicht hören.

²⁹⁵ Bästlein 2017

²⁹⁶ «ich versuchte das immer ein Stück so runter zu ... dass ich in der DDR-Opposition war. Da war man auch nicht gut angesehen.»

meg mye energi, og det er noe jeg kjenner på i dag. Men på en eller annen måte er jeg også stolt over at jeg valgte å gå min egen vei.»²⁹⁷ Det ser ut til at opparbeidingen av DDR-historien preger Annegret, samtidig som det gir henne mestringsfølelse å avsløre fortiden: «jeg hadde åpenbart et stort behov for å vie meg til dette arbeidet. Jeg ville avsløre hva DDR egentlig var, og det behovet har jeg fortsatt den dag i dag. Jeg klarer ikke å legge bort temaet og blir glad hver gang en ny puslespillbrikke faller på plass.»²⁹⁸ Annegret har forfattet en bok om Stasis påvirkning på kunstnerlivet i DDR, og det er tydelig at østtysk tematikk og egen opplevd fortid er det som har opptatt livet til Annegret etter migrasjonen.

Thore ser en verdi i å anvende fortiden sin. Han ser ikke bare bakgrunnen sin, men også sine senere erfaringer som noe fordelaktig i dag:

Jeg pleier å si at 'jeg alltid kan ha et ord med i laget' [...] for eksempel når en østtysker sier 'vesttyskere har jo ikke peiling, de er blaserte, innbilske og gjør akkurat som de vil', og delvis er jo det fullstendig overdrevet ... eller til de andre, de som forherliger Øst-Tyskland, da kan jeg faktisk si at jeg kjenner begge sider, og derfor mener jeg at jeg kan uttale meg om det meste. Det er noe jeg alltid er bevisst på, og jeg snakker ikke bare om ting jeg har hørt, men om ting jeg har opplevd selv, ikke sant?²⁹⁹

Debatten Thore viser til har åpenbart oppstått etter gjenforeningen. «Ossis», som betegner personer fra det tidligere Øst-Tyskland og «Wessis», som betegner personer fra det tidligere Vest-Tyskland inneholder stereotypiske forklaringsmodeller som beror på fordommer tidligere øst- og vesttyskere har mot hverandre. Fordommene vokste fram med gjenforeningen, da tyskerne som hadde levd adskilt i førti år plutselig skulle leve sammen. Etter gjenforeningen mistet mange østtyskere arbeidsplassen sin og den sosiale tryggheten de hadde hatt i DDR. Dessuten var lønnsnivået lavere enn i Vest-Tyskland. Mange så det som en vesttysk strategi for å gjøre østtyskerne til borgere av lavere rang, noe som medførte at mange fikk et nostalgisk

²⁹⁷ «das hat mich auch viel Kraft gekostet und heute spüre ich das. Aber irgendwo bin ich auch stolz dass ich meinen Weg gegangen bin.»

²⁹⁸ «es war mir anscheinend so ein großes Bedürfnis, mich diese Arbeit so zu widmen, alles aufzudecken, was DDR wirklich war, und das ist es bis heute noch. Ich komme von dem Thema bis heute nicht los. Und ich freue mich, überall wo ein neues Puzzleteil dazu entsteht»

²⁹⁹ Mein Spruch ist immer 'ich kann überall mitreden' [...] das bedeutet wenn ein alter Ossi sagt, da sind doch immer diese Kämpfe 'Diese Wessis haben keine Ahnung, die sind blasiert, eingebildet, machen wie sie wollen' und so, und teilweise wird das natürlich total überzogen ... oder die anderen, die den Osten immer noch hochpreisen wie sonst was, da kann ich halt sagen, ich kenne das schon zum Teil so, und den anderen Teil kenne ich aber auch, also ich kann zu jedem etwas sagen, so meine ich das. Also ich hab's immer so ein bisschen auch im Hintergrund und rede nicht einfach so von dem was ich mal gehört habe, sondern ich hab es ja selber erlebt, ne?

blikk på DDR («Ostalgie»). I de nye delstatene³⁰⁰ utnyttet høyreekstreme grupper misnøyen blant tidligere DDR-borgere. Konsekvensen av det preger nyhetsbildet i dag. Historiker Wolfgang Benz skrev i 2006 at høyreekstremismens framgang i de nye delstatene på ingen måte henger sammen med tidligere DDR-borgeres mentalitet eller antipati mot et parlamentarisk demokratisk system, og at de som mener dette benytter seg av stereotypiske forklaringsmodeller heller enn rasjonelle argumenter.³⁰¹ Som Thore påpeker også Annegret at hun har en viktig stemme i dagens samfunnsdebatt. Deres transnasjonale aspekt, det vil si kjennskapen til både opprinnelseslandet og tilflyttingslandet er en fordel som Thore og Annegret nå benytter seg av. Annegret: «Og jeg spør stadig meg selv: 'Hvordan kunne vi egentlig leve der?' [...] og de som fremdeles ikke vil innse hva DDR var ... vi har bevisene og dokumentasjonen og tidsvitnene. Litt etter litt dør de. Vi må holde fast ved alt.»³⁰²

³⁰⁰ De fem delstatene som utgjorde DDR: Brandenburg, Meklenburg-Vorpommern, Thüringen, Sachsen og Sachsen-Anhalt.

³⁰¹ Benz 2006

³⁰² [...] Und mich immer frage: 'Wie konnten wir eigentlich da leben?' [...] und auch noch denen, die immer noch nicht glauben wollen, was die DDR war ... dass wir hier die Beweise haben, und die Nachweise, und die Zeitzeugen, nach und nach sterben sie. Wir müssen alles festhalten.

Kapittel 6 Konklusjoner

Ved hjelp av Oral History-metoden har denne studien søkt å besvare følgende problemstilling: *Hvilke motiv hadde DDR-borgere for å forlate Øst-Tyskland til fordel for Vest-Tyskland mellom 1975 og 1985, og hvordan fikk de fotfeste på «den andre siden»?* For å undersøke det ble ti personer som emigrerte i det relevante tidsrommet intervjuet. Analysen av intervjuene tok utgangspunkt i *hvordan* beretningene ble fortalt og *hva* som ble fortalt. Her følger en kort oversikt over studiens hovedfunn.

6.1 Hvordan presenteres minnene?

Intervjuguidens åpne spørsmål³⁰³ gjorde at tidsvitnene selv kunne forme narrativene sine. I etterkant av intervjuene muliggjorde transkripsjonene analysing av hva intervjupersonene selv anså som viktig eller mindre viktig for sin migrasjonsfortelling. Selv om ingen ble spurt eksplisitt om de angret på å ha forlatt DDR, var det for eksempel viktig for flere å understreke at det ikke var tilfelle. I tråd med Hürtgens funn viser denne studien at tidsvitnene ville bekrefte for seg selv og andre både på øst- og vestsiden som på ulike måter hadde blitt påvirket av deres valg, at det hadde lønnet seg å forlate DDR.

Narrativene skapte mening i intervjupersonenes fortid, et gjennomgående behov blant alle som ble intervjuet. Flere av tidsvitnene legitimerte migrasjonsbeslutningen sin ved å si at det var den *eneste* løsningen. Ved å si dette fjernet de valgmuligheten de hadde om å bli værende. Studien viser dermed at det i ettertid vil være lettere å forholde seg til beslutningen og dens konsekvenser hvis det som egentlig var et valg huskes som noe man *måtte* gjøre.

Tidsvitnenes klare behov for å rettferdiggjøre at de brøt med DDR er samtidig et behov for å akseptere at historien deres forløp som den gjorde. Studien viser at flere av tidsvitnene hadde «nådd grensene sine» i DDR. For mange opplevdes DDR-framtiden som forutsigbar og en framtid de verken ønsket for seg selv eller barna sine. Men ingen kunne forutse at DDR-framtiden skulle ende i Berlinmurens fall bare fire år etter at studiens siste tidsvitne forlot DDR i 1985. Den historiske hendelsen fra 9. november 1989 igangsatte nye følelser knyttet til migrasjonen tidsvitnene hadde vært gjennom. At grensene til Vest-Tyskland plutselig ble åpnet er noe flere knytter ambivalente følelser til den dag i dag. Uten at dette ble sagt eksplisitt i intervjuene, har det vært mulig å tolke ambivalensen som en følelse av å bli «bedratt av

³⁰³ Se vedlegg 1: Intervjuguide s. 112-113

skjebnen». «Hvorfor måtte *jeg* ofre det jeg gjorde når grensen skulle åpne seg bare få år senere?» er trolig et spørsmål mange DDR-overflyttere har stilt seg i ettertid. Studien viser dermed at noen tidsvitner har måttet rettferdiggjøre eller forklare valget sitt i to omganger: først i forbindelse med selve utvandringen og så på nytt etter Berlinmurens fall. Historiens utfall, i dette tilfellet Berlinmurens fall og at DDR opphørte å eksistere, kan ha forsterket behovet for å rettferdiggjøre valget ytterligere. Man kan stille spørsmålet om behovet for rettferdiggjøring ville vært like stort i dag dersom DDR fortsatt eksisterte.

Studien viser at intervjupersonene ofte tydeliggjør egen identitet ved å beskrive hvem de *ikke* var. I narrativene forekommer utallige former for «oss» og «dem». Det kan være basert på motivene blant de som emigrerte («politiske» versus «upolitiske» motiv), forskjeller blant DDR-borgere innad i Øst-Tyskland («de som gjorde opprør mot staten» versus «de som stakk hodet i sanden») eller innad i Vest-Tyskland («dogmatiske» versus «udogmatiske borgere»). Også med gjenforeningen fulgte et «oss» og «dem» i det som egentlig skulle bli et «vi» («Ossis» og «Wessis»). Dette strider imot den tidligere vektleggingen av samfunnsforskjeller (materialistisk versus postmaterialistisk, individualistisk versus kollektivistisk), men støtter nyere forskning som tar høyde for individuelle forskjeller og miljøer i begge land. Dette understreker individualiteten ved temaet migrasjon, og står i konflikt med det faktum at migranter ofte omtales som (homogene) migrantgrupper.

6.2. Hva fortelles?

6.2.1 Motivkompleks

Studien viser at utvandringsmotivene ikke kan skilles rigid fra hverandre og at det heller ikke er hensiktsmessig. Motivene som oppgis er mange: innskrenket reisefrihet, familiegjenforening, framtidsutsikter (særlig blant de med barn), materielle mangler, overvåkning, konflikter med myndighetene og følelsen av å stagnere enten yrkesmessig eller privat. Studien viser at ulike faktorer påvirker eller forsterker motivene. Det kunne være følelsen av å være innesperret i DDR, venner og familie som brøt kontakt, mistanker om at venner og familie spionerte for Stasi, nedgradering på arbeidsplassen eller andre represalier, ønsker om å holde familien samlet og positiv eller negativ kommunikasjon fra vestlige kontakter som enten kunne forsterke eller dempe ønsket om å forlate DDR. De nevnte faktorene kunne i tillegg til å påvirke allerede eksisterende motiv, være eller utvikle seg til å bli utvandringsmotiv i seg selv. Studien viser at motivene påvirker hverandre og at et motiv kunne utløse et nytt eller flere nye motiv. I de fleste tilfeller utviklet motivene seg over tid og er ofte vevd sammen til

motivkompleks. Selv i de tilfeller der tidsvitnet selv opplyser å ha forlatt DDR av én grunn, viser en mer nærgående analyse at det eksisterte flere motiv. Også i de tilfeller der tidsvitnet selv deler inn i hovedmotiv og mindre viktige motiv er det tydelig at motivene står i et avhengighetsforhold og påvirket hverandre. Kun i de tilfeller der valget ikke var intervjupersonens eget kan man si at det ene motivet *er* den eller de som tok valget for personen (f.eks. Thore og Sonja, som var de eneste som forlot DDR med og på grunn av foreldrene sine). Den tidligere inndelingen i politiske og personlige motiv tar ikke høyde for at motivene henger sammen, noe beretningene fra alle de som tok et selvstendig valg dokumenterer. Selv de som forlot DDR mer eller mindre spontant (Sylvia og Peter) hadde ikke én enkel grunn til dette. Også i deres tilfeller hadde motivasjonen bygget seg opp. Grunnen til at utvandringen skjedde plutselig var at de grep muligheten da den åpnet seg. I motsetning til tilnæringsmåten til Ronge og Schumann, der utvandringmotivene skilles fra hverandre og deles inn etter viktighet, støtter oppgavens funn heller Gehrman og Hürtgens helhetlige motivperspektiv.

Studien indikerer dessuten at push- og pullmodellen til Everett ikke godt nok avdekker motivenes mangfold og kompleksitet. For i tillegg til å være driv- og tiltrekningskrefter i opprinnelses- og tilflyttingslandet, er utvandringmotivene påvirket av individuelle faktorer. Irmtrauds historie er en god illustrasjon på nettopp det. For henne stod det mellom å skilles eller å holde familien samlet. Det er rimelig å stille spørsmålet om hun og ektemannen Eberhard ville holdt sammen dersom det ikke hadde vært for deres to barn. Det understreker at utvandringmotivene var mer enn negative oppfatninger i utflyttingslandet (pushfaktorer) og deres forventninger til tilflyttingslandet (pullfaktorer). Individuelle årsaker kunne ha vel så stor påvirkningskraft på utvandringbeslutningen, noe som viser at push- og pullmodellen ikke reflekterer hele motivkompleksiteten.

6.2.2 Tiden før migrasjonen

Studien viser at tiden *før* selve migrasjonen påvirket både utvandringmotivene og integreringen i Vest-Tyskland. I denne fasen oppstod det ofte nye motiv (eksempelvis Annegrets frykt for å bli fengslet) som forsterket motivasjonen til å dra ytterligere.

Fasen før migrasjonen kunne variere veldig, særlig avhengig av om den planlagte migrasjonsveien var legal eller illegal ifølge DDR-lovverket. I de tilfeller der beslutningen var spontan eller brå ble naturligvis avskjeden med venner og familie en annen enn blant de som måtte vente i flere år på å få reise ut. Funnene bekrefter forskningen til Wehr om at overflyttere befant seg i en mental mellomtilstand før de forlot DDR, og viser dessuten at en slik

mellomtilstand også kunne oppstå på vestsiden eller eksistere på begge sider av den tyske grensen.

Studien viser tydelig at tiden før migrasjonen påvirket tiden etter ankomsten i Vest-Tyskland, og støtter dermed forskningen til Gehrmann, Hürtgen og Wehr. Det tydeliggjøres for eksempel i historiene til Annegret og Sylvia, som fryktet Stasi henholdsvis *før* og *etter* migrasjonstidspunktet. Stasis overvåkningsmetoder var et motiv hos begge, men hos den som emigrerte legalt fjernet migrasjonen redselsaspektet, noe som påvirket livet i Vest-Tyskland positivt (Annegret). Hos den som emigrerte illegalt derimot (Sylvia), forsårsaket migrasjonen frykt og påvirket livet i Vest-Tyskland negativt. I tillegg til å underbygge teorien om at livet etter migrasjonstidspunktet må sees i lys av livet før migrasjonstidspunktet, viser eksemplet at det eksisterer sammenhenger mellom motivene og integreringen.

6.2.3 Integrering

Tidligere ble emigrasjon undersøkt som fenomen i utflyttingslandet (DDR) og immigrasjon som fenomen i tilflyttingslandet (Vest-Tyskland). Studiens funn om at det «nye» livet henger sammen med det «gamle» underbygger Hürtgens teori om å se migrasjonen som en helhet, heller enn to adskilte prosesser.

På samme måte som motiv er også integrering påvirket av individuelle faktorer. Det viser blant annet historien til Klaus som ikke hadde noe sterkt ønske om å forlate DDR. Som Irmtraud ville han holde familien samlet og gikk derfor med på å gjøre et fluktforsøk sammen med kjæresten og hennes sønn. Likevel ble familien brutalt splittet da Klaus og kjæresten havnet i hvert sitt fengsel. Historien påvirket familiens integreringsforløp i Vest-Berlin. Paret, som forsøkte å finne tilbake til hverandre på vestsiden, måtte der vente et halvt år på å få tilbake sønnen som de ikke hadde sett på over et år. Deretter skled de fra hverandre og skilte lag. Dette viser hvordan traumatiske opplevelser i DDR kunne påvirke fotfestet på «den andre siden». Familien gikk i oppløsning på vestsiden, men oppløsningens røtter lå i DDR.

Studien støtter den tidligere forskningen som sier at den sosiale integreringen foregikk innenfor sosiale nettverk og at migrantene raskt fikk en fot innenfor arbeidslivet. Men som enkelte historier demonstrerer kunne man allikevel havne «utenfor samfunnet» til tross for å raskt være i jobb. Sosial integrering og integrering i arbeidslivet har i denne studien blitt undersøkt hver for seg, slik det også har blitt gjort i tradisjonell migrasjonsforskning. Men i motsetning til Ronge og Schumanns *integreringsmåling*, tyder funnene her på at integreringen ikke lar seg måle ved hjelp av kriteriene de vektla i sine studier. «Vellykket» og «mislykket» integrering er i seg selv to nokså vage begrep. Som kompleksiteten bak utvandringsmotivene

er også tidsvitnenes integrering en sammensatt prosess, der mange ulike aspekter må tas hensyn til for å kunne fastslå hvorfor integreringen forløp som den gjorde.

Ekteparet Pohle har en generell mistro til mennesker i dag basert på erfaringer fra livet i DDR. I lys av tidligere migrasjonsforskning ville ekteparets tilfelle trolig blitt stemplet som mislykket sosial integrering basert på hvordan de mestret livet på vestsiden sosialt sett. Men det er tydelig at deres vansker med å etablere sosiale relasjoner ikke oppstod *etter* flyttingen. Deres sosialt isolerte situasjon på østsiden påvirket hvordan de forholdt seg til mennesker på vestsiden, og hvordan de forholder seg til mennesker den dag i dag. Noen av integreringsproblemene i Vest-Tyskland stammer dermed fra tiden i DDR, som nok en gang underbygger funnene til Hürtgen og Wehr om at livene før og etter ikke er to separate prosesser. Heller eksisterer det en kontinuitet mellom livet i DDR og livet i Vest-Tyskland.

Migrasjon er individavhengig og årsakene til integreringsforløpet er ofte umulige å stadfeste. Studien viser at årsakene kan ligge på det individuelle planet og at integreringen ikke nødvendigvis har å gjøre med øst-vestforholdet og understreker dermed viktigheten av at spørsmål om migrantene *lyktes* eller *mislyktes* må belyses på individnivå ved hjelp av Oral-History-metoden, heller enn ut ifra kvantitative målbare data.

Funnene støtter tidligere forskning i at enklavedannelser ikke var noe problem i den tysk-tyske migrasjonen. Men studien viser dog viktigheten av å komme sammen med mennesker på vestsiden med felles bakgrunn. Det være seg personer man hadde blitt kjent med i fengselet eller andre overflyttere som hadde lignende historier som en selv. Slike fellesskap var viktige og påvirket integreringen i Vest-Tyskland (eksempelvis sekundær migrasjon). Det påvirket også hvilke tilbakemeldinger som ble sendt til DDR. For studien viser at positive tilbakemeldinger ikke ble kommunisert bare for å overbevise gjenværende DDR-borgere om at man hadde lyktes på vestsiden, men også for å animere mer migrasjon fordi man selv ønsket å ha folk med samme opprinnelsesbakgrunn rundt seg (Sonja).

Studien støtter nyere forskning i at overassimilering heller var unntaket. I motsetning til å bryte totalt med egen fortid forteller tidsvitnene om et tidligere liv i Øst-Tyskland som har påvirket livene i Vest-Tyskland og i dagens Tyskland. Å bevege seg mellom «to verdener» er både til berikelse fordi det gir unik erfaringskunnskap (slik Thore opplever i diskusjoner om «Ossis» og «Wessis»), men kan også være en belastning, slik det ble for Brigitte mens Berlinmuren fortsatt stod og hun ikke hadde hundre prosent fotfeste verken i Øst- eller Vest-Berlin. Uansett har tidsvitnene livserfaringer som skiller dem fra gjennomsnittstyskeren. Med deres bagasje er de i dag unike kilder og minnebærere.

Kildehenvisninger

Intervjupersoner

- Hermann, S. (07.10.2017). Intervju 2. I C. Cyrus (Red.). Berlin.
- Förster, O. (04.12.2017). Intervju 9. I C. Cyrus (Red.). Berlin.
- Kaufmann, B. (07.10.2017). Intervju 1. I C. Cyrus (Red.). Berlin.
- Mann, S. (28.11.2017). Intervju 8. I C. Cyrus (Red.). Berlin.
- Pohle, E. (07.11.2017). Intervju 5. I C. Cyrus (Red.). Hessen.
- Pohle, I. (07.11.2017). Intervju 6. I C. Cyrus (Red.). Hessen.
- Pätzold, T. (01.11.2017). Intervju 3. I C. Cyrus (Red.). Berlin.
- Schuster, P. (04.11.2017). Intervju 4. I C. Cyrus (Red.). Hessen.
- Suchland, A. (20.11.2017). Intervju 7. I C. Cyrus (Red.). Berlin.
- Wagner, K. (21.12.2017). Intervju 10. I C. Cyrus (Red.). Berlin

Bibliografi

12. August 1970: Unterzeichnung des Moskauer Vertrags. (2015). Hentet 29.08.2018 fra <http://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/210710/moskauer-vertrag>
- Bade, K. J. & Oltmer, J. (2005). Migration, Ausländerbeschäftigung und Asylpolitik der DDR. Hentet 19.03.2018 fra <http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/dossier-migration-ALT/56368/migrationspolitik-in-der-ddr>
- Benz, W. (2006). Stereotype des Ost-West-Gegensatzes. Hentet 03.09.2018 fra <http://www.bpb.de/izpb/9733/stereotype-des-ost-west-gegensatzes?p=all>
- Bracher, K. D., Link, W. & Jäger, W. (1986). *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland : Republik im Wandel 1969 - 1974. Die Ära Brandt. Band 5/1*. Stuttgart
- Wiesbaden: Deutsche Verlags-Anstalt ; Brockhaus.
- Budde, H. (2011). Vopo - Beruf für Auserwählte. *Bundeszentrale für politische Bildung*. Hentet 29.08.2018 fra <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/53990/vopos>
- Bästlein, K. (2017). Der 15. Januar 1990 - ein Stasi-Erfolg? Hentet 31.08.2018 fra <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/stasi/219937/zweifel-an-einem-buergererfolg>
- Christoffersen, L. & Johannessen, A. (2012). *Forskningsmetode for lærerutdanningene*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- d-maps.com (Karttegnar). (u.å.). Bundesrepublik Deutschland. Hentet fra https://d-maps.com/carte.php?num_car=44613&lang=en
- Deutsche, D. S. A. (1967). Hentet 12.09.2017 fra <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-46394440.html>
- . Deutschland und die UNO. (u.å.) I B. f. p. Bildung (Red.). Hentet fra <http://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/handwoerterbuch-politisches-system/202009/deutschland-und-die-uno?rl=0.317129617959355>
- Deutschland-Chronik. (u.å.). 3. September 1971. Hentet 13.09.2018 fra <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschland-chronik/>

- Dietz, G.-U. & Kaspras, H. (1995). Biographische Konstruktionen und Bilanzierungen bei Zuwanderern aus der DDR. I W. Fischer-Rosenthal & P. Alheit (Red.), *Biographien in Deutschland : Soziologische Rekonstruktionen gelebter Gesellschaftsgeschichte* (s. 310-329). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.
- Dossier Migration. (u.ä.). Hentet 11.09.2018 fra <http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/dossier-migration/>
- Dypvik, A. S. (2017). *Berlin-historier : Kald krig i den delte byen*. Oslo: Samlaget.
- Effenberg, P. & Bluhm, M. (u.ä.). Verordnet oder gelebt? Städtepartnerschaften zwischen DDR und BRD. *Zeitreisen : Deutsch Deutscher Alltag*. Hentet 29.08.2018 fra <http://www.geschichte-doku.de/deutsch-deutscher-alltag/themen/?a=staedtepartnerschaften>
- Eisenfeld, B. (1995). Die Ausreisebewegung - eine Erscheinungsform widerständigen Verhaltens. I U. Poppe, R. Eckert & I.-S. Kowalczuk (Red.), *Zwischen Selbstbehauptung und Anpassung. Formen des Widerstandes und der Opposition in der DDR*. Berlin: Ch. Links Verlag.
- Ens, K. (2015). Die Jugendweihe als zentrales Konfliktfeld des Erziehungsanspruchs zwischen Staat und evangelischer Kirche. Hentet 20.03.2018 fra <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/214629/die-jugendweihe-als-zentrales-konfliktfeld-des-erziehungsanspruchs-zwischen-staat-und-evangelischer-kirche>
- Fannrich-Lautenschläger, I. (u.ä.). Wenn Mutti früh zur Arbeit geht. Hentet 29.08.2018 fra https://www.deutschlandfunk.de/ddr-wenn-mutti-frueh-zur-arbeit-geht.1148.de.html?dram:article_id=296579
- Farquharson, J. (1998). Grossbritannien und die deutschen Reparationen nach dem Zweiten Weltkrieg. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Årgang 46 (1998), Hefte 1*(München Berlin), 25. doi: http://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/1998_1.pdf
- Frankfurter-Allgemeine. (2017). Keine Rentenanpassung für einstige DDR-Flüchtlinge. Hentet 01.09.2018 fra <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/keine-rentenanpassung-fuer-einstige-ddr-fluechtlinge-14699216.html>
- Gehrmann, M. (1995). Zur sozialen Integration von DDR-Zuwanderern in der alten Bundesrepublik und Westberlin *Biographische Konstruktionen und Bilanzierungen bei Zuwanderern aus der DDR* (s. 295-309). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.
- Gehrmann, M. (2009). *Die Überwindung des "Eisernen Vorhangs": die Abwanderung aus der DDR in die BRD und nach West-Berlin als innerdeutsches Migranten-Netzwerk*. Links Vollst. zugl.: Erfurt, Berlin.
- Grenzüberschreitender TV-Empfang. (2012). Hentet 19.03.2018 fra <http://www.bpb.de/143329/grenzueberschreitender-tv-empfang>
- Gross, J. (1981). Einleitung. I H.-P. Schwarz, W. Jäger & W. Link (Red.), *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland : Die Ära Adenauer 1949-1957. Band 2*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt ; Brockhaus.
- Görtemaker, M. (2004). *Kleine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*. München: Beck.
- Hoesch, K. (2018). *Migration und Integration : Eine Einführung*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.
- Hofbauer, H., Billmeier, M. & Warnhagen, I. (1985). Die berufliche Eingliederung von Übersiedlern aus der DDR und Berlin (Ost). *Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung, 18*.
- Hürtgen, R. (2014). *Ausreise per Antrag: Der lange Weg nach drüben: eine Studie über Herrschaft und Alltag in der DDR-Provinz*. Göttingen u.a.: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Kerbel, B. (2016a). Von der Krippe bis zur Hochschule - das Bildungssystem der DDR. Hentet 20.03.2018 fra <http://www.bpb.de/gesellschaft/bildung/zukunft-bildung/230383/von-der-krippe-bis-zur-hochschule-das-bildungssystem-der-ddr>
- Kerbel, B. (2016b). Wie der sozialistische Staat die Bildungseinrichtungen prägte. Hentet 29.08.2018 fra <http://www.bpb.de/gesellschaft/bildung/zukunft-bildung/230382/wie-der-sozialistische-staat-die-bildungseinrichtungen-praegte>
- Konrad-Adenauer-Stiftung. (u.å.). Mythos: «In der DDR durfte jeder studieren». *Konrad-Adenauer-Stiftung*. Hentet fra <http://www.kas.de/wf/de/71.6656/>
- Kröhnert, S. (2007). Migration - eine Einführung. *Das Online-Handbuch : Demografie*, 1-6. Hentet fra <https://www.berlin-institut.org/online-handbuchdemografie/bevoelkerungsdynamik/faktoren/migration.html>.
- Kulke, U. (2010). Die Drücker-Kolonie. Hentet 01.09.2018 fra https://www.welt.de/print/die_welt/vermishtes/article10539201/Die-Druecker-Kolonie.html
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju* (3 utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Köpcke, M. (u.å.). Vor 40 Jahren verfügt die DDR-Regierung einen Zwangsumtausch. Hentet 29.08.2018 fra https://www.deutschlandfunk.de/vor-40-jahren-verfuegt-die-ddr-regierung-einen.871.de.html?dram:article_id=124976
- Lindner, B. (2014). Wege in die Opposition. Wiederständiges Verhalten in der DDR. Hentet 19.03.2018 fra <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/185289/wege-in-die-opposition-widerstaendiges-verhalten-in-der-ddr>
- Laak, J. v. (2013). Das Notaufnahmeger Gießen. Hentet 18.08.2018 fra <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/vanlaak20130331/?p=all>
- Müller, W. (2012). Sozialstaat, Arbeitswelt und Gewerkschaften in der DDR. Hentet 29.08.2018 fra <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/185289/wege-in-die-opposition-widerstaendiges-verhalten-in-der-ddr>
- Nations, U. (2017). United Nations. *International Migration Report 2017 : Highlights, (ST/ESA/SER.A/404)*(Department of Economic and Social Affairs, Population Division).
- Panreck, I.-C. (2018). Linksextremismus in der deutschen Parteienlandschaft. Hentet 01.09.2018 fra <http://www.bpb.de/politik/extremismus/linksextremismus/264080/linksextremismus-in-der-deutschen-parteienlandschaft>
- Rabenschlag, A.-J. (2016). Arbeiten im Bruderland. Arbeitsmigranten in der DDR und ihr Zusammenleben mit der deutschen Bevölkerung. Hentet 20.03.2018 fra <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/233678/arbeitsmigranten-in-der-ddr>
- Ritchie, D. A. (2014). *Doing Oral History : A Practical Guide* (3 utg.). New York: Oxford University Press Inc.
- Ronge, V. (1991). *Die Einheit ist erst der Anfang: Soziologische Lehren aus der Übersiedlerbewegung für die deutsch-deutsche Integration*. Wuppertal: Verl. 84 Hartmann und Petit.
- Rose, A. & Wenzel, B. (u.å.). Wolf Biermann – Sänger, Schriftsteller, Oppositioneller. *Opposition und Repression in der DDR*, (25.03.2018). Hentet fra https://bildungserver.berlin-brandenburg.de/fileadmin/havemann/docs/material/47_M.pdf.

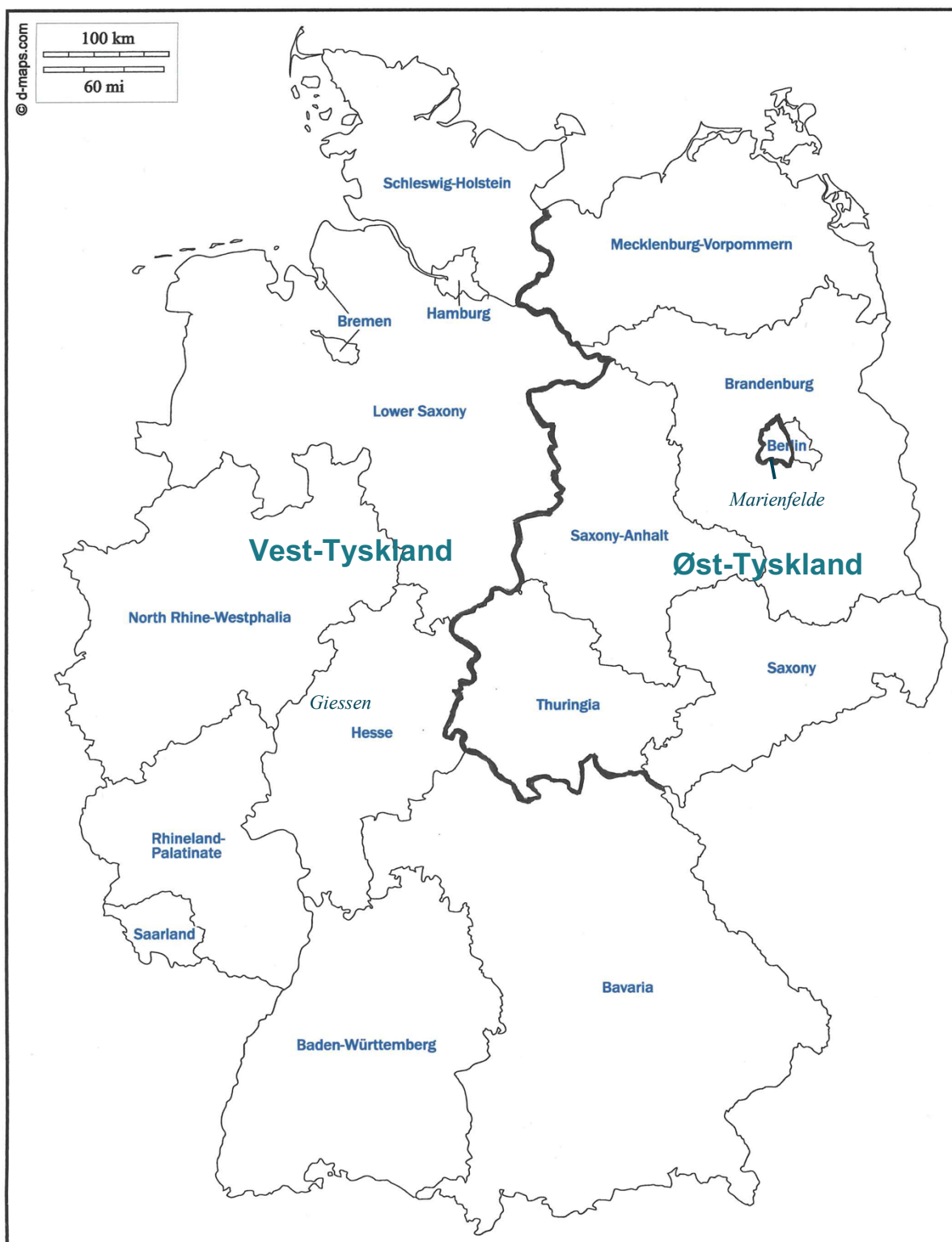
- Schnell, G. & Wahl, S. (2013). Der 17. Juni im Land. *Der Aufstand des 17. Juni 1953*. doi: <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-einheit/der-aufstand-des-17-juni-1953/152602/der-17-juni-im-land>
- Schreiber, W. (2009). Zeitzeugengespräche führen und auswerten. I W. Schreiber & K. Árkossy (Red.), *Zeitzeugengespräche führen und auswerten : Historische Kompetenzen schulen* (Vol. Themenhefte Geschichte). Neurid: Ars Una.
- Schroeder, K. (1998). *Der SED-Staat : Partei, Staat und Gesellschaft 1949-1990*. München: Hanser.
- Schumann, K. F., Dietz, G.-U., Gehrman, M., Kaspras, H. & Struck-Möbbeck, O. (1996). *Private Wege der Wiedervereinigung : Die deutsche Ost-West-Migration vor der Wende*. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- Spiegel. (2008). Reisefreiheit für Rentner. Hentet 29.08.2018 fra <http://www.spiegel.de/einestages/grenz-gesetze-a-947878.html>
- Statista. (2018). Übersiedlungen zwischen der DDR und der Bundesrepublik Deutschland von 1949 bis 1990. Hentet 20.03.2018 fra <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/248905/umfrage/uebersiedlungen-zwischen-der-ddr-und-der-bundesrepublik-deutschland/>
- Stötzel, G., Wengeler, M. & Böke, K. (1995). *Kontroverse Begriffe. Geschichte des öffentlichen Sprachgebrauchs in der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Tantzsch, M. (1998). Die verlängerte Mauer. Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt bei der Verhinderung von «Republikflucht». *Reihe B: Analysen und Berichte*
- Nr. 1/1998, 1998(BStU. Berlin), 170. doi: <http://www.nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0292-97839421304559>
- Thompson, P. (2000). *The Voice of the Past : Oral History* (3 utg.). Oxford: Oxford University Press.
- Uhl, M. (2009). *Die Teilung Deutschlands: Niederlage, Ost-West-Spaltung und Wiederaufbau 1945 - 1949*. Berlin: be.bra-Verl.
- Vertrag über die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Drei Mächten vom 26. Mai 1952 : Deutschlandvertrag. (2007). Hentet fra http://www.kas.de/wf/de/71.4924/?623_1_ft_string=Deutschlandvertrag+1952&submit_search=Suche&form_id=623_29&change_lang=&623_start_line=1&623_lines_per_page=10.
- Wehr, L. (2015). Die Ausreise aus der DDR als transnationales Familienprojekt. I M. Klückmann & F. Sparacio (Red.), *Spektrum Migration : Zugänge zur Vielfalt des Alltags* (s. 235-253). Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V.
- Wehr, L. (2016). Vergessene Migrationsgeschichte/n? Die Ausreise aus der DDR in der Erinnerung von Übersiedler-Eltern und -Kindern. Hentet 22.03.2018 fra <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/238655/vergessene-migrationsgeschichte-n-die-ausreise-aus-der-ddr>

Vedlegg 1: Intervjuguide

Tysk	Norsk
1. Wenn Sie an die Jahre in der DDR vor Ihrer Flucht/Ausreise denken, woran denken Sie da zuerst?	1. Når du tenker tilbake på livet i DDR før flukten/utreisen, hva er det første du tenker på da?
2. Was hat Ihnen an/in der DDR gefallen und gestört?	2. Hva likte du og hva mislikte du med/i DDR?
3. Welche Vorstellung(en) hatten Sie vor Ihrer Flucht/Ausreise vom Westen?	3. Hvilke forestillinger hadde du av Vest-Tyskland før flukten/utreisen?
4. Wodurch wurde(n) Ihnen diese Vorstellung(en) vermittelt?	4. Hvor fikk du disse forestillingene fra?
5. Wie haben Sie von der Möglichkeit, erfahren, die Ausreise aus der DDR beantragen zu können?	5. Hvordan fikk du vite om muligheten til å søke om utreise?
6. Wie haben Freunde und Verwandte sich Ihnen gegenüber verhalten, als Sie erfuhren, dass Sie ausreisen wollen?	6. Hvordan forholdt venner og bekjente seg da de fikk vite at du skulle reise ut?
7. Wie erlebten Sie die Zeit zwischen Ausreiseantragstellung und Ausreise?/Wie erlebten Sie die Zeit zwischen Fluchtplanung und Flucht?	7. Hvordan opplevdes tiden mellom utreiseseøknad og utreise?/Hvordan opplevdes tiden mellom fluktplanlegging og faktisk flukt?
8. Wie ist die Antragstellung verlaufen?/Wie verlief Ihre Flucht? (Familie, Kinder etc.)	8. Hvordan forløp søknadsprosessen?/Hvordan forløp flukten? (Familie, barn etc.)
9. Was war Ihr erster Eindruck vom Westen?	9. Hva var ditt første inntrykk av Vest-Tyskland?
10. Wie wurden Sie von Westdeutschen Behörden angenommen?	10. Hvordan ble du tatt imot av vesttyske myndigheter?
11. Gab es für Sie neben der Staatshilfe auch andere Hilfsangebote?	11. Fantest det andre hjelpetilbud ved siden av de statlige tilbudene?
12. Wie haben Sie Arbeit gefunden?	12. Hvordan fant du jobb?
13. Worin hat sich Ihr Alltagsleben in West-Deutschland von dem in der DDR unterschieden?	13. Hva var forskjellen på DDR-hverdagen og hverdagen i Vest-Tyskland?

<p>14. Wie haben Sie den Kontakt zu Bekannten und Verwandten nach der Übersiedlung gepflegt?</p> <p>15. Was hat Ihnen an der West-Deutschland gefallen und gestört?</p> <p>16. Haben Sie im Westen schnell Kontakte und Freunde gefunden? Und hatten Sie in der ersten Phase oder generell vorwiegend Bekannte und Freunde, die auch aus der DDR übersiedelt waren?</p> <p>17. Haben Sie sich für die politische Entwicklung der DDR weiterhin interessiert?</p> <p>18. Gibt es Ihrer Meinung nach 28 Jahre nach dem Fall der Mauer immer noch West- und Ost-Deutschland? Warum?</p> <p>19. Welche Ähnlichkeiten und Unterschiede sehen Sie, wenn Sie die damalige deutsch-deutsche Migration mit heutigen internationalen Fluchtströmen vergleichen?</p> <p>20. Hat Ihre Ausreise/Flucht ausschlaggebende Bedeutung für Ihre Haltung zu heutigen Flüchtlinge?</p> <p>21. Warum sind Sie nach der Wende in dem früheren West-Deutschland geblieben bzw. zurück in die DDR gegangen?</p>	<p>14. Hvordan vedlikeholdt du kontakten til bekjente og slektninger etter overflyttingen?</p> <p>15. Hva likte og hva mislikte du med Vest-Tyskland?</p> <p>16. Fant du raskt kontakter og venner i Vest-Tyskland? Og hadde du i løpet av den første tiden eller generelt hovedsakelig venner og bekjente som også hadde forlatt DDR?</p> <p>17. Fortsatte du å interessere deg for den politiske utviklingen i DDR etter overflyttingen?</p> <p>18. Finnes det fortsatt et Øst- og Vest-Tyskland 28 år etter murens fall? Hvorfor?</p> <p>19. Hvilke likheter og forskjeller ser du om du sammenligner datidens tysk-tyske migrasjon med de nåtidige internasjonale fluktstrømmene?</p> <p>20. Har din utreise/flukt utslaggivende betydning for din holdning til dagens flyktninger?</p> <p>21. Hvorfor ble du værende i Vest-Tyskland etter gjenforeningen, eventuelt hvorfor flyttet du tilbake til det tidligere DDR?</p>
---	---

Vedlegg 2: Kart

Kartet viser delingen av Tyskland fra 1949-1990 og delingen av Berlin fra 1961-1989.
Tilføyde markeringer: Grenselinjer, navnene Øst-Tyskland og Vest-Tyskland, stedsnavnene Marienfelde (i Vest-Berlin) og Gießen (i Hessen), der flyktningmottakene lå.